คำนำ

มังคลัตถทีปนี เป็นหนังสือที่ท่านผู้รู้รับรองแล้วว่า อยู่ในชั้นหนังสือที่แต่งดีเยี่ยมเรื่องหนึ่ง เพราะประกอบด้วยคุณลักษณะหลายประการ เช่นวางโครงเรื่องดี ใช้ถ้อยคำพร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ วิธีแต่งก็เหมาะเจาะเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงจัดให้เป็นหลักสูตรของ ป. ธ. ๔ และเป็นบุพพประโยค ป.ธ. ๗ นอนจากนี้ยังมีประโยชน์ คือ เป็นเนตติของนักประพันธ์ นักเทศก์ และนักปฏิบัติเป็นอันมาก.

มีปัญหาที่น่าคำนึงอยู่ข้อหนึ่ง คือมังคลัตถทีปนีจัดเป็นหนังสือชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา หรือเกจิอาจารย์ เพราะมังคลัตถทีปนีบรรจุไว้ทั้งอรรถกถา ทั้งฎีกา ทั้งอนุฎีกา ทั้งคำเกจิอาจารย์. ท่านพระสิริมังคลาจารย์เป็นผู้แต่ง แต่งมุ่งแก้ความในมงคลสูตร โดยยกบาลีในมงคลสูตรเป็นอุเทส แต่ในการแต่งแก้นั้น ที่ไหนท่านวิจารณ์แสดงมติ ท่านก็อ้างอรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง อนุฎีกาบ้าง คำเกจิอาจารย์บ้าง ประกอบกับคำของท่านเพื่อให้เป็นหลักฐาน ที่ไหนท่านไม่แก้เองโดยตรง ท่านก็ยกปกรณ์นั้น ๆ ขึ้นเป็นคำแก้. โดยลักษณะเช่นนี้ มังคลัตถทีปนี จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะจัดเป็นหนังสือชั้นใดชั้นหนึ่งโดยเฉพาะได้ แต่ต้องนับว่าเป็นหนังสือชั้นปกรณ์พิเศษที่ดีเยี่ยม เป็นเกียรติอันงาม สำหรับภิกษุไทย.

มังคลัตถทีปนี ที่เป็นพากย์มคธ แม้จะได้ชำระกันมาหลายคราวก็ยังคงมีคำผิดพลาดที่คนชั้นหลังมองเห็นอยู่บ้าง แต่ความผิดพลาดนั้นแก้ไขได้ ไม่ควรยกขึ้นเป็นข้อตำหนิ. มังคลัตถทีปนี เป็นหนังสือที่ละเอียด มีข้อเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ควรพิจารณาอยู่แทบทั้งคัมภีร์ จึงเป็นเรื่องที่วิตกหนักใจของผู้จัดทำในพากย์ไทยอยู่ไม่น้อย ข้อยากลำบากทั้งหลาย ในการถ่ายจากพากย์มคธ มาเป็นพากย์ไทย มีหลายประการ เช่น

๑. การแปล ถือหลักว่าต้องคำนึงถึงผู้ศึกษาเป็นสำคัญ ผู้แปลได้พยายามแปลไม่โลดโผนนัก มุ่งอรรถทางมคธให้ตรงกับไทยให้สำนวนเรียบร้อยกะทัดรัด ไม่รุ่มร่าม แต่การแปลที่จะให้ถูกต้องตามลักษณะที่นิยมนั้น ก็เป็นเรื่องยากอยู่มากเหมือนกัน เพราะครูอาจารย์ในสำนักหนึ่ง ๆ นิยมต่างกันบ้าง บางแห่งอาจแปลได้หลายนัยบ้าง เพราะฉะนั้น จึงขอให้เข้าใจว่า ที่แปลในหนังสือชุดนี้เป็นมติของครูอาจารย์ในสำนักหนึ่ง และโดยลักษณะหนึ่งเท่านั้น.

๒. การตรวจ ถือหลักความถูกต้องโดยอรรถพยัญชนะและความเป็นระเบียบเรียบร้อยเป็นประมาณ. อนึ่ง การแปล ได้ขอให้พระเปรียญในกองตำราบ้าง ในต่างวัดบ้าง ช่วยแปล เมื่อแปลกันหลายรูป ถ้อยคำสำนวนก็ต้องแตกต่างกันตามความพอใจของผู้แปล เมื่อเป็นเช่นนี้ การตรวจ ก็ต้องพยายามอย่างยิ่งที่จะปรับถ้อยคำสำนวนและอื่น ๆ ให้ลงระเบียบเดียวกัน ไม่ให้ลักลั่น แม้เช่นนั้น ก็อาจมีที่ลักลั่นอยู่บ้าง แต่ก็จะได้แก้ไขให้เป็นระเบียบในกาลต่อไป.

การลงเชิงอรรถ ถือหลักว่า ลงแต่ข้อความที่ผู้ศึกษาชั้นนี้ควรทราบเท่านั้น. ข้อความที่ลงเชิงอรรถนั้น แบ่งเป็นส่วนข้อความรู้อย่างหนึ่ง บอกชื่อคัมภีร์ที่มาอย่างหนึ่ง, ข้อความรู้นั้น ที่เป็นศัพท์ทางไวยากรณ์ ก็แสดงโดยอรรถพยัญชนะ ที่เป็นศัพท์เกี่ยวกับธรรมหรือลัทธิศาสนา ก็ชี้แจงไว้เท่าที่สามารถ. คัมภีร์ที่มานั้น พึงทราบว่าคัมภีร์ใดได้พิมพ์เป็นอักษรไทยเรียบร้อยแล้ว จึงอ้างคัมภีร์นั้นบอกเล่มเลขหน้าไว้เสร็จ ถ้าคัมภีร์ใด ยังไม่ได้พิมพ์ ก็ไม่ได้อ้าง.

หลังว่าหนังสือนี้ จักเป็นเครื่องมือสนับสนุนให้นักศึกษาได้รับความสะดวกตามสมควร.

กองตำราขอแสดงความขอบใจท่านผู้แปล แล้วมอบลิขสิทธิ์ให้แก่มหามกุฏราชวิทยาลัย และท่านผู้มีส่วนช่วยให้หนังสือนี้สำเร็จทุก ๆ ท่านไว้ในที่นี้ด้วย.

กองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๕ ตุลาคม ๑๔๘๑

มังคลัตถทีปนี แปล

เล่ม ๑

ปณามคาถา*

[๑] พระพุทธเจ้าพระองค์พระองค์ใด อันโลกเลื่องลือว่า "เป็นมงคล ของทวยเทพและมนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยมงคล" เป็นผู้แสดงอรรถแห่งมงคล, ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นมงคล. พระธรรมใด อันโลกเลื่องลือว่า "เป็นมงคล ของทวยเทพและมนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยมงคล" ส่องอรรถแห่งมงคล, ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมนั้นอันเป็นมงคล. พระสงฆ์ใด อันโลกเลื่องลือว่า "เป็นมงคล ของทวยเทพและมนุษย์ผู้มีความต้องการด้วยนอบน้อมพระสงฆ์นั้น ผู้เป็นมงคล, ข้าพเจ้าขอประณาม (คือ ความนอบน้อม) ดีแล้ว แด่พระรัตน-ตรัยอันเป็นมงคลอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. ด้วยอานุภาพแห่งประณามนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้ยังอันตรายให้

* พระมหาทองคำ จนฺทูปโม ป. ๗ (ภายหลังเป็น พระธรรมดิลก) วัดบรมนิวาส แปล

พินาศได้แล้ว, จักเลือกสรรถือเอาอรรถอันเป็นสาระในคัมภีร์ต่าง ๆ นั้นแล้ว แสดงอรรถแห่งพระสูตรที่แสดงมงคล อันพระพุทธเจ้าผู้เป็นมงคล ทรงแสดงไว้ดีแล้ว ปรากฏโดยนามว่า มงคลสูตร มีอาชญายิ่ง **นัก, และพระสูตรที่ใคร ๆ กล่าวไว้แล้ว เพื่อเป็นมงคลแก่สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ซึ่งมีอาชญาแผ่ไปในแสนโกฏิจักรวาล; ขอท่านทั้งหลายจงตั้งในฟังอรรถแห่งมงคลสูตรนั้น เทอญ.**

กถาว่าด้วยเหตุเกิดขึ้น

[๒] ดำเนินความว่า พระอาจารย์ผู้เมื่อจะสังวรรณนาอรรถแห่งพระสูตร กล่าวเหตุเกิดแห่งพระสูตร และการกำหนด [พระสูตร] ก่อนแล้ว จึงสังวรรณนาอรรถ [แห่งพระสูตรนั้น] ในภายหลัง, เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะกล่าวเหตุเกิดแห่งพระสูตรเป็นต้น. แท้จริง พระสูตรทั้งหมด มีเหตุเกิด ๔ อย่าง คือ เกิดเพราะอัธยาศัยของตนเอง ๑ เกิดเพราะอัธยาอาศัยของผู้อื่น ๑ เกิดเพราะเกิดเรื่องขึ้น ๑ เกิดเพราะอำนาจแห่งคำถาม ๑ ในเหตุเกิด ๔ อย่างนั้น สูตรทั้งหลายมีทวยตานุปัสสนาสูตรเป็นต้น เกิดเพราะอัธยาศัยของตนเอง, เมตตสูตรเป็นต้น เกิดเพราะอัธยาศัยของผู้อื่น, อุรัคคสูตรเป็นต้น เกิดเพราะเกิดเรื่องขึ้น, วัมมิกสูตรเป็นต้น เกิดเพราะอำนาจคำถาม. ในเหตุเกิดเหล่านั้น เหตุเกิดเพราะอำนาจคำถาม ท่านประสงค์ในมงคลสูตรนี้. แม้มงคลสูตรก็เกิดขึ้นเพราะอำนาจคำทูลถามแท้.

[๓] ในข้อนั้น มีคำกล่าวโดยลำดับ ดังต่อไปนี้ :-

ดังได้สดับมา มหาชนในชมพูทวีปประชุมกันในที่นั้น ๆ มีประตูเมืองศาลาว่า[๑]ราชการและที่ประชุมเป็นต้น ถึงให้เงินและทองยังกันและกันให้เล่าเรื่องของพวกพาเหียร[๒]มีประการต่าง ๆ มีเรื่องนำนางสีดา[๓]มาเป็นต้น. เรื่องหนึ่ง ๆ โดยล่วงไป ๔ เดือนจึงจบ. วันหนึ่งเรื่องมงคลเกิดขึ้นในที่ประชุมนั้นว่า "อะไรหนอ ? เป็นมงคล อารมณ์ที่ทราบแล้วหรือ ? เป็นมงคล ใครรู้จักมงคล ? "

[ทิฏฐมงคล]

ทีนั้น ชายผู้หนึ่งนามว่า ทิฏฐมังคลิกะ [ผู้ถือว่ารูปที่เห็นแล้วเป็นมงคล] เอ่ยขึ้นว่า "ข้าพเจ้ารู้จักมงคล, รูปที่เห็นแล้วเป็นมงคลในโลก; รูปที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่ารูปที่เห็นแล้ว, คือ คนบางคนในโลกนี้ ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เห็นนกแอ่นลมบ้าง มะตูมอ่อนบ้าง หญิงมีครรภ์บ้าง แม่โคบ้าง โคแดงบ้าง ; หรือเห็นรูปเช่นนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้อื่น ซึ่งสมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง, นี้ เรียกว่ารูปที่เห็นแล้วเป็นมงคล."

๑. สุมังคลวิลาสินี ๑/๓-๗ สณฺฐาคารนฺติ รชฺชํ อนุสาสนสาลา. ๒. คนนอกพระพุทธศาสนา มีพราหมณ์ เดียรถีย์ นิครนถ์เป็นต้น. ๓. มีในรามายณะ คัมภีร์พวกบุราณะในศาสนาพวกพราหมณ์.

[สุตมงคล]

ชายผู้หนึ่งนามว่า สุตมังคลิกะ [ผู้ถือว่าเสียงที่ได้ยินแล้วเป็นมงคล] ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า " ผู้เจริญ ชื่อว่าจักษุนี้ ย่อมเห็นรูปสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง น่าชอบใจบ้าง ไม่น่าชอบใจบ้าง. ผิว่ารูปที่จักษุนั้นเป็นเห็นแล้วจะพึงเป็นมงคลไซร้, ก็จะพึงเป็นมงคลไปแม้ทั้งหมด, เพราะฉะนั้น รูปที่เห็นแล้วจึงไม่เป็นมงคล; เสียงที่ฟังแล้วต่างหากเป็นมงคล ; เสียงที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าเสียงที่ฟังแล้ว, คือ คนบางคนในโลกนี้ ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ได้ยินว่า "เจริญแล้ว" บ้าง ว่า "กำลังเจริญ" บ้าง ว่า "เต็มแล้ว" บ้าง ว่า "ขาว" บ้าง ว่า "ใจดี" บ้าง ว่า "สิริ" บ้าง ว่า "สิริเจริญ" บ้าง ว่าอย่างหนึ่ง ซึ่งสมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง ; นี้ เรียกว่าเสียงที่ฟังแล้วเป็นมงคล."

[มุตมงคล]

ชายผู้หนึ่งนามว่า มุตมังคลิกะ [ผู้ถืออารมณ์ที่ได้ทราบแล้วเป็นมงคล] ได้ฟังดังนั้น ก็กล่าวว่า "ผู้เจริญ ชื่อว่าโสตนั่น ย่อมได้ยินเสียงดีบ้าง ไม่ดีบ้าง น่าชอบใจบ้าง ไม่น่าชอบใจบ้าง, ผิว่าเสียงที่โสตนั้นฟังแล้ว จะพึงเป็นมงคลไซร้, ก็พึงเป็นมงคลไปแม้ทั้งหมด, เพราะฉะนั้น เสียงที่ฟังแล้วจึงไม่เป็นมงคล ; อารมณ์ที่ทราบแล้วต่างหากเป็นมงคล ; กลิ่นรสโผฏฐัพพะที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าอารมณ์ที่ทราบแล้ว, คือ คนบางคนในโลกนี้ ลุกขึ้น

แต่เช้าตรู่ ดมกลิ่นดอกไม้ มีกลิ่นดอกปทุมเป็นต้น หรือเคี้ยวไม้ชำระฟันอันขาว หรือจับต้องปฐมพี จับต้องข้าวกล้าอันเขียวสด โคมัยสด เต่า เกวียนบรรทุกงา ดอกไม้หรือผลไม้ หรือลูบไล้ด้วยดินสอพองโดยถูกต้อง (ตามวิธี) หรือนุ่งผ้าขาว หรือโพกผ้าโพกขาว ; หรือดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะเช่นนั้นอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ซึ่งสมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง. นี้ เรียกว่าอารมณ์ที่ทราบแล้วเป็นมงคล."

[เถียงเรื่องมงคลไม่ตกลงกัน]

ชายนั้น ๓ นายนั้นไม่อาจยังกันและกันให้ยินยอม (ตามถ้อยคำของตน) ได้. ฝ่ายบรรดามนุษย์นอกจาก ๓ นายนั้น บางพวกเชื่อคำของชายเหล่านั้น, บางพวกไม่เชื่อ, พวกที่ไม่เชื่อ ก็เถียงกับพวกที่เชื่อเหล่านั้น. พวกที่เชื่อคำของนายทิฏฐมังคลิกะ ก็ถึงความปลงใจ [เชื่อถือ] ว่า " รูปที่เห็นแล้วเท่านั้น เป็นมงคล ; " พวกที่เชื่อคำของอีก ๒ นาย ก็ลงสันนิษฐานว่า " เสียงที่ฟังแล้วนั่นแหละเป็นมงคล, อารมณ์ที่ทราบแล้วนั่นแหละ เป็นมงคล." เรื่องมงคลนี้ปรากฏไปทั่วชมพูทวีป ด้วยประการฉะนี้.

[การคิดมงคลกระจายไปจนถึงชั้นอกนิฏฐภพ]

[๔] ครั้งนั้น พวกมนุษย์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น พากันคิดมงคลเป็นพวก ๆ ว่า "อะไรหนอ ? เป็นมงคล." แม้พวกเทวดาผู้รักษามนุษย์เหล่านั้น ฟังคำนั้นจากมนุษย์แล้ว ก็พากันคิดมงคลอย่างนั้นเหมือนกัน. โดยอุบายนั้นนั่นแล พวกภุมมเทวดา (เทวดาประจำภูมิภาค) มิตรของพวกเทวดาผู้รักษามนุษย์ทั้งหลาย พวกอากาสัฏฐก-

เทวดา (เทวดาประจำอากาศ) มิตรของกุมมเทวดาเหล่านั้น พวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิก มิตรของอากาสัฏฐกเทวดาเหล่านั้น ฯลฯ พวกอกนิฏฐเทวดา (พรหมชั้นอกนิฏฐ) มิตรของพวกสุทัสสีเทวดา สรุปว่า พวกเทวดาและพรหม ฟังคำนั้นจากมิตรของตนนั้น ๆ แล้ว ก็พากันคิดมงคลเป็นพวก ๆ การคิดมงคลเกิดขึ้นแล้วในที่ทุกสถาน จนกระทั่งในหมื่นจักรวาล ด้วยประการฉะนี้.

[เทวดาทูลถามมงคลกะพระศาสดา]

ก็การคิดมงคลซึ่งเกิดขึ้นแล้วนั้น ยังไม่ได้ตัดสินเด็ดขาดว่า "นี้เป็นมงคล" ได้ตั้งอยู่ตลอด ๑๒ ปี. ครั้งนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งสิ้นเว้นพวกอริยสาวกเสีย แตกกันเป็น ๓ พวก ด้วยอำนาจทิฏฐมงคล สุตมงคล และมุตมงคล. แม้บุคคลผู้หนึ่ง ซึ่งตกลงใจตามความเป็นจริงว่า "นี้เท่านั้น เป็นมงคล" มิได้มีเลย. ต่อมา พวกเทวดาชั้นสุทธาวาส รู้จิตของพวกมนุษย์ จึงเที่ยวบอกไปในถิ่นมนุษย์ว่า "โดยล่วง ๑๒ ปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักตรัสมงคล." ครั้นโดยล่วงไป ๑๒ ปี พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ มาประชุมพร้อมกันแล้วเข้าไปเฝ้าท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทวดา ทูลว่า "ขอเดชะ พระองค์ผู้นิรทุกข์ ปัญหาปรารภถึงมงคลเกิดขึ้นแล้ว, พวกหนึ่งว่า " รูปที่เห็นแล้ว เป็นมงคล," พวกหนึ่งว่า "เสียงที่ฟังแล้ว," พวกหนึ่งว่า "อารมณ์ที่ทราบแล้ว," ในปัญหานั้น ทั้งพวกข้าพเจ้า ทั้งพวกอื่นยังตกลงกันไม่ได้; ขอประทานพระวโรกาส ขอพระองค์โปรดพยากรณ์แก่พวกข้าพเจ้าตามเป็นจริงเถิด."

๖

ท้าวสักกะตรัสถามว่า "เรื่องมงคลนี้ ทีแรกเกิดขึ้นที่ไหน"

พวกเทวดา. ในมนุษย์โลก.

ท้าวสักกะ. พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ ที่ไหน ?

พวกเทวดา. ในมนุษย์โลก.

ท้าวสักกะตรัสว่า "ถ้ากระนั้น มาเถิด พวกท่านนิรทุกข์ เราจะทูลถามมงคลปัญหานั้นกะพระผู้มีพระภาค " แล้วทรงบัญชาเทพบุตรองค์หนึ่งว่า " ท่านจงทูลถามพระผู้มีพระภาค" ทรงพาหมู่เทวดามาสู่พระเชตวัน. จึงเทพบุตรนั้น ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยืน ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ทูลถามมงคลปัญหา. พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงวิสัชนาปัญหาของเทพบุตรนั้น จึงได้ตรัสพระสูตรนี้ ฉะนั้นแล.

กถาว่าด้วยเหตุเกิดขึ้นในมงคลสูตรนี้ เท่านี้ก่อน.

การกำหนดพระสูตร

[๕] ในมงคลสูตรนั้น คำเริ่มต้นว่า **"เอวมฺเม สุตํ"** (ข้าพเจ้าฟังแล้ว อย่างนี้) เป็นต้น พระอานนทเถระอันพระมหากัสสปเถระผู้เมื่อจะสังคายนาพระธรรม ถามแล้ว กล่าวแก่พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปในคราวสังคายนาใหญ่ครั้งแรก. คาถาหนึ่งว่า **"พหู เทวา มนุสฺสา จ"** เป็นต้น เทวดากล่าว. ๑๑ คาถา มี **" อเสวนา จ พาลานํ "** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส. แม้คำลงท้ายว่า **" อิทมโวจ ภควา, อตฺตมนา สา เทวตา ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตวา ภควานฺตํ อภิวาเทตฺวา ตตฺเถวนฺตรธายิ "** พระอานนทเถระกล่าว. ประมวลคำนั้น ๆ แม้ทั้งหมด เรียกว่า "มงคลสูตร." ถ้าจะถามว่า "คำเริ่มต้นและคำลงท้าย มีประโยชน์อย่างไร ? " พึงแก้ว่า " มีประโยชน์เพื่อยังความงาม ๓ ประการแห่งพระสูตรให้บริบูรณ์." จริงอยู่ แม้มงคลสูตร ชื่อว่างามในเบื้องต้น เพราะคำเริ่มต้น ชื่อว่างามในที่สุดเพราะคำลงท้ายทั้ง ๒.

การกำหนดพรสูตรในมงคลสูตรนี้ เพียงเท่านี้.

พรรณนาความแห่งคำเริ่มต้นและคาถาทูลถาม

[แก้ เอวมฺเม สุตํ]

[๖] บัดนี้ ผู้ศึกษาพึงทราบความแห่งคำเริ่มต้น ที่พระอานนทเถระ ผู้เมื่อจะชี้แจงเหตุเกิดแห่งมงคลสูตร โดยอำนาจแห่งคำถาม กล่าวไว้แล้ว.

ในคำเริ่มต้นนั้น คำว่า **"เอวมฺเม สุตํ"** นี้ **เม** ศัพท์ มี **มยา** ศัพท์เป็นอรรถ, **สุตํ** ศัพท์ มีวิญญาณอาศัยโสตทวารเป็นอรรถ **เอวํ** ศัพท์ มีอาการะ นิทัสสนะ และอวธารณะ เป็นอรรถ.

[เอวํ ศัพท์ มีอาการะเป็นอรรถ]

จริงอยู่ ด้วย **เอวํ** ศัพท์ ซึ่งมีอาการะเป็นอรรถนี้ พระเถระย่อมแสดงว่า พระดำรัสของพระศาสดาเต็มไปด้วยนัยหลายหลากลึกโดยธรรม อรรถ เทศนา และปฏิเวธ เป็นสภาพที่สรรพสัตว์จะพึงเข้าไปกำหนดตามเหมาะแก่ภาษาของตน ๆ ได้, ใครจะสามารถรู้แจ้งพระดำรัสนั้นโดยประการนั้นปวงได้. ที่แท้แม้ข้าพเจ้าก็ฟังมาแล้วโดยอาการอย่างหนึ่ง คือทรงจำไว้ได้ด้วยวิถีแห่งโสตวิญญาณ ซึ่งมีโสตวิญญาณเป็นหัวหน้า."

[เอวํ ศัพท์ มีนิทัสสนะเป็นอรรถ]

ด้วย **เอวํ** ศัพท์ อันมีนิทัสสนะเป็นอรรถ พระเถระย่อมชี้แจงพระสูตรทั้งสิ้นที่จะพึงกล่าวในบัดนี้. จริงอยู่ พระเถระนั้นเมื่อจะเปลื้องตัวว่า "ข้าพเจ้ามิใช่สยัมภู, พระสูตรนี้ ข้าพเจ้าก็มิได้กระทำ

ให้แจ้ง" จึงกล่าวว่า "ข้าพเจ้าฟังแล้วอย่างนี้." อธิบายว่า "พระสูตรอย่างนี้ คือ นี้ ได้แก่ที่กล่าวอยู่ ข้าพเจ้าฟังแล้ว."

[เอวํ ศัพท์ มีอวธารณะเป็นอรรถ]

ด้วย **เอวํ** ศัพท์ อันมีอวธารณะเป็นอรรถ พระเถระย่อมแสดงว่า " พระสูตรนั้น ไม่หย่อนไม่ยิ่ง โดยอรรถหรือโดยพยัญชนะอย่างนี้ คือไม่พึงเห็นโดยประการอื่น." จริงอยู่ พระเถระนั้นเมื่อจะแสดงกำลังแห่งความทรงจำของตน จะยังความเป็นผู้ใคร่ฟังให้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า "ข้าพเจ้าฟังแล้วอย่างนี้." อธิบายว่า "พระสูตรนั้น ข้าพเจ้าฟังแล้วอย่างนี้ คือเช่นนี้แล."

[ข้อความเบ็ดเตล็ด]

[๗] สองบทว่า **เอกํ สมยํ** คือกาลหนึ่ง, หรือในกาลหนึ่ง.

บทว่า **สาวตฺถิยํ** คือใกล้เมืองอันได้นามว่า "สารวัตถี" เพราะเป็นสถานที่อยู่อาศัยของฤาษีชื่อสวัตถะมาก่อน. ก็สัตตมีวิภัติในบทว่า **"สาวตฺถิยํ"** นี้ ลงในอรรถแห่งสมีปะ (แปลว่าใกล้).

บทว่า **วิหรติ** คือทรงบำบัดความลำบากแห่งอิริยาบถอย่างหนึ่งด้วยอิริยาบถอีกอย่างหนึ่ง ทรงนำ คือทรงยังอัตภาพให้เป็นไป มิให้ทรุดโทรม.

บทว่า **เชตวเน** คือที่ได้นามว่า "เชตวัน" เพราะเป็นสวนของเจ้าเชต เพราะสวนนั้นอันพระราชกุมารทรงนามว่าเชต ทรงปลูกและบำรุงให้เจริญแล้ว.

บทว่า **อนาถปิณฺฑิกสฺส** คือของคฤหบดีอันได้นามว่า "อนาถ-ปิณฑิกะ" เพราะมีก้อนข้าว เพื่อคนอนาถา.

บทว่า **อาราเม** คือมหาวิหารอันอนาถบิณฑิกะนั้นสร้างแล้วด้วยบริจาคเงิน ๕๔ โกฏิ.

[๘] ศัพท์ **อถ** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า ไม่ขาดสาย ศัพท์ว่า **โข** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าแสดงว่าเรื่องอื่น. ด้วยศัพท์ทั้ง ๒ นั้น พระเถระย่อมชี้แจงว่า เรื่องอื่นเกิดขึ้นแล้วในวิหารของพระผู้มีพระภาคนั้น มิได้ขาดเลย." เพื่อจะแก่คำถามว่า " เรื่องอื่นนั้น คืออะไร" พระเถระจึงกล่าวว่า "เทวดาองค์หนึ่ง" เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺญตรา** คือองค์หนึ่ง มิได้ปรากฏโดยนามและโคตร. อันที่จริง คำว่า เทวดา นั่น เป็นชื่อทั่วไปทั้งสตรีทั้งบุรุษ. แต่ในที่นี้ บุรุษเท่านั้น พระเถระเรียกว่า "เทวดา" ความก็ว่า "เทพบุตร".

สองบทว่า **อภิกฺกนตาย รตฺติยา** คือเมื่อราตรีกล่าวคือปฐม-ยามสิ้นสุดแล้ว. จริงอยู่ ในคำว่า **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา** นี้ **อภิกฺกนฺต** ศัพท์ ใช้ในอรรถว่าสิ้นไป, **รตฺติ** ศัพท์ ใช้ในอรรถว่าปฐมยาม ดุจในประโยคทั้งหลายเป็นต้นว่า "พระเจ้าข้า ราตรีล่วงไปแล้วปฐมยามผ่านไปแล้ว.*"

บทว่า **อภิกฺกนฺตวณฺณา** คือมีผิวพรรณงดงาม. จริงอยู่

* วิ. จุลฺล. ๒/๗๘๓.

อภิกฺกนฺต ศัพท์ ในคำว่า **"อภิกฺกนฺตวณฺณา"** นี้ ใช้ในอรรถว่า งดงาม ดุจในประโยคทั้งหลายว่า "[ใคร] มีพรรณงดงาม ยังทิศทั้งปวงให้สว่างอยู่[๑] เป็นต้น, **วณฺณ** ศัพท์ ในคำว่าผิว ดุจในประโยคทั้งหลายว่า "พระผู้มีพระภาค มีพระฉวีดังทอง[๒]" เป็นต้น.

บทว่า **เกวลกปฺปํ** คือไม่มีส่วนเหลือ โดยรอบ. จริงอยู่ ความไม่มีส่วนเหลือ เป็นอรรถแห่ง **เกวล** ศัพท์ ในคำว่า **เกวล-กปฺปํ** นี้ ดุจในประโยคทั้งหลายว่า "พระผู้มีพระภาค ทรงประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง[๓]" เป็นต้น, ความเป็นโดยรอบ เป็นอรรถแห่ง **กปฺป** ศัพท์ ดุจในประโยคทั้งหลายว่า "...ยังพระเวฬุวันให้สว่างทั่วถึง[๔]" เป็นต้น.

บทว่า **โอภาเสตฺวา** คือฉายารัศมีไป, อธิบายว่า ทำให้สว่างเป็นอันเดียวกัน ดุจพระจันทร์และพระอาทิตย์.

หลายบทว่า **เยน ภควา เตนุปสงฺมิ** คือพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในที่ใด, ก็ไปในที่นั้น. จริงอยู่ สองบทว่า **เยน เตน** นี่ เป็นตติยาวิภัติใช้ในอรรถแห่งสัตตมี. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า พระผู้มีพระภาค อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พึงเข้าไปเฝ้าด้วยเหตุกล่าวคือประสงค์คุณวิเศษมีประการต่าง ๆ อันใด, เทวดาก็เข้าไปเฝ้าแล้วด้วยเหตุอันนั้น.

[๙] คำว่า **อุปสงฺกมิตฺวา** เป็นเครื่องแสดงอวสานแห่งการ

๑. วิ. ขุ. ๒๖/๘๙ ๒. ขุ. สุ. ๒๕/๓๖๐. ม.ม. ๓/๕๓๖ เป็น สุวณฺณวณฺโณสิ ภควา
๓. ข. ส. ๒๕/๓๕๖ ๔. สํ. ส. ๒๕/๖๙

เฝ้า. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เทวดาไปแล้วอย่างนี้, คือไปสู่สถาน อันนับว่าใกล้พระศาสดา ซึ่งชิดกว่านั้น.

บทว่า **อภิวาเทตฺวา** ได้แก่ถวายบังคม.

บทว่า **เอกมนฺตํ** คือโอกาสแห่งหนึ่ง ได้แก่ ข้างหนึ่ง. บทว่า **เอกมนฺตํ** นี่ เป็นนปุํสกลิงค์ แสดงภาวะ. อีกอย่างหนึ่งเป็นทุติยา-วิภัติ ใช้ในอรรถแห่งสัตตมี, ความว่า ในโอกาสหนึ่ง.

บทว่า **อฏฺฐาสิ** ได้แก่ สำเร็จการยืน, ความว่า ได้เป็นผู้ยืนแล้ว. ก็เทวดาผู้ยืนเว้นโทษแห่งการยืน ๖ คือยืนข้างหลังนัก ๑ ยืนข้างหน้านัก ๑ ยืนในที่ใกล้นัก ๑ ยืนในที่ไกลนัก ๑ ยืนในที่เหนือลม ๑ ยืนในประเทศสูง ๑ ชื่อว่ายืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ? เทวดาจึงไม่นั่ง. แก้ว่า เพราะต้องการจะรีบกลับ. ความจริง เทวดาทั้งหลายอาศัยเหตุบางประการเท่านั้น จึงมาสู่มนุษยโลก ซึ่งเป็นดุจที่เว็จอันเต็มไปด้วยของไม่สะอาด, ก็แลโดยปกติ มนุษยโลก ย่อมเป็นสถานที่ปฏิกูลแก่เทวดาเหล่านั้น จำเดิมแต่ ๑๐๐ โยชน์ เพราะมีกลิ่นเหม็น, พวกเทวดาย่อมไม่อภิรมในมนุษยโลกนั้น; เพราะฉะนั้น เทวดาจึงไม่นั่ง เพราะต้องการจะทำกิจของผู้มาแล้วรีบกลับไป.*

[เทวดาทูลถามปัญหา]

[๑๐] เทพบุตรนั้น ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่งอย่างนั้นแล้ว เห็นเทวดาและพรหมทั้งหลายในหมื่นจักรวาล ผู้ประชุมกันในจักรวาลนี้

* เมื่อเป็นเช่นนั้น ไฉนพวกภิกษุเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมา จึงยืนรับ. แม้ภิกษุณีไปสำนักพระผู้มีพระภาค ก็ได้ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

นิรมิตอัตภาพอันละเอียด ๑๐ บ้าง ๒๐ บ้าง ๓๐ บ้าง ๔๐ บ้าง ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง ๗๐ บ้าง ๘๐ บ้าง มีประมาณเท่าโอกาสแห่งที่สุดปลายขนทรายเส้นหนึ่ง ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาค ผู้เปล่งปลั่งล่วงเทวดาและพรหมเหล่านั้นทั้งหมด ประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว เพราะต่างมุ่งจะฟังมงคลปัญหา ทราบความปริวิตกแห่งใจของพวกมนุษย์ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น แม้มิได้มาในสมัยนั้น ด้วยใจเพื่อจะถอนลูกศรคือความสงสัยของเทวดาและมนุษย์ทุกจำพวก จึงทูลถามพระผู้มีพระภาค. ด้วยเหตุนั้น ท่านอานนทเถระจึงกล่าวว่า **"เอกมนฺตํ ฐิตา โข สา"** เป็นต้น.

[ฉันทลักษณะ]

[๑๑] วินิจฉัยในคำว่า **เอกมนฺตํ ฐิตา โข สา** เป็นต้นนั้น ในอรรถกถาท่านแก้ว่า บทว่า คาถาย ความว่า ด้วยคำพูดที่กล่าวนิยมอักขรบท.

ในคำว่า **อกฺขรปทํ** นั้น ความว่า อักษรในบทกล่าวคือบาท ชื่อว่าอักขรบท ดังนี้ จึงจะถูก. จริงอย่างนั้น ในปกรณ์ฉันทวุตติปทีป[๒] ท่านกล่าวไว้ว่า

"การนิยม แม้อักษรในบาทหนึ่ง ชื่อว่าฉันทลักษณะ,
ส่วนการนิยมครุและลหุใน ๔ บาท ชื่อว่าพฤทธิลักษณะ."

อีกนัยหนึ่ง (ในคำว่าอักขรบท) ความว่า " บทคืออักขระชื่อว่า

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๓๖. แต่ในอรรถกถานี้ว่า ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสีติ ภควนฺตํ อกฺขรปทนิยมิตกถิเตน วจเนน อภาสีติ อตฺโถ ๒. นี้เป็นชื่อหนังสือสัททาวิเสส คัมภีร์หนึ่งว่าด้วยพฤทธิและฉันท์ พระญาณมงคลเถระเป็นผู้แต่ง.

อักขรบท" ดังนี้ ก็ใช้ได้ เพราะท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สันธิ[๑]พาลาตาร ว่า "การนิยมอักษร พึงชื่อว่าฉันท์, การนิยมครุและลหุพึงชื่อว่า พฤทธิ" และเพราะท่านกล่าวไว้ในฎีกาแห่งสันธิพาลาตาร[๑] นั้นว่า "การนิยม คือวิธีวิเศษอันท่านกำหนดด้วยอักษรเหล่านี้ คือ **ย, ร, ต, ภ, ช, ส, ม, น,**[๒] กล่าวคือ **ยชมาน** (ผู้บูชายัญ) **รวิ** (พระอาทิตย์) **โตย** (น้ำ) **ภูมิ** (แผ่นดิน) **ชลน** (ไฟ) **โสม** (พระจันทร์) **มารุต** (ลม) **นภ** (ฟ้า) พึงชื่อว่าฉันท์ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า "ปิดเสียงซึ่งโทษ" การกำหนดด้วยครุและลหุทั้งหลาย พึงชื่อว่าพฤทธิ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า "เป็นเครื่องกล่าว (คาถา). ก็คณะ ๘ ย่อม ได้ชื่อว่า **ย** คณะเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งอักษร ๘ เหล่าใด อักขระ ๘ มี **ย** อักษรเป็นต้นเหล่านั้นแล ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่าอักษร ในบทว่า **อกฺขรปทํ** นี้. ในการนิยม ๒ อย่างนั้น การนิยมอักษร ได้ในวรรณพฤทธิ; และในวรรณพฤทธิ นั้น ม คณะมีครุ ๓ น คณะ มีลหุ ๓. ส่วนการนิยมครุและลหุ ได้ในมาตราพฤทธิ, และในมาตรา พฤทธินั้น ม คณะมีครุ ๒ น คณะมีลหุ ๔. ส่วนคณะที่เหลือในพฤทธิ ทั้ง ๒ เป็นเช่นเดียวกันแล.

[ข้อความเบ็ดเตล็ด]

[๑๒] บทว่า **อชฺฌภาสิ** แปลว่า ได้กล่าวแล้ว, ความว่า ทูลถาม. ส่วนศัพท์ว่า **อธิ** นั้น เป็นเพียงอุปสัค.

๑. ปกรณ์แรก เป็นบาลี ปกรณ์หลัง เป็นฎีกา เป็นคัมภีร์ในจำพวกสัททาวิเสส

๒. เป็นชื่อคณะฉันท์ ย่อมมาจากศัพท์แสดงเบญจธาตุกับตะวัน เดือน พราหมณ์บูชายัญ ๘ ด้วยกัน รวมเรียก อษฺฏมุรติ คือ ๘ รูปกายของพระอิศวร

บทว่า **พหู**คือมิใช่ผู้เดียว.

เทวดาโดยอุปบัติ มีเทวดาชั้นจาตุมหาราชเป็นต้น ชื่อว่าเทวดา.

ชนชาวชมพูทวีป ชื่อว่า มนุษย์.

บทว่า **มงฺคลามิ**ความว่า ซึ่งเหตุถึงความเจริญด้วยสมบัติทุกประเภท ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[๑]ท่านจึงกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมถึง อธิบายว่า ย่อมบรรลุซึ่งความสำเร็จ และความเจริญด้วยเหตุเหล่านี้ เหตุนั้น เหตุเหล่านี้ จึงชื่อว่า มงคล." แม้ในสัททนีติปกรณ์[๒] ท่านก็กล่าวอรรถแห่งธาตุว่า "ในบทว่า **มงฺคลํ** นี้ **มคิ** ธาตุ เป็นไปในความถึง." แล้วกล่าวบทกิริยาว่า **"มงฺคติ"** (ย่อมถึง); ก็ มคิ ธาตุ เป็นอิการันต์, เพราะเหตุนั้น ในนิปผันรูป[๓] จึงลงนิคคหิตอาคม.

บท **อจินฺตยุํ** แปลว่า คิดกันแล้ว.

บทว่า **อากงฺขมานา** ได้แก่ จำนงอยู่ คือปรารถนาอยู่

บท **โสตฺถานํ** แปลว่า ซึ่งสวัสดิภาพ. ความว่า ซึ่งความที่ธรรมอันเป็นไปในภพนี้และในภพหน้าอันงามทุกอย่างมีอยู่.

[๑๓] บทว่า **พฺรูหิ** แปลว่า โปรดตรัส คือโปรดแสดง.

บทว่า **อุตฺตมํ** ความว่า วิเศษ คือ ประเสริฐ ได้แก่ นำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่โลกทั้งหมด.

ก็ในคาถาทูลถามนี้ บัณฑิตพึงเห็นสันนิษฐานว่า "ความต่างกันแห่งวจนะ เทพดากระทำด้วยสามารถเพ่งประเภทว่า **มงฺคลานิ**[๔]

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๓๕. ๒. นี้เป็นชื่อคัมภีร์ไวยากรณ์ ในจำพวกสัททาวิเสส แยกเป็นมหาสัททนีติคัมภีร์หนึ่ง จุลกสัททนีติคัมภีร์หนึ่ง ท่านอัครวงศาจารยบัณฑิตเป็นผู้แต่ง ๓. รูปสำเร็จ ๔. มงฺคลานิ เป็นพหุ. เพราะเพ่งประเภท คือกล่าวแยกเป็นอย่าง ๆ ไป.

และด้วยสามารถเพ่งชาติ (คือกำเนิด) ว่า **มงฺคลํ**[๑] เหมือนความต่าง
กันแห่งวจนะ อันท้าวสักกะทรงกระทำแล้วด้วยสามารถเพ่งประเภท
และชาติในกึ่งคาถานี้ว่า :-

"ข้าแต่พระฤษีเจ้า ขอพระองค์จงทรงเลือก
พรเถิด, หม่อนฉันจะถวายพร ๘ ประการแก่
พระองค์.[๒]"

ส่วนในอรรถกถา[๓]ท่านกล่าวว่า "พระผู้มีพระภาค แม้อันเทพ-
บุตรเชื้อเชิญเพื่อให้ตรัสมงคลอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า "ขอพระองค์
โปรดตรัสมงคลอันสูงสุด," ดังนี้ แต่ตรัสคาถาหนึ่ง ๓ มงคล ดุจ
บุรุษผู้มีอัธยาศัยกว้างขวาง เขาขอน้อย ก็ให้มาก ฉะนั้น.

[๑๔] คาถานี้ ชื่อว่า ปัฐยาวัตร, สมดังที่ท่านกล่าวไว้ใน
คัมภีร์วุตโตทัย[๔] ว่า :-

"ปัฐยาวัตร ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วย ช คณะ
แต่หน้า ๔ อักษร[๕] ในบาทคู่ทั้งหลาย."

๑. มงฺคลํ เป็นเอก. เพราะเพ่งชาติ คือกล่าวรวมทุก ๆ อย่าง มงฺคลานิ = วเร, มงฺคลํ = วรํ.
๒. มหาชาติ กัณฑ์สักกบรรพ. ๓. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๔๕.
๔. คัมภีร์นี้ ท่านสังฆรักขิตเป็นผู้แต่ง. ๕. ศัพท์ว่า สินฺธุ โดยปกติแปลว่าแม่น้ำ หรือ
แม่น้ำสินธุ แต่ในตำราฉันท์พากย์มคธหรือสันสกฤต ท่านใช้เป็นศัพท์แทนสังขยา ในปกรณ์วชิรสาร
เรียกว่า โลกสัญญังกิตสังขยา ในคณิตศาสตร์สันสกฤตเรียกว่าสังขยาสัญญา ท่านอธิบายไว้ว่า
โดยธรรมดามหาสมุทรมีสายเดียว แต่โลกสังเกตกำหนดเอาเหลี่ยมเขาสุเมรุ ๔ ด้าน เห็นเป็น
๔ สาย เพราะฉะนั้น ศัพท์ที่แปลว่า แม่น้ำ เช่น สมุทฺท อณฺณว เป็นต้น ในตำราฉันท์ จึง
แปลว่า ๔ อักษร. แม้สังขยาอื่น ๆ ก็มีนามศัพท์อย่างอื่น ๆ ใช้แทนเช่นเดียวกัน;

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สเมสุ** ได้แก่ ในบาทคู่ทั้งหลาย กล่าวคือบาทบทที่ ๒ และบาทที่ ๔.

บทว่า **สินฺธุโต** คือถัดแต่ ๔ อักษรขึ้นไป. คำว่า แต่ ๔ อักษรขึ้นไปนั่น เป็นเพียงตัวอย่าง เพราะในบาทแห่งคาถาว่า **"มงฺคลานิ อจินฺตยุํ"** นี้ แสดง **ช** คณะแม้แต่ตัวอักษรตัวต้น.

บทว่า **เชน** แปลว่า ด้วย **ช** คณะ.

บทว่า **ปกิตฺติตํ** คือ กล่าวแล้ว.

คาถานั้น ชื่อปัฐยา เพราะเป็นวาจาที่จะต้องกล่าว และชื่อว่าวัตร เพราะจะต้องร่ายโดยจตุราวัตร* เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าปัฐยาวัตร. ส่วนในบาทขอนกล่าวคือบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ **ส** คณะและ **น** คณะ ถัดอักษรตัวต้นขึ้นไป ย่อมไม่มี (คือใช้ไม่ได้). คณะเหล่าอื่น ท่านไม่ห้าม.

พรรณนาความแห่งคาถาทูลถาม จบ

* ปริวตฺตพฺพโต แปลว่า ร่าย อย่างร่ายมนต์, โบราณแปลโดยพยัญชนะ เหตุอาจารย์พึงกล่าวรอบคอบ. จตุราวตฺเตน แปลว่า โดยเวียนมาแต่หน้า ๔ อักษร ; หมายความว่า เวียนมาแห่ง ย คณะแต่หน้า ๔ อักษร ในบาท ๑. ๓; และเวียนมาแห่ง ช คณะ แต่หน้า ๔ อักษรในบาท ๒, ๔. คำว่า ๔ อักษร ได้แก่อักษรต้น ๔ อักษรของทุก ๆ บท ที่เรียกว่าสินธุบ้าง อรรณพบ้าง ดังได้กล่าวไว้แล้ว. จตุราวัตรนี้ จะลงคณะใดก็ได้ ไม่ห้าม แต่ในบาทที่ ๑-๓ ท่านห้ามไม่ให้ลง ส คณะ และ ฯ คณะ. ส คณะ เช่น สุคโต-(โส) น คณะ เช่น สุมุนิ (โน)

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๑

[๑๕] พระผู้มีพระภาค อันเทพบุตรนั้นทูลถามอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะทรงวิสัชนาปัญหานั้น ได้ตรัสพระคาถา ๑๐ คาถา ซึ่งแสดงมงคล ๓๘ ประการมีว่า **"อเสวนา จ พาลานํ"** เป็นต้น. บรรดาคาถาเหล่านั้น ข้าพเจ้าจะกล่าวความแห่งคาถาที่ ๑ ก่อน.

[๑๖] การไม่คบ ชื่อว่า **อเสวนา**. บทว่า **พาลานํ** ได้แก่คนพาล. ฉัฏฐีวิภัติใช้ในกรรม. แม้ในบาทที่ ๒ ก็นัยนี้เหมือนกัน.

การบูชา ชื่อว่า **ปูชา**. บทว่า **ปูชเนยฺยานํ** ได้แก่ วัตถุที่ควรบูชา. จตุตถีวิภัติใช้ในสัมปทาน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "ฉัฏฐีวิภัติใช้ในกรรม" ก็มี.

บทว่า **เอตํ** เป็นต้น ความว่า การไม่เสพคนพาล ๑ การเสพบัณฑิต ๑ การบูชาวัตถุที่ควรบูชา ๑ กรรม ๓ อย่างมีการไม่เสพเป็นต้น เป็นมงคลอันสูงสุด.

มีคำอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "เทพดา ปัญหากรรมใดอันท่านถามว่า "ขอพระองค์โปรดตรัสมงคลอันสูงสุด," ในปัญหากรรมนั้น ท่านจะถือเอากรรม ๓ อย่างนั้นว่า เป็นมงคลอันสูงสุดก่อน," ความสังเขปในคาถาที่ ๑ นี้ เท่านี้.

กถาว่าด้วยเสพและไม่เสพพาลและบัณฑิต

[แก้พาลศัพท์]

[๑๗] ส่วนความพิสดารในคาถาที่ ๑ นี้ ดังต่อไปนี้ :-

การไม่คบ ความไม่มีคนพาลนั้นเป็นเพื่อน ความไม่เข้าพวกด้วยคนพาลนั้น ชื่อว่าการไม่เสพ. สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า คนพาล. อีกประการหนึ่ง ครูทั้ง ๖ นี้ คือปรูณ กัสสป, มักขลิ โคสาล, นิครนถ นาฏบุตร สญชัย เวลัฏฐบุตร, ปกุทธ กัจจายนะ, อชิต เกสกัมพล, และปาปบุคคลเหล่าอื่นจากครูทั้ง ๖ นั้น มีพระเทวทัตและโกกาลิกภิกษุเป็นต้น พึงทราบว่า "คนพาล." จริงอยู่ คนเหล่านั้น แม้ทั้งหมด ท่านเรียกว่า คนพาล เพราะไม่เป็นอยู่ด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นอยู่ด้วยอาการสักว่าหายใจ. ด้วนเหตุนั้น ในอรรถกถา* ท่านจึงกล่าวว่า "ชนเหล่าใด เป็นอยู่ อธิบายว่า ดำรงชีพอยู่ ด้วยอาการสักว่าลมหายใจเข้าออก หาใช่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอันประเสริฐไม่ เหตุนั้น ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า พาล." แม้ในสัททนีติปกรณ์ ท่านก็กล่าวไว้ว่า "**พล** ธาตุ เป็นไปในอรรถว่าปราณ. ปราณ ก็คือความเป็นอยู่และการหายใจ; ผู้ใด ย่อมเป็นอยู่ คือยังหายในเข้าและหายใจเข้าออกอยู่ มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ดำรงชีพอยู่ ด้วยอาการสักว่าหายใจเข้าออก หาเป็นอยู่ด้วยปัญญาอันประเสริฐไม่ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **พาล**"

* ปรมัตถโชติกา ขุททกปกฐวัณณนา ๑๓๗.

[ลักษณะคนพาล]

ส่วนลักษณะคนพาล พึงทราบด้วยอำนาจทุจริตมีความคิดเรื่องที่คิดชั่วเป็นต้น. จริงอยู่ คนพาล แม้เมื่อคิด ย่อมคิดแต่เรื่องที่คิดชั่ว ด้วยอำนาจอภิชฌา พยาบาล และมิจฉาทิฏฐิ ถ่ายเดียว, แม้เมื่อพูด ก็พูดจำเพาะแต่คำที่พูดชั่ว ต่างโดยวจีทุจริตมีมุสวาทเป็นต้น, แม้เมื่อทำ ก็ทำจำเพาะแต่กรรมที่ทำชั่ว ด้วยสามารถกายทุจริตมีปาณาติบาตเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น ทุจริตทั้งหลายมีความคิดเรื่องที่คิดชั่วเป็นต้นของเขา ท่านจึงเรียกว่า พาลลักษณะ เพราะคนพาลเป็นเหตุอันบุคคลกำหนด คือรู้กันได้, เรียกว่าพาลนิมิต เพราะเป็นเหตุแห่งการหมายรู้คนพาล, และเรียกว่าพาลาปทาน เพราะคนพาลประพฤติไม่ขาด. ด้วยเหตุนั้น ในพาลบัณฑิตสูตร* ในอุปริปัณณาสก์ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พาลลักษณะ พาลนิมิต พาลาปทานของคนพาล ๓ ประการเหล่านี้. ๓ ประการอะไรบ้าง? ภิกษุทั้งหลาย คนพาลในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่คิดชั่ว พูดแต่คำที่พูดชั่ว ทำแต่กรรมที่ทำชั่ว."

[แก้บัณฑิตศัพท์]

[๑๘] สัตว์ผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มีเว้นจากฆ่าสัตว์เป็นต้นเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า บัณฑิต. อีกประการหนึ่ง พระพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ พระมหาสาวก ๘๐ และพระสาวกของพระตถาคตเหล่าอื่น ครูสุเนตต์ และอกิตติดาบสเป็นต้น ในอดีตกาล

* ม. ย. ๑๔/๓๑๑.

พึงทราบว่า "บัณฑิต." ท่านเหล่านั้นแม้ทั้งหมด เรียกว่าบัณฑิต เพราะดำเนินในประโยชน์ทั้งหลายด้วยปัญญาคติ. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา[๑]ท่านจึงกล่าวว่า "เหล่าชนที่ชื่อว่าบัณฑิต เพราะดำเนินอธิบายว่า ไปในประโยชน์อันเป็นไปในภพนี้และภพหน้า ด้วยญาณคติ. แม้ในสัททนีติปกรณ์ ท่านก็กล่าวไว้ว่า "**ปฑิ** ธาตุ เป็นไปในความไป. ปัญญาใด ย่อมดำเนิน คือไปในประโยชน์ทั้งหลายแม้อันสุขุม คือทราบอาการแม้เป็นต้นว่าความบีบคั้นแห่งอรินสัจมีทุกข์เป็นต้น เหตุนั้น ปัญญานั้น จึงชื่อว่า ปัณฑา, ผู้ไป คือดำเนินไปได้แก่เป็นไป ด้วยปัญญาที่ชื่อว่าปัณฑา, เหตุนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิต,[๒] อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา ชื่อว่า ปัณฑา ของผู้นี้ เกิดพร้อมแล้ว เหตุนั้น ผู้นี้ จึงชื่อว่า บัณฑิต[๓] ผู้ชื่อว่า บัณฑิต เพราะดำเนิน คือไปด้วยญาณคติ."

[ลักษณะบัณฑิต]

ส่วนลักษณะบัณฑิต พึงทราบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีความคิดเรื่องที่คิดดีเป็นต้น ที่ตรัสไว้ในพาลบัณฑิตสูตร[๔]อย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตลักษณะ บัณฑิตนิมิต บัณฑิตาปทาน ของบัณฑิต ๓ ประการเหล่านี้. ๓ ประการอะไรบ้าง ? ภิกษุทั้งหลายบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่คิดดี พูดแต่คำพูดที่ดี และทำแต่กรรมที่ทำดี." ก็คำว่า **สุจินฺติตจินฺตี** เป็นต้น บัณฑิตพึง

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๔๐. ๒. แปลว่า ผู้ดำเนินไปด้วยปัญญา ชื่อว่า ปัณฑา
๓. แปลว่า มีปัญญา ผู้ชื่อว่า ปัณฑา. ๔. ม. อ. ๑๔/๓๒๑.

ประกอบด้วยสามารถแห่งสุจริตมีมโนสุจริตเป็นต้น ฉะนั้นแล.

[๑๙] อีกนัยหนึ่ง ชนเหล่าใด ย่อมได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ปฏิบัติเพื่อได้รับประโยชน์นั้น, ชนเหล่านั้น ชื่อว่าบัณฑิต เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอุโภอัตถสูตร* ในโกสลสังยุตอย่างนี้ว่า

"ธีรชนท่านเรียกว่า 'บัณฑิต' เพราะยึดไว้ได้
ซึ่งประโยชน์ (ทั้ง ๒) คือประโยชน์ในทิฏฐธรรม
และประโยชน์ในสัมปรายภพ."

[แก้พาลศัพท์อีกนัยหนึ่ง]

ชนจำพวกใด ตัดเสียซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ ถือเอาแต่สิ่งอันมิใช่ประโยชน์ทั้ง ๒, ชนจำพวกนั้น ชื่อว่าพาล. ความจริง ท่านเรียกชนจำพวกนั้นว่าพาล ก็เพราะถือเอาสิ่งอันมิใช่ประโยชน์ทั้ง ๒ และเรียกว่าพาล ก็เพราะตัดเสียซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒. กิริยาศัพท์ว่า **" ลนฺติ"** นั้น จัดเข้าในหมวดธาตุมีภูธาตุเป็นต้น โดยข้อบังคับว่า **ลา** ธาตุ มี **ทฺวิ** ศัพท์เป็นบทเคียง เป็นไปในความถือ. กิริยาศัพท์ว่า **ลุนนฺติ** นั้น จัดเข้าในหมวดธาตุมีกี่ธาตุเป็นต้น โดยข้อบังคับว่า **ลุ**ธาตุ (มี **ทฺวิ** ศัพท์เป็นบทเคียง) เป็นไปในความตัด.

[คนที่ควรเสพและไม่ควรเสพ]

[๒๐] ในคนพาลและบัณฑิตทั้ง ๒ พวกนั้น พวกบัณฑิตเท่านั้นควรเสพ, พวกคนพาล หาควรเสพไม่; เพราะพวกคนพาลเป็นเช่น

* สํ. ส. ๑๕/๑๓๐ เรียกว่า ทุติยอัปมาทสูตร.

กับปลาเน่า, ผู้เสพคนพาลนั้น ก็เช่นกับใบไม้ห่อปลาเน่า ถึงความเป็นผู้อันวิญญูชนทั้งหลายควรทิ้งและเกลียดชัง. (ฝ่าย) บัณฑิต เป็นเช่นกับของหอมมีกฤษณาและมาลาเป็นต้น ถึงความเป็นผู้ควร กับใบไม้ที่พันของหอมมีกฤษณาและมาลาเป็นต้น ถึงความเป็นผู้ควรสรรเสริญและฟูใจของวิญญูชนทั้งหลาย.

ก็ผู้ใดคบคนใด, ผู้นั้นก็มีคนนั้นเป็นคติเทียว. แต่เพื่อจะแสดงความข้อนี้ จึงควรกล่าวเรื่องลูกนกแขกเต้าเป็นต้นไว้ (ดังต่อไปนี้) :-

[เรื่องลูกนกแขกเต้า]

[๒๑] ดังได้สดับมา ในอดีตกาล มีลูกนกแขกเต้า ๒ ตัวพี่น้องในป่างิ้วใกล้สานุบรรพต.[๑] และในด้านเหนือลมแห่งภูเขา มีบ้านที่อยู่อาศัยของโจร ๕๐๐, ในด้านใต้ลม มีอาศรมที่อยู่อาศัยของฤษี ๕๐๐. ในเวลาที่ขนปีกลูกนกแขกเต้ายังไม่ออก เกิดลมหัวด้วน[๒]ขึ้นแล้ว. ลูกนกทั้ง ๒ นั้น ถูกลมนั้นพัดไปตกตัวละแห่ง. ใน ๒ ตัวนั้น ตัวหนึ่งตกในระหว่างอาวุธ ในบ้างโจร เพราะเหตุที่ตกในที่นั้น พวกโจรจึงขนานนามว่า สัตติคุมพะ๓ เจริญขึ้นในระหว่างโจรเหล่านั้น. ตัวหนึ่งตกในระหว่างดอกไม้ ที่หาดทรายใกล้อาศรม เพราะเหตุที่ตกในที่นั้น พวกฤษีจึงขนานนามว่า "ปุปผกะ"[๔] เจริญขึ้นในระหว่างฤษีเหล่านั้น.

๑. สานุ ในอภิธานัปปทีปิกา ข้อ ๖๐๗ แปลว่า ภูเขามีพื้นเสมอ. สูจิ หน้า ๘๗๖.
๒. วาตมณฺฑลิกา. ๓. พ่มหอก. ๔. ดอกไม้.

คราวนั้น พระราชา ทรงพระนามว่า ปัญจาละ ในพระนครชื่อ อุตตรปัญจาละ ทรงประดับเครื่องอลังการพร้อมสรรพ เสด็จทรงรถไปป่า เพื่อล่าเนื้อ มีพระราชโองการดำรัสสั่งว่า " เนื้อหนีไปทางด้านของผู้ใด, ผู้นั้นแล ต้องถูกปรับ" ดังนี้แล้ว ได้เสด็จลงจากรถ ทรงถือธนูประทับยืนอยู่ ณ ที่กำบัง.

ขณะนั้น เนื้อทรายตัวหนึ่ง เมื่อพวกมนุษย์ฟาดพุ่มแห่งละเมาะไม้อยู่ ก็ลุกขึ้นตรวจดูทางจะไป เห็นว่าสถานที่พระราชาประทับยืนอยู่เท่านั้นว่าง จึงบ่ายหน้าทางนั้น วิ่งหนีไปแล้ว. มนุษย์ทั้งหลายก็ทำการเยาะเย้ยกับพระราชา, ท้าวเธอทรงตั้งพระราชาหฤทัยว่า "จักจับให้ได้ในบัดนี้" จึงเสด็จขึ้นรถ ทรงติดตามเนื้อไปโดยเร็ว. พวกบุรุษไม่อาจติดตามพระองค์ได้. พระราชา มีนายสารถีเป็นที่ ๒ ไม่พบเนื้อแล้วเสด็จกลับ ทรงสนานและเสวยน้ำ ณ ลำธารอันน่ารื่นรมย์ แล้วบรรทมใต้ร่มไม้ในที่ใกล้บ้านโจร.

คราวนั้น โจรทั้งหมดเข้าป่ากันหมด, ภายในบ้านเหลืออยู่แต่นกสัตติคุมพะกับคนทำครัวคนหนึ่ง. นกสัตติคุมพะออกจากบ้าน พบพระราชาบรรทมแล้วอย่างนั้น จึง (กลับ) เข้าบ้าน พูดกับคนทำครัวด้วยภาษามนุษย์ว่า "พวกเราช่วยกันปลงพระชนม์พระราชา เอาผ้าและอาภรณ์ของพระองค์ จับพระองค์ที่พระบาทแล้วลากมา เอากิ่งไม้ปิดซ่อนเสีย ณ ส่วนข้างหนึ่ง." พระราชาตื่นบรรทม ทรงได้ยินถ้อยคำนั้น ทรงทราบว่า "ที่นี่มีภัยเฉพาะหน้า" ตกพระหฤทัย เสด็จขึ้นรถทรงหนีจากที่นั้น ไปถึงอาศรมแห่งพวกฤษี.

คราวนั้น พวกฤษีไปเพื่อต้องการผลไม้น้อยใหญ่. ในอาศรมคงอยู่แต่นกปุปผกะตัวเดียว. นกนั้นเห็นพระราชาแล้ว ได้ทำปฏิสันถาวรโดยนัยเป็นต้นว่า

[๒๒] "ขอเดชะพระมหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมา
ดีแล้ว, พระองค์มิได้เสด็จมาร้าย."

พระราชาทรงเสื่อมใสในปฏิสันถารของนกนั้น ทรงสรรเสริญนกปุปผกะ ทรงตำหนินกสัตติคุมพะนอกนี้ ด้วยพระดำรัสว่า

"นกนี้ดีหนอ เป็นชาตินก (แต่) ทรงธรรม
อย่างเยี่ยม ส่วนนกแขกเต้าอีกตัวหนึ่งนั่น
พูดแต่คำมักได้."

นกปุปผกะได้ฟังคำนั้น จึงทูลว่า "ขอเดชะมหาราชเจ้า ข้าพระองค์ร่วมมารดาเดียวกันกับนกนั้น, แต่เขาเติบโตในสำนักคนไม่ดี คนพวกนั้นแนะนำแล้วด้วยโจรธรรม, ข้าพระองค์เติบโตแล้วในสำนักของพวกคนดี คนเหล่านั้นแนะนำแล้วด้วยฤษีธรรม, เหตุนั้นข้าพระองค์ทั้ง ๒ จึงเป็นผู้ต่างกันโดยธรรม" เมื่อจะแสดงธรรมแด่พระราชาได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

[๒๓] "ข้าแต่พระราชา ก็คนคบชนิดใด ๆ
เป็นคนสงบหรือไม่สงบ มีศีลหรือไร้ศีลก็ตาม
เขาย่อม (ตก) ไปสู่อำนาจของคนชนิดนั้นแล.
บุคคลทำคนเช่นใดให้เป็นมิตร และเสพสนิท
กับคนเช่นใด, เขาก็เป็นคนเช่นนั้นแล; เพราะ

การอยู่ร่วมกัน ย่อมเป็นเช่นนั้น. คนชั่ว ใคร คบเข้า ก็เปื้อนคนคบ ใครแตะต้องเข้า ก็เปื้อน ผู้อื่น ซึ่งเป็นผู้แตะต้องซึ่งมิได้เปื้อน (มาแต่ เดิม) ดุจลูกศรอันร้าย (ซึ่งกำซาบด้วยยาพิษ) ก็พลอยติดแล่งไปด้วย. เพราะกลัวจะพลอย เปื้อน ธีรชนจึงไม่ควรมีคนชั่วเป็นสหายเสีย เลย. คนห่อปลาเน่าด้วยในหญ้าคา แม้ในหญ้าคา ก็ (พลอย) เหม็นฟุ้งไปด้วย ฉันใด, การคบกับ คบพลอยก็ฉันนั้น. เหตุนั้น บัณฑิตรู้ความ แม้ใบก็ (พลอย) หอมฟุ้งไปด้วยฉันใด, การ อบรมของตน (ว่า) เหมือนใบไม้สำหรับห่อแล้ว ไม่พึงคบอสัตบุรุษ ย่อมนำไปสู่นรก, พวกสัตบุรุษ พวกอสัตบุรุษ ย่อมนำไปสู่นรก, พวกสัตบุรุษ ย่อมให้ถึงสุคติ."

[แก้อรรถ]

[๒๔] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนฺตํ** ได้แก่ สัตบุรุษ.

บทว่า **อสํ** ได้แก่ อสัตบุรุษ.

บทว่า **เสวมาโน** ได้แก่ อาจารย์.

บทว่า **เสวมานํ** ได้แก่ อันเตวาสิก.

บทว่า **สมฺผุฏฺโฐ** ได้แก่ อาจารย์อันอันเตวาสิกแตะต้อง.

สองบทว่า **สมฺผุสํ ปรํ** ได้แก่ ผู้อื่น คือ อันเตวาสิกผู้แตะต้องอาจารย์อยู่.

บทว่า **อลิตฺตํ** ความว่า อาจารย์นั้น ย่อมเปื้อนอันเตวาสิกนั้น ผู้อันบาปธรรมมิได้เปื้อน (มาแต่เดิม) ดุจลูกศรอันร้าย คือ อันกำซาบด้วยยาพิษ พลอยติดแล่งศรอันมิได้เปื้อน (มาแต่เดิม) ฉะนั้น. จริงอยู่ ผู้คบคนพาล ถึงไม่ทำกรรมชั่ว ก็ย่อมได้รับติฉันนินทาว่า "ผู้คบคนพาล," เพราะฉะนั้น นกแขกเต้า จึงกล่าวว่า **"เอวํ พาลูปเสวนา."** (ส่วน) ผู้คบปราชญ์ แม้ไม่สามารถจะเป็นบัณฑิตได้ ก็ยังได้เกียรติคุณว่า "ผู้คบเพื่อนดีงาม," เพราะฉะนั้น นกนั้น จึงกล่าวว่า **"เอวํ ธีรูปเสวนา."**

บทว่า **ปตฺตปุฏสฺเสว** คือว่า ดุจใบไม้สำหรับห่อคันธชาติมีกฤษณาเป็นต้นนั่นแล.

บทว่า **สมฺปากํ**คือ ทราบว่าตนอบรมแล้ว ด้วยอำนาจคลุกคลีกับเพื่อนดีงาม.

บทว่า **สนฺโต** ความว่า พวกสัมมาทิฏฐิ ย่อมยังพวกสัตว์อาศัยตน ให้ถึงสวรรค์อย่างเดียว.

พระราชา ทรงเสื่อมใสในธรรมกถาของนกนั้น ทางไหว้ฤๅษีทั้งหลายผู้มาถึงแล้ว ตรัสว่า "ท่านผู้เจริญ เมื่อท่านทั้งหลายจะอนุเคราะห์ข้าพเจ้า ก็จงอยู่ในพระนครของข้าพเจ้าเถิด" ดังนี้แล้ว เสด็จไปยังพระนคร พระราชทานอภัยแก่นกแขกเต้าทั้งหลาย โปรดให้คณะฤๅษีผู้มาในพระนครนั้นอยู่ในพระอุทยาน ทรงบำรุงจนตลอด

พระชนมชีพ ทรงบำเพ็ญทางสวรรค์เต็มที่แล้ว. ส่วนนกปุปผกะ อยู่ในป่า ไป (ตาม) ยถากรรมแล้ว.

เรื่องนกแขกเต้าในอรรถกถาแห่งสัตติคุมพชาดก[๑] ในวีสตินิบาต จบ

[เรื่องช้างมหิฬามุข]

[๒๕] ในครั้งดึกดำบรรพ์ ยังมีช้างมงคลชื่อมหิฬามุข ของพระเจ้าพรหมทัต ในกรุงพาราณสี มีศีล สมบูรณ์ด้วยมารยาท; ไม่เบียดเบียนใคร ๆ.

ครั้นในวันหนึ่ง ในตอนกลางคืน พวกโจรมานั่งปรึกษากันในที่ใกล้โรงช้างของพระราชว่า "ต้องทำลายอุโมงค์อย่างนี้, ต้องทำการตัดช่องอย่างนี้, ทำลายอุโมงค์และทำการตัดช่องแล้วลักของ จึงจะควร, เมื่อจะลัก ต้องฆ่าและตี (เจ้าของ) แล้วจึงลัก, เมื่อได้อย่างนี้ จึงจะไม่มีใครสามารถจะต่อสู้,[๒] และขึ้นชื่อว่าโจร ไม่ต้องมีสีลาจารวัตร, ต้องเป็นคนกระด้าง หยาบคาย ร้ายกาจ." โจรเหล่านั้นปรึกษากันอย่างนี้ นัดแนะกันและกันแล้วก็ไป. พวกโจรมาปรึกษากันในที่นั้นโดยอุบายนี้แล ตั้งหลายวัน.

ช้างได้ยินถ้อยคำของโจรเหล่านั้น สำคัญว่า "พวกนี้สอนให้เราสำเหนียก" จึงคิดว่า "คราวนี้ เราควรจะเป็นสัตว์กระด้าง หยาบคาย ร้ายกาจ" ได้เป็นเหมือนอย่างนั้น. ช้างนั้น เอางวงจับคนเลี้ยงช้างที่มาถึงแล้ว ๆ แต่เช้าตรู่ ฟาดลง ณ ภาคพื้นให้ตายแล้ว.

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๔๓๕, ตทฏฺจกถา ๗/๗๗.

๒. อุฏฺฐาตุํ.

พวกมนุษย์จึงกราบทูลแด่พระราชา. พระราชา ทรงส่งอำมาตย์คนหนึ่งไป ด้วยตรัสสั่งว่า "บัณฑิต ท่านจงไป (ดูให้) รู้ว่า 'เพราะเหตุไร ?' ช้างนั้นจึงกลายเป็นสัตว์ดุร้ายไปได้." อำมาตย์นั้นไปแล้วไม่เห็นโรคในตัวของช้าง คิดว่า "เจ้านี่ ดุร้ายเพราะอะไร ?" เมื่อใคร่ครวญไป ก็แน่ใจว่า "มันคงได้ยินคำดุร้ายของคนบางพวก ในที่ไม่ไกลเป็นแน่ จึงได้กลายเป็นสัตว์ดุร้าย" จึงถามพวกเลี้ยงช้างว่า ใคร ๆ เคยพูดอะไรกันในเวลากลางคืน ในที่ใกล้โรงช้าง มีบ้างไหม ?"

พวกเลี้ยงช้าง. "มีขอรับ, นายพวกโจรมาปรึกษา."

อำมาตย์นั้น จึงไปกราบทูลว่า "ขอเดชะ ในตัวของช้างไม่มีอาการแปลกอย่างอื่น, มันฟังถ้อยคำของพวกโจร จึงกลายเป็นสัตว์ดุร้าย ; บัดนี้ ควรที่จะนิมนต์สมณพราหมณ์ผู้มีศีลทั้งหลาย ให้นั่งใกล้โรงช้าง แล้วกล่าวเรื่องเกี่ยวด้วยศีลและมรรยาท." พระราชารับสั่งให้ทำดังนั้นแล้ว. สมณพราหมณ์เหล่านั้น กล่าวเรื่องศีลว่า "ไม่ควรจับต้องใคร ๆ ไม่ควรฆ่าใคร ๆ ควรจะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลและมรรยาท ประกอบด้วยขันติ เมตตาและความเอ็นดู." ช้างได้ฟังดังนั้น สำคัญว่า "พวกนี่ ให้เราสำเหนียก." จึงคิดว่า "ตั้งแต่นี้ต่อไปเราพึงเป็นผู้มีศีล" ได้ (กลับ) เป็นผู้มีศีลแล้ว.

เรื่องช้างมหิฬามุข ในอรรถกถาแห่งมหิฬามุขชาดก* ใน เอกนิบาต จบ.

* ขุ. ชา. ๒๗/๙. ตทฏฺฐกถา. ๑/๒๗๙.

[เรื่องม้าปัณฑวะ]

[๒๖] ในอดีตกาล ได้มีพระราชา (พระองค์หนึ่ง) ในกรุงพาราณสี ทรงพระนามว่า สามะ พระโพธิสัตว์เป็นอำมาตย์ผู้อนุศาสก์อรรถธรรมของท้าวเธอ. และท้าวเธอมีม้ามงคลอยู่ (ตัวหนึ่ง) ชื่อปัณฑวะ. คนเลี้ยงม้าของพระองค์ ชื่อนายคิริทัต เป็นคนขาเขยก. ม้าเห็นเขาจับบังเหียนเดินนำหน้า สำคัญว่า "เจ้านี่ ให้เราศึกษา" จึงสำเหนียกตามอาการของเขา ได้เป็นม้าขาเขยกไป. พระราชาว่า "พวกข้าพระองค์ไม่พบโรคของม้านั้น." พระราชาทรงส่งพระโพธิสัตว์ไป ด้วยรับสั่งว่า "ท่านจงไป (ดูให้) รู้เหตุในเรื่องนี้." พระโพธิสัตว์นั้นไปแล้ว ทราบว่าม้านั้นเดินกะเผลก เพราะเกี่ยวข้อง[๑]กับคนเลี้ยงม้าขาเขยก จึงกราบทูลว่า "ขอเดชะ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะโทษที่เกี่ยวข้องกัน" ดังนี้แล้ว กราบทูลว่า "ม้านั้น ได้คนเลี้ยงที่ดีแล้ว จักดีเหมือนอย่างเดิม." พระราชารับสั่งให้ทำอย่างนั้น. ม้าได้ตั้งอยู่ในปกติภาพแล้ว.

เรื่องม้าปัณฑวะ ในอรรถกถาแห่งคิริทัตตชาดก[๒]ในทุกนิบาต จบ.

๑. การเกี่ยวข้อง ๕ อย่าง คือ เกี่ยวข้องด้วยการฟัง ๑ เกี่ยวข้องด้วยการเห็น ๑ เกี่ยวข้องด้วยการสนทนาปราศรัย ๑ เกี่ยวข้องด้วยการกินร่วม ๑ เกี่ยวข้องด้วยกาย ๑ แต่ในที่นี้หมายเอาการเกี่ยวข้องด้วยการเห็น. ปปญฺจสูทนี ๒/๑๙๒. ๒. ขุ. ชา. ๒๗/๖๕ ตทฏฺฐกถา. ๓/๑๒๙.

[เรื่องผลมะม่วง]

[๒๗] ในอดีตกาล ในเมืองพาราณสี ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าทธิวาหนะ. พระโพธิสัตว์เป็นอมาตย์ผู้อนุศาสก์อรรถธรรมของพระองค์. ต่อมาวันหนึ่ง พระราชารับสั่งให้ขึงข่าย ณ ด้านเหนือและด้านใต้ ในมหานทีแล้ว ทรงเล่นน้ำ. มะม่วงสุกผลหนึ่ง เป็นของบริโภคสำหรับเทวดา ลอยมาจากสระกัณณมุณฑ์ (สระมุมมน) ติดอยู่ที่ข่ายแล้ว. พวกเจ้าพนักงานยกข่ายขึ้น เห็นผลมะม่วงนั้น ได้ทูลเกล้าถวายแด่พระราชาแล้ว. พระราชาตรัสถามพวกพรานว่า "นี้ผลไม้อะไร" ทรงสดับแล้ว "ผลมะม่วง" จึงเสวยแล้วรับสั่งให้เพาะเมล็ดไว้ในพระอุทยานของพระองค์ ให้รดด้วยน้ำผะผสมกับน้ำนม. ต้นงอกแล้วได้เผล็ดผลในปีที่ ๓. ต้นมะม่วงได้มีสักการะเป็นอันมาก. ทวย-นครย่อมรดด้วยน้ำผะผสมน้ำนม, ให้เจิม ๕ แห่งด้วยของหอม, สวมพวกมาลัย, ตามประทีปด้วยน้ำมันหอม. และได้มีการวงต้นมะม่วงนั้นด้วยม่านผ้า. ผลทั้งหลายได้มีรสอร่อย มีสีดุจทองคำ พระราชาเมื่อจะทางส่งผลมะม่วงไปถวายพระราชาอื่นๆ รับสั่งให้เอาเงี่ยงกระเบนแทงที่หน่องอกแล้ว จึงส่งไป. เมล็ดที่พระราชาเหล่านั้นเสวยมะม่วงแล้ว โปรดให้เพาะไว้ ก็ไม่สำเร็จ, ต่อมาพระราชาองค์หนึ่ง ทรงทราบเหตุ จึงพระราชทานทรัพย์พันหนึ่งแล้วทางส่งคนเฝ้าพระอุทยานคนหนึ่ง ไป ด้วยรับสั่งว่า " ท่านจงไปจงยังรสแห่งผลมะม่วงของพระเจ้าทธิวาหนะให้เสียหาย แล้วทำให้เป็นของขมขึ้น." เขาทูลรับว่า "ดีละ" แล้ว เข้าไปเฝ้าพระเจ้า

ทธิวาหนะ กราบทูลความที่ตนเป็นคนเฝ้าพระอุทยาน แล้วพรรณนาอานุภาพของตน. พระราชารับสั่งให้เขาอยู่ในสำนักของคนเฝ้าพระอุทยานของพระองค์. จำเดิมแต่นั้นมา ชนทั้งสองก็ (ช่วยกัน) บำรุงพระอุทยาน. คนเฝ้าพระอุทยานผู้มาใหม่ ทำดอกไม้อันมิใช่ฤดูกาลให้บาน ทำผลให้อันมิใช่ฤดูกาลให้เผล็ดผล ได้ทำพระอุทยานให้เป็นรมณียสถานแล้ว. พระราชาก็โปรดปราน จึงปลดคนเฝ้าพระอุทยานคนเก่าออกแล้ว ได้พระราชาทานพระอุทาน (ให้เป็นหน้าที่) แก่เขาผู้เดียว. เขาจึงปลูกสะเดาและเถาบอระเพ็ดล้อมต้นมะม่วง สะเดาและเถาบอระเพ็ด ก็งอกงามขึ้นโดยลำดับ. รากและกิ่งของมะม่วงเกี่ยวพันกับรากและกิ่ง (ของสะเดาและเถาบอระเพ็ด) เพราะการระคนด้วยของมีรสไม่อร่อยนั้น มะม่วงซึ่งเป็นผลไม้มีรสอร่อยถึงเพียงนั้นจึงกลายเป็นขม มีสรคล้ายในสะเดา. คนเฝ้าพระอุทยาน ทราบว่าผลมะม่วงขมแล้ว ก็หนีไป. พระราชาเสด็จไปสู่พระอุทยาน เสวยผลมะม่วง ไม่อาจจะทรงกลืนเยื่อมะม่วง ซึ่งเป็นดุจการสะเดาได้ ทรงขากถ่มเสียแล้ว ตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า "บัณฑิต ต้นไม้นี้ไม่มีความเสื่อมจากการบริหารเดิม, แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ผลของมันก็ยังกลับขมไปได้, เหตุอะไรหนอ ?" พระโพธิสัตว์เมื่อจะทูลเหตุแห่งการเป็นดังนั้น จึงทูลว่า

[๒๘] "ข้าแต่พระเจ้าทธิวาหนะ มะม่วงของ
พระองค์ มีต้นสะเดาแวดล้อม, รากเกี่ยวพัน
ราก กิ่งเกี่ยวพันกิ่ง, เพราะเหตุที่อยู่ร่วมกัน

ของไม่อร่อยนั้น มะม่วงจึงมีผลขม."

ต้นสะเดาชื่อว่า **ปุจิมันทะ** ในคาถานั้น. กิ่ง ได้แก่กิ่งของต้นสะเดา. สองบทว่า **สาขํ นิเสวเร** คือ ย่อมเกี่ยวพันกิ่งของมะม่วง.

บาทพระคาถาว่า **อสาตสนฺนิวาเสน** คือ เพราะอยู่ร่วมกับต้นสะเดา ซึ่งมีรสไม่อร่อย.

บทว่า **เตน** แปลว่า เพราะเหตุนั้น. บทว่า **กฏุกปฺผโล** คือ กลับเป็นผลไม้มีรสขม.

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว รับสั่งให้ตัดสะเดาและบอระเพ็ดเสียทั้งหมด แล้วให้ถอนราก ให้ขนดินปุ๋ยที่มีรสไม่อร่อยโดยรอบออกเสีย แล้วให้ใส่ดินปุ๋ยที่มีรสอร่อย ให้รดมะม่วงด้วยน้ำผสมกับน้ำนม น้ำผสมน้ำตาลกรวดและน้ำหอมอีก แล้วทรงมอบพระอุทยานให้คนเฝ้าพระอุทยานคนเก่านั่นแลอีก เพราะระคนกับของมีรสอร่อย มะม่วงจึงมีรสอร่อยอีก.

เรื่องมะม่วง ในอรรถกถาแห่งทธิวาหนชาดก[๑]ในทุกนิบาต จบ.

[ของไร้ชีวิตยังติดกันได้*]

[๒៩] แม้ของอันไร้ชีวิต ยังกลายเป็นของไม่น่าปรารถนา เพราะประกอบร่วมกับของอันไม่น่าปรารถนา กลายเป็นของน่าปรารถนา เพราะประกอบร่วมกับของอันน่าปรารถนา ดังพรรณนามาฉะนั้น จะป่วยกล่าวไปไยในของซึ่งมีชีวิตเล่า. ด้วยเหตุนั้น ใน

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๖๗. ตทฏฺฐกถา. ๓/๑๓๔. *พระมหาฉาย สุวฑฺฒโน ป. ๘ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

อัตถุปปัตติ (เหตุเกิด) แห่งทธิวาหนชาดก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าการอยู่ร่วมกับคนไม่ดี เป็นการเลว ก่อแต่สิ่งอันไม่มีประโยชน์, จะพึงกล่าวอะไรในการอยู่ร่วมกับคนไม่ดีนั้นเล่า เพราะการอยู่ร่วมกับคนชั่วทำความพินาศให้แก่ชนผู้เป็นมนุษย์, แม้แต่ต้นมะม่วง ซึ่งไม่มีเจตนามีรสหวานเปรียบปานรสทิพย์ อาศัยการอยู่ร่วมกับต้นสะเดาอันมีรสขมหารสหวานมิได้ ยังกลายเป็นต้นไม้ไม่มีรสหวาน มีรสขมไปในกาลก่อน.

[คนพาลเป็นดังอมิตร บัณฑิตเป็นดังญาติ]

[๓๐] อีกนัยหนึ่ง คนพาลทั้งหลายเปรียบเหมือนอมิตรผู้มีดาบในมือ, บัณฑิตทั้งหลายเปรียบเหมือนญาติที่รัก. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อประทับ ทำหมู่บ้านเวฬุวคาม อันตั้งอยู่ในที่ไม่ไกลเบื้องทิศทักษิณแห่งเมืองไพศาลี เป็นโคจรคาม ได้เกิดประชวรลงพระโลหิต. ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบเหตุนั้นแล้ว เสด็จมาทรงอุปัฏฐากพระศาสดาอยู่ มิให้ผู้อื่นแตะต้องภาชนะสำหรับรองพระบังคนหนักของพระศาสดาแม้ด้วยมือเลย วางไว้เหนือพระเศียรทีเดียวนำออกไปเหมือนคนนำภาชนะของหอมไป. ท้าวเธอทรงอุปัฏฐากอยู่อย่างนี้ ในเวลาพระศาสดาทรงผาสุก จึงเสด็จไปสู่เทวโลก. ภิกษุทั้งหลายพูดกันว่า "น่าอัศจรรย์ ท้าวสักกเทวราช มีความรักใคร่ในพระศาสดา, พระองค์ทรงสละทิพยสมบัติมาอุปัฏฐากแล้ว." พระศาสดาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกเทวราช ทรงพิจารณาเห็นว่า 'การเห็นพระอริยเจ้าทั้งหลายก็ดี ภาวะคือกิริยา มี

การนั่งเป็นต้นในที่แห่งเดียวกันกับท่านก็ดี ภาวะคือการได้ทำวัตรและปฏิวัตรแก่ท่านก็ดี ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ' ดังนี้แล้ว จึงเสด็จมาอุปัฏฐากเรา" เมื่อจะทรงแสดง (ความ) ได้ตรัสพระคาถาทั้งหลายในสักกเทวินทวัตถุ ๑ ในสุขวรรคแห่งพระธรรมบทว่า

[๓๑] "แท้จริง บุคคลผู้มีปกติเที่ยวสสมคบคน
พาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน, เพราะการ
อยู่ร่วมกับเหล่าคนพาล เป็นเหตุนำทุกข์มาให้
ในกาลทุกเมื่อ เหมือนการอยู่ร่วมกับศัตรู
ส่วนบัณฑิตมีการอยู่ร่วมเป็นสุข เหมือน
สมาคมแห่งหมู่ญาติ เพราะเหตุนั้นแล นรชน
พึงคบบัณฑิต ผู้มีปัญญา เป็นพหุสุต เอาการ
งาน มีศีล มีวัตร ไกลจากกิเลส และเป็น
สัตบุรุษ มีปัญญาดี เปรียบดังพระจันทร์คบ
อาการอันเป็นทางโคจรแห่งดวงดาว๒ฉะนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **พาลสงฺคตจารี หิ** ความว่า แท้จริง คือ ความจริง บุคคลผู้มีปกติเที่ยวร่วมกับคนพาล. บทว่า **ทีฆมทฺธานํ** ความว่า บุคคลผู้มีปกติเที่ยวร่วมกับคนพาลกระทำกรรมชั่ว มีตัดที่ต่อเป็นต้น ได้ประสบทุกข์ มีถูกตัดมือเป็นต้น ชื่อว่า เศร้าโศกสิ้นกาลนาน. การอยู่โดยความเป็นพวก

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๔๒ ๒. นักษัตร Star.

เดียวกัน ชื่อว่าการอยู่ร่วม. บทว่า **อมิตฺเตเนว** ความว่า เหมือนการอยู่ร่วมกับศัตรูผู้มีดาบในมือ หรือสัตว์ร้าย มีอสรพิษเป็นต้น. บทว่า **สพฺพทา** คือ การอยู่ร่วมกับหมู่คนพาลเป็นทุกข์ร่ำไป. การอยู่ร่วมด้วยบัณฑิตนั้นเป็นสุข เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึงชื่อว่ามีการอยู่ร่วมเป็นสุข อธิบายว่า การอยู่ในสถานที่เดียวกันกับบัณฑิต เป็นเหตุนำสุขมา. เหมือนอะไร ? เหมือนสมาคมแห่งหมู่ญาติ. อธิบายว่า ประหนึ่ง ประชุมแห่งหมู่ญาติผู้เป็นที่รัก เป็นความสุข. บทว่า **ตสฺมา หิ** ความว่า เพราะเหตุที่การอยู่ร่วมกับคนพาลเป็นทุกข์, การอยู่ร่วมกับบัณฑิตเป็นสุข. บทว่า **ธีรํ** คือ ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเครื่องทรงจำ. บทว่า **ปญฺญํ** ได้แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ทั้งที่เป็นโลกิยะ ทั้งที่เป็นโลกุตตระ. บทว่า **พหุสฺสุตํ** คือ เป็นพหุสูต ด้วยปริยัติ* ปฏิบัติและปฏิเวธ. บทว่า **โธรยฺหสีลพฺพตวนฺตํ** ได้แก่ ชื่อว่ามีปกติเอาการงาน เพราะนำไปซึ่งธุระ กล่าวคือยังตนให้บรรลุพระอรหัตตผล มีศีลและมีธุดงค์. บทว่า **อริยํ** แปลว่า อยู่ห่างไกลจากกิเลส. บทว่า สุเมธํ ได้แก่ มีปัญญางาม. บทว่า **นกฺขตฺตปถํว**ความว่า เปรียบดังพระจันทร์ คือวิมานของพระจันทร์ เสพอากาศอันเป็นทางแห่งนักษัตรทั้งหลาย.

* อาคม โดยพยัญชนะ แปลว่า นิกายเป็นที่มา เป็นเหตุ, เป็นแดนมา, แห่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น โดยอรรถ หมายถึงปริยัติ. อธิคม โดยพยัญชนะ แปลว่า มรรคผลเป็นที่บรรลุ โดยอรรถ หมายถึงปฏิบัติและปฏิเวธ. ถ้าเป็นผู้บรรลุ เป็นอธิคต ที่หมายถึงพระอริยะ หรือ Holy man.

[พระดาบสสอนบุตร]

[๓๒] แม้พระโพธิสัตว์เป็นดาบสอยู่ในหิมวันตประเทศ เมื่อจะสอนดาบสกุมารของตน ซึ่งเบื่อหน่ายใคร่จะออกจากป่าไปอยู่ในถิ่นมนุษย์ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ในหลิททราคชาดก[๑] ในนวกนิบาต ว่า

"ผู้ใด ไม่มีกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา และ
ทางใจ, เจ้าไปจากที่นี้แล้ว จงตั้งตนไว้
เหมือนบุตรที่เกิดแต่อก คบหาผู้นั้น;
อนึ่ง ผู้ใดประพฤติโดยธรรม แม้ประพฤติ
อยู่ไม่เย่อหยิ่ง, เจ้าไปจากที่นี้แล้ว จงคบหา
ผู้นั้น ซึ่งมีปกติทำกรรมอันบริสุทธิ์ มีปัญญา;
ลูกเอ๋ย[๒] หากว่าพื้นชมพูทวีปทั้งสิ้นนี้ แม้จะ
พึงไร้มนุษย์ไซร้; เจ้าก็อย่าคบหาคนผู้มีจิต
ดุจลิง (ตลบแตลง) เป็นดังผ้าที่ย้อมด้วยขมิ้น
ผู้รักง่ายหน่ายเร็วเช่นนั้นเลย, เจ้าจงหลีกเลี่ยง
มันเสียให้ห่างไกลเหมือนหนึ่งคนขลาด หลีก
อสรพิษตัวดุร้ายแต่ไกล เหมือนคนเกลียดคูถ
หลีกหนทางใหญ่อันเปื้อนคูถ เหมือนคนขับ
ยาน เลี่ยงหนทางที่ขรุขระเสียฉะนั้น; พ่อ

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๖๔. ตทฏฺฐกถา. ๕/๓๙๔ ๒. คำนี้ เป็นพวกกติปยศัพท์ เป็นอาลปนะใช้เรียกได้ทั้งบิดาทั้งบุตร ในที่นี้ เป็นคำบิดาเรียกบุตร เห็นควรแปลให้ตรงภาษาไทยที่ใช้อยู่.

ความฉิบหายทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้
ส้องเสพคบพาลเกินไป, เจ้าอย่าสมาคมกับ
คนพาลนะ, เพราะการอยู่ร่วมกับคนพาล เป็น
เหตุนำทุกข์มาให้ ดุจการอยู่ร่วมกับศัตรูในกาล
ทุกเมื่อ, พ่อ เพราะเหตุนั้น พ่อจึงขอร้องเจ้า
ไว้, เจ้าจงทำตามคำของพ่อ, เจ้าอย่าริสมาคม
กับคนพาล เป็นอันขาด, เพราะการสมาคม
กับพวกคนพาล เป็นเหตุนำทุกข์มาให้."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุรสีว** ความว่า จงดำรง คือตั้ง (ตน) ไว้ให้เหมือนบุตรผู้เกิดแต่อกของมารดา ฉะนั้น. อธิบายว่า เจ้าดำรง (ตน) ไว้อย่างนั้นแล้ว พึงสำคัญดุจมารดาของตน คบหาบุคคลนั้น.

บทว่า **ธมฺเมน**ได้แก่ โดยธรรมคือสุจริต ๓ อย่างนั่นเอง.

บทว่า **น มญฺญติ** ความว่า อนึ่ง แม้ประพฤติอยู่อย่างนั้น ก็ไม่ทำความจองหองว่า "เราประพฤติธรรม."

บทว่า **วิสุทฺธการี** ได้แก่ ผู้ทำกรรมอันบริสุทธ์ คือ กุศล-กรรมบถ ๑๐ ประการ. บทว่า **หลิทฺทราคํ** คือ ชื่อว่า ผู้เช่นกับผ้าที่ย้อมด้วยขมิ้น เพราะความเป็นผู้มีจิตไม่มั่นคง. บทว่า **กปิจิตฺตํ** ได้แก่ มีจิตวอกแวก คือมีจิตกลับกลอก.

บทว่า **ปุริสํ** ได้แก่ บุคคล. บทว่า **ราควิราคินํ** คือมักรัก

ใคร่และมักจืดจาง (เร็ว). อธิบายว่า มีสภาวะคือรักแล้วจืดจางไป ในขณะนั้นนั่นเอง.

บาทคาถาว่า **นิมฺมนุสฺสํปิ เจ สิยา** ความว่า แม้ถ้าพื้นแห่งชมพูทวีปทั้งสิ้น จะเป็นที่หามนุษย์มิได้ไซร้, บุคคลนั้นคงเป็นมนุษย์อยู่คนเดียวเท่านั้น ; แม้ถึงกระนั้น ก็อย่าคบบุคคลเช่นนั้น.

บาทคาถาว่า **มิฬฺหลิตฺตํ มหาปถํ** คือ เหมือนกับหนทางใหญ่อันเปรอะเปื้อนด้วนคูถ. บทว่า **ยานีว** ความว่า เหมือนคนผู้ไปด้วยยาน. บทว่า **วิสมํ** คือขรุขระโดยความเป็นที่ลุ่มที่ดอน และด้วยวัตถุมีตอและก้อนหินเป็นต้น.

บาทคาถาว่า **พาลํ อจฺจูปเสวโต** ได้แก่ ผู้คบจนสนิทซึ่งคนผู้มีปัญญาน้อย. บทว่า **สพฺพทา** ความว่า ขึ้นชื่อว่าการอยู่ร่วมกับคนพาล ปานดังอยู่ร่วมกับศัตรู เป็นเหตุนำทุกข์มาให้ตลอดกาลเนืองนิตย์ทีเดียว. บทว่า **ตนฺตาหํ** ความว่า เพราะเหตุนั้น พ่อจึงขอร้องเจ้า.

[ภัยอุปัทวะ และอุปสัคเกิดขึ้นเพราะคนพาล]

[๓๓] อีกโสดหนึ่ง ภัยอุปัทวะและอุปสัคเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่, ภัยอุปัทวะและอุปสัคเหล่านั้นทั้งหมด เกิดขึ้นเพราะอาศัยคนพาลทั้งนั้น. จริงอยู่ คนพาล เมื่อปรารถนาความเป็นเพราะราชา หรือความเป็นอุปราช ก็หรือว่า ตำแหน่งอันใหญ่อื่น ชักชวนพวกนักเลงโตที่เหมือนกับตนได้ ๒-๓ คนแล้ว พูดว่า "เชิญพวกท่านมาด้วยกันเถิด, เราจักทำพวกท่านให้เป็นใหญ่" ดังนี้แล้ว จึงพากันอาศัยสถานที่ลับ ๆ มีชัฏภูเขาเป็นต้น ปล้นสะดมหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ปลาย

แดน ปล้นนิคมบ้าง ชนบทบ้าง โดยลำดับไป.

คนทั้งหลาย ทิ้งเรือนแล้วปรารถนาที่อันปลอดภัย ย่อม (พากัน) อพยพไป. ภิกษุก็ดี ภิกษุณีก็ดี ผู้อาศัยคนเหล่านั้นอยู่ ก็พลอยทิ้งที่ของตน ๆ หลีกไป. ภิกษาก็ดี เสนาสนะก็ดี ในที่ที่ภิกษุเป็นต้นเหล่านั้นไปแล้ว ๆ ย่อมหาได้โดยยาก.

แม้ในบรรพชิต ภิกษุพาล ๒ รูป ก่อการวิวาทกันและกัน เริ่มฟ้องร้องกันขึ้น. เพราะเหตุนี้ ความทะเลาะใหญ่ย่อมเกิดขึ้นแก่บรรพชิตเหล่านั้น เหมือนที่เกิดขึ้นแก่พวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพีฉะนั้น. เหตุแห่งทุกข์มีภัยเป็นอาทิ มาถึงแก่บริษัททั้ง ๔ เพราะอาศัยคนพาล ด้วยประการฉะนี้.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในลักขณสูตร* ก่อนพระสูตรทั้งปวง ในติกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เพลิงอันลุกลามมาจากเรือนไม้อ้อหรือเรือนหญ้า ย่อมไหม้แม้เรือนยอดทั้งหลายที่เขาโบกทั้งภายในภายนอก ลมพัดเข้าไม่ได้ มีบานประตูอันมิดชิด มีหน้าต่างอันปิดแล้ว แม้ฉันใด; ภิกษุทั้งหลาย ภัยเหล่าใดเหล่านั้นจะเกิดขึ้น, ภัยเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล, หาเกิดขึ้นแต่บัณฑิตไม่; อุปัทวะเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จะเกิดขึ้น, อุปัทวะเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล, หาเกิดขึ้นแต่บัณฑิตไม่; อุปสัคเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จะเกิดขึ้น, อุปสัคเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล, หาเกิดขึ้นแต่บัณฑิตไม่

* องฺ. ติก. ๒๐/๑๒๖.

เหมือนกันฉันนั้นแล. ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีภัยจำเพาะหน้า, บัณฑิตหาภัยจำเพาะหน้ามิได้; คนพาลมีอุปัทวะ, บัณฑิตหาอุปัทวะมิได้; คนพาลมีอุปสัค, บัณฑิตหาอุปสัคมิได้; ด้วยประการดังนี้แล. ภิกษุทั้งหลาย ภัยไม่มีแต่บัณฑิต, อุปัทวะไม่มีแต่บัณฑิต, อุปสัคไม่มีแต่บัณฑิต."

[แก้อรรถ]

[๓๔] อรรถกถาแห่งลักขณสูตร* นั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นฬาคารา วา** คือ จาเรือนที่มุงบังด้วยไม้อ้อทั้งหลาย; แต่เครื่องประกอบที่เหลือในเรือนนี้ สำเร็จด้วยไม้จริง; แม้ในเรือนหญ้าก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **กูฏาคารานิ** ได้แก่ เรือนที่สงเคราะห์ด้วยยอด. บทว่า **อุลฺลิตฺตาวลิตฺตานิ** คือ ที่เขาฉาบทาทั้งภายในภายนอก. บทว่า **นิวาตานิ** คือกันช่องลมเข้าได้. บทว่า **ผุสิตคฺคฬานิ** คือ ชื่อว่ามีบานประตูที่กรอบเช็ดหน้าอันสนิทดี เพราะเป็นของอันนายช่างผู้ฉลาดทั้งหลายทำไว้.

บทว่า **ปิหิตวาตปานานิ** ได้แก่ ที่ติดหน้าต่างไว้. ด้วย ๒ บทนี้ พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสความที่บานประตูและหน้าต่างเป็นของอันบุคคลปิดไว้เป็นนิตย์ (แต่) ตรัสความสมบูรณ์ (แห่งเรือน) เท่านั้น. ก็บานประตูและหน้าต่างเหล่านั้น อันบุคคลย่อมจะปิดและเปิดได้ทุก ๆ ขณะที่ปรารถนา.

* มโนรถปูรณี ๒/๘๖.

สองบทว่า **พาลโต อุปฺปชฺชนฺติ** คือ เกิดขึ้นเพราะอาศัยคนพาลทั้งนั้น. ความสะดุ้งแห่งจิต ชื่อว่าภัย. อาการคือความที่จิตพลุกพล่าน ชื่อว่า อุปัทวะ. อาการคือความที่จิตขัดข้อง ได้แก่อาการคือความที่จิตติดขัดในอารมณ์นั้น ๆ ชื่อว่า อุปสัค."

[๓๕] ฎีกาแห่งลักขณสูตรนั้นว่า "คำว่า **ฉนฺนปริจฺฉนฺนา** คือ ข้างบนเขามุงด้วยไม้อ้อทั้งหลาย โดยท่าทางอย่างมุงด้วยหญ้า โดยรอบบังด้วยไม้อ้อเหล่านั้นเหมือนกัน โดยทำนองฝาไม้.

ความสะดุ้งแห่งใจของบุคคลผู้กลัว ชื่อว่าภัย เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'ความสะดุ้งแห่งจิต.'

อันตราย ชื่อว่า อุปัทวะ. ก็พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า 'อาการคือความที่จิตพลุพล่าน' เพราะอันตรายนั้นเป็นเหตุแห่งความฟุ้งซ่าน. ความขัดข้อง คือความประสบความคับแค้นเพราะทำตอบแทนไม่ได้ ด้วยเหตุมีถูกเทพดาเบียดเบียนเป็นต้น ชื่อว่า อุปสัค ก็ความประสบความคับแค้นนั้น เป็นเหตุท้อแท้แห่งบุคคลผู้เดือดร้อนอยู่ ไม่สามารถจะทำอะไร ๆ เพราะแก้แค้นไม่ได้; เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'อาการคือความที่จิตติดขัดในอารมณ์นั้น ๆ.'

[พาลก่อภัย บัณฑิตกำจัดภัย]

[๓๖] เพราะเหตุนั้น คนพาลทั้งหลาย อันผู้มีปรีชา พึงทราบว่า เป็นเหมือนเรือนที่ถูกไฟไหม้. ด้วยว่า คนพาลเหล่านั้น เป็นผู้สามารถในการนำทุกข์มีภัยเป็นต้นทุกชนิดมาให้ แก่บุคคลทั้งหลายผู้ทำตามคำของตน. พึงทราบบัณฑิตทั้งหลายเป็นดุจการคุ้มครองใน

ที่อันมีภัย ดังประทีปในที่มืด และเหมือนการได้ข้าวและน้ำเป็นต้น ในเวลาถูกทุกข์มีความหิวและความกระหายเป็นอาทิครอบงำ ฉะนั้น.

เพราะบัณฑิตเหล่านั้น เป็นผู้สามารถในการกำจัดทุกข์มีภัยเป็นต้นทุกชนิดของหมู่ชนผู้ทำตามคำของตนได้. บุคคลทราบความที่เหล่าคนพาลเป็นเช่นเดียวกับของโสโครกมีปลาเน่าเป็นต้น และเหล่าบัณฑิตเป็นเหมือนเครื่องสำอางมีของหอมเป็นต้น ทั้งการคบคนพาลเป็นทุกข์ คบบัณฑิตเป็นสุข ด้วยประการฉะนี้แล้ว พึงคบแต่เหล่าบัณฑิตเท่านั้น ไม่พึงคบเหล่าคนพาล.

แม้พระผู้มีพระภาค เมื่อจะตรัสสอนพระฉันนเถระ ก็ได้ตรัสพระคาถานี้ไว้ในบัณฑิตวรรคแห่งพระธรรมบทว่า

[๓๗] "บุคคลผู้มีปัญญา ไม่พึงคบพวกบาปมิตร,
ไม่พึงคบพวกบุรุษผู้ต่ำทราม, พึงคบกัลยาณมิตร,
พึงคบบุรุษผู้สูงสุด*."

[แก้อรรถ]

เหล่านั้น บทว่า **ภเช** ความว่า บัณฑิต (ไม่) พึงคบ คือ เข้าไปนั่งใกล้.

บทว่า **ปุริสาธเม** ได้แก่ บุรุษผู้เลวทราม คือ บุคคลผู้ต่ำช้า.

บทว่า **ภเชถ** แปลว่า พึงคบหา. ก็ในชน ๒ พวกนี้ ชนเหล่าใดยินดียิ่งในกายทุจริตเป็นต้น, ชนเหล่านั้น ชื่อว่า ปาปมิตร. ส่วนชนเหล่าใด ประกอบในอัฏฐานะมีการตัดที่ต่อเป็นต้น หรือต่างด้วย

* ขุ. ธ. ๒๕/๒๕

กรรมมีอเนสนา ๒๑ [๑] ประการเป็นต้น, ชนเหล่านั้น บุรุษผู้ต่ำทราม. อีกนัยหนึ่ง ชนแม้ทั้ง ๒ พวกนั่น เป็นทั้งปาปมิตร เป็นทั้งบุรุษผู้ต่ำทราม. ชนที่ตรงกันข้ามจากชน ๒ พวกนั้น ชื่อว่า เป็นทั้งกัลยาณมิตร เป็นทั้งบุรุษผู้สูงสุด ดังนี้แล.

[มหาสุตโสมชาดก]

[๓๘] ก็การเสพบัณฑิตแม้วาระเดียว ก็ชื่อว่าย่อมเป็นการรักษาตนได้, การเสพคนพาลแม้สิ้นกาลช้านาน ก็ไม่ชื่อว่ารักษาตนได้เลย. จริงดังนั้น นันทพราหมณ์ไปสู่กรุงอินทปัตถ์ ในหาหนทางไกลถึง ๑๒๐ โยชน์จากกรุงตักกสิลา เมื่อจะแสดงธรรมแด่พระเจ้ามหา-สุตโสม ได้กล่าวคาถานี้ในมหาสุตโสมชาดกว่า [๒]

"ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงนามว่าสุตโสม การ
คบกับสัตบุรุษทั้งหลาย เพียงครั้งเดียวเท่านั้น,
การคบนั้น ย่อมคุ้มครองบุรุษนั้นได้, การคบ
อสัตบุรุษทั้งหลายมากครั้ง ก็คุ้มครองบุคคลนั้น
ไม่ได้เลย."

๑. เวฬุทานํ ให้ไม้ไผ่ ๑. ปตฺตทานํ ให้ใบไม้ ๑. ปุปฺผทานํ ให้ดอกไม้ ๑. ผลทานํ ให้ผลไม้ ๑. ทนฺตกฏฺฐทานํ ให้ไม่ชำระฟัน สงเคราะห์หมากพลูเข้าด้วย ๑. มุโขทกทานํ ให้น้ำบ้วนปากหรือน้ำล้างหน้า ๑. สินานาทานํ ให้เครื่องสนานเครื่องสำอาง ๑. จุณฺณทานํ ให้จุรณสำหรับทา ๑. มตฺติการทานํ ให้ดิน ๑. ปรตุกมฺมตา พูดสอพลอเพื่อให้รัก ๑. มุคฺคสุปฺปตา พูดเท็จปนจริงจริงปนเท็จ ๑. ปารภฏฺยตา ประจบอุ้มลูกหลานชาวบ้าน ๑. มุคฺคสุปฺปตา พูดเท็จปนจริงเวชฺชกมฺมํ เป็นหมอรักษาโรค ๑. ทูตกมฺมํ เป็นคนสื่อสาส์น ๑. ปหีนคมนํ ไปในที่ที่เขาใช้ไป (รับใช้) ๑. ปิณฺฑปฏิปิณฺฑํ ให้อาหารแลกอาหาร ๑. ทานานุปฺปาทานํ ให้ของใช้แลกของใช้ ๑. วตฺถุวิชฺชา เป็นหมอดูลักษณะที่ตั้งบ้านเรือน ๑. นกฺขตฺตวิชฺชา เป็นหมอดูดาวนักษัตรฤกษ์ ๑. องฺควิชฺชา เป็นหมอดูลักษณะที่ตั้งบ้านเรือน ๑. นกฺขตฺตวิชฺชา เป็นหมอดูดาวนักษัตรฤกษ์

๒. ขุ. ชา. ๒๘/๑๓๖ ตทฏฺฐกถา. ๘/๔๐๕

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สกิเทว** แปลว่า วาระเดียวเท่านั้น. บทว่า **สพฺภิ** แปลว่า ด้วยสัตบุรุษทั้งหลาย.

หลายบทว่า **สา น สงฺคติ** ความว่า การสมาคมด้วยสัตบุรุษนั้น แม้เป็นไปคราวเดียว ย่อมคุ้มครองคือรักษาบุคคลนั้นได้.

บาทคาถาว่า **นาสพฺภิ พหุ สงฺคโม** ความว่า ส่วนการคบคือการอยู่อาศัยในที่แห่งเดียวกับอสัตบุรุษทั้งหลาย บุคคลทำแล้วแม้ตลอดกาลนาน ย่อมคุ้มครองไม่ได้เลย, อธิบายว่า ไม่เป็นการถาวร.

[ไม่ควรเสพคนพาล ควรเสพแต่บัณฑิต]

[๓๙] เพราะเหตุนั้น บุคคลควรเสพแต่บัณฑิตอย่างเดียว ไม่ควรเสพคนพาล. ไม่ใช่ไม่ควรเสพคนพาล ควรเสพแต่บัณฑิตอย่างเดียวเท่านั้น, ที่แท้ จะทำบุญอะไร ๆ ก็ควรทำความปรารถนาแม้ว่า "ด้วยบุญนี้ ขอข้าพเจ้าพึงพบแต่บัณฑิตเท่านั้น ไม่พึงพบคนพาลเลย" ดังนี้ เหมือนอย่างอกิตติบัณฑิต ฉะนั้น.

[อกิตติบัณฑิตไม่ขอพบคนพาล]

ดังได้สดับมา อกิตติบัณฑิตนั้น เป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาลผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณาสี เมื่อมารดาบิดาตายแล้ว, ได้ละสมบัติทั้งปวงบวชเป็นฤษี มาถึงกปิฬรัฐโดยลำดับ อยู่ในสวนใกล้กปิฬรัฐ ยังฌานและอภิญญาให้บังเกิดแล้ว เหาะมาทางอากาศ

ลงที่เกาะไม้หมากเม่า ใกล้เกาะไม้กากะทิง อาศัยต้นหมากเม่าใหญ่ แล้วสร้างบรรณศาลาอยู่ที่เกาะนั้น. ท่านมิได้ไปในที่ไหนเลย เพราะเป็นผู้มักน้อย ในฤดูต้นไม้นั้นมีผล ก็ฉันผล ในฤดูมีแต่ใบ ก็ฉันในที่นึ่งด้วยน้ำ, อาสน์ของท้าวสักกเทวราช ได้ร้อนเพราะเดชศีลของท่าน. ท้าวสักกะ ทรงทราบเหตุนั้นแล้ว ทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ ได้เสด็จไปยืนทำเป็นเหมือนขออยู่ในที่นั้น. พระดาบสนึ่งในหมากเม่าปลงลง (จากเตา) แล้วนั่งอยู่ที่ประตูบรรณศาลา ด้วยตั้งใจว่า "จะฉันใบหมากเม่าที่เย็นแล้ว" เห็นพราหมณ์นั้นก็โสมนัส ใส่ใบหมากเม่าลงในภาชนะภิกษาของพราหมณ์นั้น ไม่เหลือไว้สำหรับตนเลย ไม่นึ่งใหม่ ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยสุขอันเกิดแต่ปีติเท่านั้น. แม้ท้าวสักกะทรงรับในหมากเม่านั้นแล้ว เสด็จไปหน่อยหนึ่งก็หายไป. ท้าวสักกะเสด็จไปโดยอุบายนั้นนั่นแล สิ้น ๓ วัน. แม้พระดาบสก็ได้ให้อาหารทั้งหมดแก่ท้าวเธอ สิ้นทั้ง ๓ วัน ตนเองได้อดอาหารแล้ว. ต่อมาในวันที่ ๓ ท้าวสักกะทรงเลื่อมใสได้ประทานพรแก่ท่าน. ท่านเมื่อจะรับพร จึงกล่าวคาถานี้ ในอกิตติชาดก ในเตรสนิบาต* ว่า

[๔๐] "ขอข้าพเจ้า อย่าพึงได้เห็น อย่าพึง
ได้ยินคนพาล และอย่างพึงอยู่ร่วมกับคนพาล
อย่าพึงทำ และอย่าพึงพอใจการสนทนาปราศรัย
กับคนพาล."

* ขุ. ชา. ๒๗/๑๕๔. ตทฏฺฐกถา. ๖/๑๙๕.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น สุเณ** ความว่า อย่าพึงได้ยินด้วยหูเหล่านี้ แม้ว่า **"คนพาลอยู่ที่โน้น."**

ท้าวสักกะทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะตรัสถามถึงเหตุในเพราะไม่ขอพบคนพาลกะท่าน จึงตรัสคาถานี้ว่า

"ท่านกัสสปะ คนพาลได้ทำอะไรทำอะไรให้แก่ท่าน ?
ขอท่านจงบอกเหตุ, ท่านกัสสปะ เพราะอะไร ?
ท่านจึงไม่อยากพบคนพาล."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น หลายบทว่า **กึ นุ เต อกรํ** ความว่า มารดาหรือบิดาของท่านถูกคนพาลฆ่า, ก็หรือว่าคนพาลได้ทำความเสียหายอะไรอื่นแก่ท่าน ?

ท่านเมื่อจะทูลเหตุแก่ท้าวสักกะนั้น จึงกล่าวว่า

"คนพาลมีปัญญาโฉด ย่อมแนะนำสิ่งที่ไม่
ควรแนะนำ, ประกอบในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การ
แนะนำชั่ว เป็นความดีของคนพาล, คนพาล
แม้ผู้อื่นพูดดีก็กลับโกรธ, เขาไม่รู้จักอุบาย
สำหรับแนะนำ (เพราะฉะนั้น) การไม่พบ
พาลนั้นเสียได้ ดีนัก"

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **อนยํ นยตี** ความว่า คนพาล ถือสิ่งที่มิใช่เหตุว่า "เป็นเหตุ" คิดแต่กรรมอันไร้ประโยชน์เห็นปาน นี้ว่า "เราจักทำกรรม มีปาณาติบาตเป็นต้นเลี้ยงชีวิต."

บทว่า **อธุรายํ** คือ ไม่ประกอบในสัทธาธุระ สีลธุระ และ ปัญญาธุระ (กลับ) ประกอบในสิ่งที่ไม่ควรประกอบ.

บทว่า **ทุนฺนธย** ความว่า การแนะนำชั่วเท่านั้น เป็นความดี ของคนพาลนั้น คือคนพาลนั้นถืออย่างนี้ว่า "การสมาทานทุศีล กรรมทั้ง ๕ ประพฤตินั้นและเป็นความดี." อีกนัยหนึ่ง คนพาลนั้น บัณฑิต แนะนำได้ยาก คือใคร ๆ ไม่อาจเพื่อแนะนำในข้อปฏิบัติ ที่เป็นประโยชน์ได้.

บทว่า **สมฺมา** คือ แม้ผู้อื่นว่ากล่าวแล้วโดยเหตุ คือโดย การณ์.

บทว่า **วินยํ** ความว่า ไม่รู้จักระเบียบ คือมรรยาท เป็นต้นว่า พึงก้าวไปข้างหน้าอย่างนี้ และไม่ยอมรับโอวาทเลย.

บทว่า **สาธุ ตสฺส** ความว่า ด้วยเหตุเหล่านี้ การไม่พบเห็น 'คนพาลเสียได้เลย เป็นความดี.

พระดาบส เมื่อจะรับพรข้ออื่นอีก จึงกล่าวว่า

"ขอข้าพเจ้า พึงพบแต่บัณฑิต พึงได้ยินบัณฑิต
และพึงได้อยู่ร่วมกับบัณฑิต พึงทำและพอใจ
การเจรจาปราศรัยกับบัณฑิต."

ท้าวสักกะ ตรัสถามว่า

"ท่านกัสสปะ บัณฑิตได้ทำอะไรให้แก่ท่านเล่า ?
ขอท่านจงบอกเหตุ ท่านกัสสปะ เพราะเหตุไร ?
ท่านจึงอยากพบแต่บัณฑิต."

พระดาบส ตอบว่า

"บัณฑิตย่อมไม่แนะนำสิ่งที่มิควรแนะนำ, ไม่
ประกอบในสิ่งที่มิใช่ธุระ, การแนะนำดี เป็น
ความดีของบัณฑิต, บัณฑิตนั้นอันผู้อื่นว่ากล่าว
โดยดีย่อมไม่โกรธ, ท่านรู้ทั่วถึงอุบายสำหรับ
แนะนำ; การสมาคมกับบัณฑิตนั้น จึงเป็น
ความดี."

[พบบัณฑิตเป็นสุข พบคนพาลเป็นทุกข์]

[๔๑] แท้จริง แม้การพบบัณฑิตเป็นสุข, ส่วนการพบคนพาลเป็นทุกข์; ด้วยเหตุนั้น ในสักกเทวินทวัตถุ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

"การพบพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นความดี
การอยู่ร่วม เป็นสุข ทุกเมื่อ, บุคคลพึงมีความ
สุข เป็นนิตย์ได้แท้จริง ก็เพราะไม่พบคนพาล
ทั้งหลาย."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อริยานํ** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย การพบสัตบุรุษ คือบัณฑิต มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ยังประโยชน์ให้สำเร็จ คือเป็นความดี ได้แก่เป็นความงาม; อธิบายว่า เป็นความสุข. มิใช่แต่พบพระอริยาเจ้าเหล่านั้น อย่างเดียวเท่านั้น (เป็นความดี) ที่แท้ แม้ภาวะมีการนั่งเป็นต้น ในที่แห่งเดียวกับพระอริยเจ้าเหล่านั้น ก็เป็นความดีเหมือนกัน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มี-พระภาคจึงตรัสว่า "การอยู่ร่วม" เป็นต้น.

บทว่า **อทสฺสเนน** คือ เพราะเหตุแห่งการไม่พบ. บทว่า สุขี คือ บุคคลผู้ถึงความสุข. ปาฐะว่า "**สุขํ**" ก็มี.

[คบคนพาล ๆ พาไปหาผิด คบบัณฑิต ๆ พาไปหาผล]

[๔๒] แท้จริง บุคคลผู้มีปกติพบคนพาล ทำตามคำของคนพาล ย่อมประสบทุกข์, ส่วนบุคคลผู้มีปกติพบบัณฑิต ทำตามคำของบัณฑิต ย่อมประสบสุข. ก็ในข้อนี้ มีวิพภันติกภิกษุ เป็นอุทาหรณ์.

[เรื่องวิพภันติกภิกษุ]

ดังได้สดับมา ภิกษุนั้นเป็นสัทธิวิหาริกของพระมหากัสสปเถระ เป็นผู้ได้จตุตถฌาน เห็นรูปารมณ์อันเป็นข้าศึก ในเรือนแห่งลุงของตนแล้ว ก็มีจิตผูกพันในอารมณ์นั้น สึกแล้ว ถูกไล่จากเรือนเพราะเป็นคนเกียจคร้าน เชื่อคำของพวกปาปมิตร เที่ยวเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยโจรกรรม. วันหนึ่ง เขาถูกพวกเจ้าพนักงานจับได้ มัดแขน

ไพล่หลังไว้มั่น แล้วจึงเอาหวายเฆี่ยนคราวละ ๔ๆ นำไปสู่ตะแลงแกงทางประตูด้านทักษิณ แห่งกรุงราชคฤห์. วันนั้น พระมหากัสสปเข้าไปสู่พระนครเพื่อบิณฑบาต เห็นเขาแล้ว ขอให้พวกเจ้าพนักงานคลายเชือกมัดให้หย่อน แล้วกล่าวว่า "เจ้าจงคำเถระแล้วกัมมัฏฐาน ที่เจ้าอบรมไว้ในกาลก่อนอีก." เขารับคำเถระแล้วยังจตุตถฌานให้บังเกิดอีก ถูกพวกเจ้าพนักงานเหล่านั้นนำไปสู่ตะเลงแกงแล้ว ให้นอนหงายบนหลาวก็ดี ถูกขู่ด้วยอาวุธทั้งหลายก็ดี ก็ไม่กลัว. พวกเจ้าพนักงานเห็นเขาไม่กลัว จึงทูลแด่พระเจ้าพิมพิสาร. พระราชารับสั่งว่า "พวกท่านจงปล่อยมันไป" แล้วเสด็จไปสู่พระเวฬุวัน ทูลแด่พระศาสดา. พระศาสดาประทับนั่งอยู่ในเวฬุวันทรงแผ่พระรัศมีไปแสดงธรรมแก่เขา. เขาได้ฟังเทศนา นั่งอยู่บนปลายหลาวนั่นแล พิจารณาสังขารยกขึ้นไตรลักษณ์ ได้เป็นพระโสดาบันแล้ว ไปสู่สำนักพระศาสดาทางเวหาส บวชแล้วบรรลุพระอรหัต ในท่านกลางบริษัท พร้อมทั้งพระราชานั่นเอง ดังนี้แล.

เรื่องวิพภันติกภิกษุ ในตัณหาวรรคพระธรรมบท* จบ.

[คนพาลทำตนและคนผู้ทำตามให้พินาศ]

[๔๓] อีกนัยหนึ่ง คนพาลทั้งหลายย่อมยังตนและหมู่ชนผู้ทำตามคำของตนให้พินาศ ด้วยสิ่งที่ตนถือเอาชั่ว เหมือนปาปชนทั้งหลาย มีพระเทวทัตเป็นต้น ฉะนั้น.

* ธัมมปทัฏฐกถา ๘/๔๗๗.

[เรื่องพระเทวทัต]

ดังได้สดับมา พระเทวทัต ผนวชตามเสด็จพระศาสดา เป็นผู้ได้ฤทธิ์อย่างปุถุชน ต่อมาภายหลัง ได้เป็นผู้มีลาภสักการะอันพระเจ้าอชาตศัตรูทางทำ (ถวาย). เธอถูกลาภสักการะครอบงำยังจิตอันเป็นบาปให้เกิดขึ้นว่า "เราจักปกครองภิกษุสงฆ์" ดังนี้แล้ว ก็เสื่อมจากฤทธิ์ พร้อมกับจิตตุปบาน, วันหนึ่ง ได้ไปสู่พระเวฬุวัน ถวายบังคมพระศาสดา ทูลว่า "พระเจ้าข้า" บัดนี้พระผู้มี-มีพระภาค ทรงพระชราแก่เฒ่าหง่อมแล้ว ขอจบทรงขวนขวายน้อยตามประกอบทิฏฐธรรมสุขวิหารเถิด, ข้าพระองค์จักปกครองภิกษุสงฆ์เอง, ขอพระองค์จงทรงมอบภิกษุสงฆ์ให้แก่ข้าพเจ้าเถิด" ถูกพระศาสดาทางรุกรานด้วยพระวาจาว่า เทวทัตกลืนกินปัจจัย ๔ เหมือนกลืนกินเขฬะแล้วทรงห้ามเสีย จึงเป็นผู้ไม่พอใจผูกอาฆาตในพระศาสดาแล้วหลีกไป. ในกาลต่อมา เธอคบคิดกับพระเจ้าอชาต-ศัตรู ส่งพวกนายขมังธนู (นักแม่นธนู) ไป เพื่อจะปลงพระชนม์พระศาสดาเสีย, เมื่อนายขมังธนูเหล่านั้นบรรลุปฐมผลแล้วพากันกลับมา, จึงขึ้นภูเขาคิชฌกูฏด้วยตนเอง กลิ้งศิลาทำโลกิตุป-บาทกรรม ให้ปล่อยช้างนาฬาคีรี เพื่อปลงพระชนม์พระศาสดาให้ได้อีก ก็ไม่อาจจะให้พระศาสดาสิ้นพระชนม์ได้. เธอมีลาภสักการะเสื่อมตั้งแต่นั้นมา ประสงค์จะเลี้ยงชีวิตด้วยความหลอกหลง จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอวัตถุ ๕ ประการว่า "ดีละ พระเจ้าข้าภิกษุทั้งหลายพึงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตถุ, เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร, ใช้

ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร, อยู่โคนไม้เป็นวัตร, ไม่พึงฉันปลาเนื้อตลอด
ชีวิต." พระศาสดาไม่ทรงอำนวยตาม. เธอกล่าวว่า "ใครต้อง
การจะพ้นจากทุกข์จงมากับเรา" ดังนี้แล้ว พาพวกภิกษุผู้ที่เชื่อ
คำของเธอ ยังชนผู้เลื่อมใสในวัตถุอันปอนให้ยินยอมด้วยวัตถุ ๕
ประการ ให้ออกปากขอ (ปัจจัย) ในตระกูลทั้งหลายบริโภค พาก
เพียงเพื่อทำลายสงฆ์ นั่งร่วมกับบริษัทของตนในอุโบสถ แล้ว
กล่าวว่า "วัตถุทั้ง ๕ นี้ ควรแก่ท่านรูปใด, ท่านรูปนั้นจงจับสลาก"
เมื่อภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้ซึ่งไม่ฉลาดในธรรมวินัย พากันจับสลากแล้ว
ทำลายสงฆ์ไปสู่กรุงสาวัตถี ถึงขอสระโบกขรณีอันตั้งอยู่ภายนอก
พระเชตวัน ก็เข้าไปสู่แผ่นดินในที่นั้นนั่งเอง บังเกิดในอเวจีมหานรก
พระเชตวัน ก็เข้าไปสู่แผ่นดินในที่นั่นเอง บังเกิดในอเวจีมหานรก
แล้ว.

เรื่องพระเทวทัต จบ

[เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู]

[๔๔] ฝ่ายพระเจ้าอชาตศัตรู อาศัยพระเทวทัต ตัดอุปนิสัย
มรรคและผลเบื้องต้นอันตนควรจะได้ในปัจจุบันเสีย ประสบมหา-
นินาศ เพราะทำปิตุฆาตกรรม.

ได้ยินว่า พระเจ้าอชาตศัตรูนั้น ในเวลาที่ทรงเป็นพระอุปราช
ทรงเลื่อมใสในอิทธิปาฏิหาริย์ของพระเทวทัต ได้เสด็จไปสู่ที่บำรุง
ของพระเทวทัตนั้นเช้าเย็นทุกๆ วัน.

ต่อมาวันหนึ่ง พระเทวทัตเข้าไปเฝ้าพระองค์แล้วถวายพระพรว่า "พระกุมาร ครั้งก่อนแล มนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน บัดนี้ มนุษย์ทั้งหลายมีอายุน้อย, ถ้ากระนั้น พระองค์จงปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้วเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียเอง; อาตมภาพก็จักปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคแล้วเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง." พระองค์ทรงเชื่อคำของเทวทัตนั้นแล้ว ในเวลาตะวันเที่ยง เหน็บพระแสงกริชเสด็จเข้าไปยังพระราชมนเทียร. พวกอมาตย์จับพระองค์ไว้ ซักถามแล้ว ทูลความนั้นแด่พระราชา.

พระราชา ตรัสถามว่า "ลูก เจ้าต้องการจะฆ่าพ่อเพื่อประโยชน์อะไร ?"

พระเจ้าอชาตศัตรู. เดชะ หม่อมฉันมีความต้องการด้วยราชสมบัติ.

พระราชา ได้พระราชาทานราชสมบัติให้แก่เธอ. เธอจึงแจ้งแก่พระเทวทัตว่า "มโนรถ (ความปรารถนา) ของข้าพเจ้าสำเร็จแล้ว."

พระเทวทัต. พระองค์เป็นเหมือนบุรุษขังสุนัขจิ้งจอกไวข้างใน (กลอง) แล้วหุ้มกลองไว้ สำคัญพระหฤทัยว่า 'เป็นผู้ทำกิจดี,' พระราชบิดาของพระองค์ทรงนึกถึงการดูหมิ่นที่พระองค์ทำแล้ว ก็จักกลับเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียเอง โดย ๒-๓ วันแน่นอน.

พระเจ้าอชาตศัตรู ข้าพเจ้าจะทำอย่างไรเล่า ? เจ้าข้า

พระเทวทัต. จงปลงพระชนม์พระองค์เสีย.

พระเจ้าอชาตศัตรู. ท่านเจ้าข้า พระราชบิดาของข้าพเจ้า เป็นผู้ไม่ควรจะปลงพระชนม์ด้วยศัสตรามิใช่หรือ ?

พระเทวทัต. จงให้พระองค์สิ้นพระชนม์ ด้วยการตัดพระกระยาหารสิ.

[พระเจ้าพิมพิสารถูกทรมาน]

ท้าวเธอจึงดำรัสสั่งให้จำขังพระราชบิดาไว้ ในเรือนอันร้อนรุม กล่าวคือเรือนที่กลบกลุ้มด้วยควันไฟซึ่งสร้างไว้เพื่อลงโทษ แล้วตรัสสั่งว่า "ยกแต่พระราชามารดาของเราเสีย ท่านทั้งหลายจงอย่ายอมให้ผู้อื่นเยี่ยมเลย."

พระราชเทวี ใส่พระกระยาหารในขันทองคำ ทรงพกไปด้วยชายพระภูษาเข้าไปถวายแด่พระราชา. ท้าวเธอทรงยังพระวรกายให้เป็นไปอยู่ด้วยพระกระยาหารนั้น.

พระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสถามว่า "พระราชบิดาของเรายังพระวรกายให้เป็นไปอย่าง ?" ได้สดับเรื่องนั้นแล้ว ตรัสว่า "ท่านทั้งหลายจงอย่างยอมให้พระราชมารดาของเราซ่อนพระกระยาหารไว้ที่ชายพระภูษาเข้าไป."

พระราชเทวี ใส่พระกระยาหารในพระโมลีเข้าไป (ถวาย) พระจ้าอชาตศัตรู สดับเรื่องแม้นั้นแล้ว ตรัสสั่งว่า "ท่านทั้งหลายจงอย่างยอมให้พระราชมารดาของเรากล้าพระโมลีเข้าไป."

พระราชเทวี ใส่พระกระยาหารไว้ในฉลองพระบาททอง ปิดไว้แล้ว ทรงฉลองพระบาทเข้าไป. พระราชา ได้สดับเรื่องแม้นั้น ก็ตรัสสั่งว่า "ท่านทั้งหลายจงอย่ายอมให้พระองค์ทรงฉลองพระบาทเข้าไป." พระราชเทวี ทรงสนานด้วยน้ำหอม ทาพระกายด้วยมธุรส* ๔ ประการ แล้วทรงห่มพระภูษาเสด็จเข้าไป. พระราชาทรงเลียพระกายของพระนาง ยังพระวรกายให้เป็นไป.

พึงถามว่า "ตายด้วยความพยายามแห่งตน (ฆ่าตัวตาย) ไม่ควรหรือ ?"

พึงแก้ว่า "พระอริยสาวกทั้งหลาย ย่อมไม่ยังตนให้ตกฉิบหายไป (ฆ่าตัวตาย)."

พระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสถามอีก ได้ทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ตรัสสั่งว่า "ตั้งแต่บัดนี้ไป ท่านทั้งหลายจงห้ามพระราชมารดาของเราเสด็จเข้าไปเสีย."

พระราชาเทวี ประทับยืนใกล้พระทวารแล้ว ทูลว่า "ข้าแต่พระเจ้าพิมพิสารพระราชสวามี นี้ เป็นการเยี่ยมพระองค์เป็นครั้งสุดท้ายตั้งแต่บัดนี้ไป หม่อนฉันจะมิได้เยี่ยมพระองค์เลย; ถ้าโทษของหม่อมฉันมี, ก็ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดอดโทษด้วยเถิด" ดังนี้แล้ว ก็ทรงพระกันแสงเสด็จกลับไป.

จำเดิมแต่นั้นมา พระราชา ทรงอดพระกระยาหาร ยังพระ

* คือ เนยใส เนยข้น น้ำผึ้ง น้ำอ้อย.

วรกายให้เป็นไปด้วยการเสด็จจงกรม อันประกอบด้วยสุขอันเกิดแต่มรรคและผล. ก็พระวรกายแม้ของพระองค์รุ่งเรืองยิ่งนัก.

พระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสถามว่า "พระราชาบิดาของเรา ยังพระวรกายให้เป็นไปอยู่ได้อย่างไร ?" ได้สดับว่า "ด้วยกายเสด็จจงกรม" ดังนี้แล้ว ทรงส่งพวกช่างกัลบกไปด้วยพระราชโองการว่า "พวกท่านจงเอามีดโกนฝานพระบาทพระราชาบิดาของเสีย แล้วทาด้วยน้ำมันผสมเกลือแล้วรมด้วยถ่านไม้ตะเคียน."

ช่างกัลบกเหล่านั้น ไปทูลพระราชโองการแด่พระราชา ท้าวเธอตรัสว่า "ท่านทั้งหลายจงทำ (ตาม) พระราชหฤหัยแห่งพระราชาของพวกท่านเถิด" จึงทูลว่า "ขอเดชะ ขอพระองค์โปรดประทับนั่งเถิด, พวกข้าพระบาทจะกระทำ (ตาม) พระบัญชาของพระราชา. ขอพระองค์อย่าทรงกริ้วต่อพวกข้าพระบาทเลย; กรรมนี้หาควรแก่พระราชาผู้ทรงธรรมแช่นพระองค์ไม่" ดังนี้แล้ว ทำตามพระราชดำรัสสั่งนั้น.

[บุรพกรรมของพระเจ้าพิมพิสาร]

นัยว่า ในกาลก่อน พระราชาทางสวมฉลองพระบาทในลานพระเจดีย์ อันเป็นสถานที่บูชาด้วยสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "พระองค์เอาพระบาทซึ่งมิได้ชำระเหยียบเสื่อลำแพนที่เขาปูไว้เพื่อต้องการเป็นที่นั่งของภิกษุสงฆ์, นี้เป็นผลแห่งกรรมนั้น" ดังนี้ ก็มี.

พระราชา เกิดเวทนาอันสาหัส ทรงพระอนุสรณ์อยู่อย่างเดียวว่า "อัศจรรย์จริง พระพุทธเจ้า อัศจรรย์จริง พระธรรมเจ้า อัศจรรย์จริง พระสังฆเจ้า" เสด็จจุติไปบังเกิดเป็นยักษ์ชื่อว่าชนวสภะ เป็นผู้บำรุงท้าวเวสสวรรณ์ในเทวโลก ชั้นจาตุมมหาราช ด้วยอำนาจความรักใคร่อันพระองค์ทรงอบรมมานาน เพราะพระองค์เคยบังเกิดในเทวโลกชั้นนั้นมาก.

พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงปลงพระชนม์พระราชบิดา ด้วยอาการดังพรรณนามาฉะนี้แล้ว ภายหลังบังเกิดความสิเนหาในพระราชบิดา ทรงกันแสงคร่ำครวญ ได้ถวายพระเพลิงพระศพของพระเจ้าพิมพิสารนั้นแล้ว.

[พระเจ้าอชาตศัตรูทรงรู้สำนึกความผิด]

เบื้องหน้าแต่นั้น พระเทวทัต คบคิดกับพระเจ้าอชาตศัตรูนั้นกระทำความชั่ว ตั้งแต่ส่งนายขมังธนูไปเพื่อปลงพระชนม์พระศาสดาเป็นต้น กระทั่งถึงทำลายสงฆ์ เข้าไปสู่แผ่นดิน (ถูกแผ่นดินสูบ) โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว.

พระราช ได้สดับข่าวนั้น ทั้งหวาดกลัวทั้งสะดุ้งพระราชหฤทัย ด้วยทรงรำพึงว่า "แผ่นดินจะพึงสูบแม้เราด้วยหรือหนอ ?" จึงมิได้ความสำราญในราชสมบัติ, มิได้รับความโปร่งพระราชหฤทัยในการบรรทมเลย. หวาดหวั่นเที่ยวไปเหมือนเปรตที่ถูกแทงด้วยเครื่องกรรมกรณ์. ก็แลท้าวเธอทรงพิจารณาเห็นพระองค์ราวกะถูก

แผ่นดินสูบ ราวกะออกจากเปลวไฟในอเวจีมหานรก ราวกะถูกนายเพชฌฆาตให้นอนหงายเหนือแผ่นดิน แล้วตอกด้วยหลาวเหล็ก. ด้วยเหตุนั้น เมื่อท้าวเธอทรงหวาดหวั่นดุจไก่ถูกประหารอยู่ จึงมิได้มีความสงบพระราชหฤทัยเพียงครู่เดียว. แม้พระองค์มีความประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา และทูลถามปัญหาให้ทรงงดโทษให้ ก็ไม่อาจจะเสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดาได้ เพราะพระองค์ทรงมีความผิดมหันต์. ในวันเพ็ญวันหนึ่ง ท้าวเธอตรัสถามหมอชีวกโกมารภัจว่า "เดี๋ยวนี้พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ไหน ?"

หมอชีวก. ในสวนมะม่วงของข้าพระบาท.

[ประวัติสวนมะม่วงของชีวก]

นัยว่า ในกาลก่อน หมอชีวก ได้ทำที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน ที่เร้น กุฎีและมณฑปเป็นต้นให้สำเร็จ และให้นายช่างสร้างพระคันธกุฎีเพื่อพระศาสดา ในสวนมะม่วงนั้น ทำสวนมะม่วงซึ่งพระเจ้าพิมพิสารพระราชทานแก่ตนนั้นให้เป็นวิหาร มอบถวายไว้, คำนั่นหมอชีวกกล่าวหมายเอาสวนนั้น.

ครั้งนั้น พระราชา ทรงทำหมอชีวกให้เป็นคนนำทาง เสด็จไปสู่ชีวกัมพวนารามในตอนกลางคืนวันนั้นนั่นเอง ถวายบังคมพระศาสดา และทรงทำอัญชลีแก่ภิกษุสงฆ์แล้ว ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง จึงทูลถามปัญหา โดยนัยที่พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ในสามัญญผลสูตร* นั่นแล.

* ที. สี. ๙/๖๑.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงดำริว่า "พระราชานี้ ตั้งแต่เวลาที่ให้ปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว ไม่ได้บรรทมหลับตลอดกลางคืนและกลางวันเลย, ด้วยท้าวเธอเป็นเหมือนถูกแทงด้วยหอกตั้ง ๑๐๐ เล่ม ในเมื่อพอหลับพระเนตรลง ด้วยทรงหวังว่า 'จักงีบ' เท่านั้น ก็กลับผวาตื่นขึ้นคร่ำครวญอยู่; ในวันนี้ พระราชานี้ เสด็จมาหาเราแล้ว จักเข้าถึงความหลับ จำเดิมแต่กาลที่ได้ฟังเทศนานี้ และจักทำสักการะแด่พระรัตนตรัย ชื่อว่า บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธาอย่างปุถุชนเช่นพระราชานี้ จักไม่มีเลย, อนึ่ง ในเวลาจบเทศนา พระองค์จักประดิษฐานอยู่ในสรณะทั้ง ๓; พระราชานี้จักบังเกิดในโลหกุมภีตกลงไปภายใต้ถึงพื้นหม้อโดยกาลประมาณได้สามหมื่นปี ผุดขึ้นมาเบื้องบนอีก ถึงปากหม้อโดยกาลประมาณได้สามหมื่นปีแล้วก็จักพ้น เปรียบเหมือนบุคคลบางคนทำการฆ่าบุรุษ พึงพ้นจากอาชญาด้วยวัตถุสักว่าดอกไม้กำมือหนึ่งฉะนั้น เพราะศาสนาของเราเป็นศาสนาใหญ่ เพราะเหตุที่พระราชานี้ได้ถึงสรณะ ๓. อนึ่ง พระองค์จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า ชีวิตวิเสส ปรินิพาน ในอนาคตกาล" ดังนี้แล้ว ทรงทราบอานิสงส์ใหญ่อันท้าวเธอควรจะได้เพราะทรงสดับธรรมนี้ เมื่อจะทรงแก้ปัญหาของพระองค์ จึงทรงแสดงสามัญญผลสูตร ในสีลขันธวรรค.

ในกาลจบเทศนา พระราชา เสื่อมจากโสดาปัตติผล เพราะเป็นผู้มีอุปนิสัยแห่งมรรคอันตัดเสียแล้ว จึงได้แต่ถึงสรณะ ๓ ด้วยทรงมอบพระองค์. ก็ถ้าพระราชบิดาจักไม่ถูกพระองค์ปลงพระชนม์

แล้วไซร้, พระองค์ก็จักได้เป็นโสดาบันในที่ ๆ นั่งนั้น แน่แท้; แต่อันตรายแห่งมรรคเกิดมีแก่พระองค์เพราะทรงคลุกคลีด้วยปาปมิตร.

พระราชา ทรงถึงสรณะอย่างนี้ จึงทรงประกาศความผิดที่พระองค์ทรงทำ เฉพาะพระพักตร์พระศาสดา ให้พระศาสดาทรงอดโทษให้แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะ ทรงทำประทักษิณ ๓ รอบ ทรงตั้งอัญชลีไว้เหนือพระเศียร ผินพระพักตร์ตรงต่อพระศาสดา ทรงดำเนินถอยหลังออกมา ตราบเท่าแดนที่ทอดพระเนตรเห็น ได้ถวายบังคมด้วยเบญจประดิษฐ์ เหนือภาคพื้นในสถานที่ละการทอดพระเนตรเห็นแล้วเสด็จหลีกไป.

เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูในอรรถกถาสามัญญผลสูตร[๑] จบ.

[การถือชั่ว ทำให้ตกนรก]

[๔๕] ในอดีตกาล แม้พี่ชายของนิครนถ์ชื่อว่า ทีฆวิถะ มีอัตภาพประมาณ ๖๐ โยชน์ เป็นผู้หงายตกไปไหม้อยู่ในมหานรกสิ้น ๔ พุทธันดร เพราะกรรมที่ตนถือชั่ว. ตระกูล ๕๐๐ ตระกูลซึ่งชอบใจทิฏฐิของเขา เข้าถึงความเป็นสหายของเขา ก็ไหม้อยู่ในมหานรก (เหมือนกัน).

เรื่องนี้มาในอรรถกถา.

[คนพาลย่อมทำตนให้หมดสิริ[๒]]

[๔๖] แม้ครูทั้ง ๖ มีปูรณกัสสปะเป็นต้น ปฏิญญาว่า "พวกเราเป็นผู้ตรัสรู้เฉพาะอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ยังตนให้

๑. สุมังคลวิลาสินี ๑/๑๖๙ ๒. สุ.วิ. ๑/๑๘๐.

พินาศเพราะกรรมที่ตนถือชั่ว. คนอันธพาลเป็นอันมากแม้ผู้ชอบใจทิฏฐิของครูทั้ง ๖ นั้น ก็ถึงความพินาศ. จริงอยู่ คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมดมีทุคติเป็นเบื้องหน้าทั้งนั้น.

ปุจฉาว่า "ก็ครูทั้ง ๖ นั้น ได้นามว่าปูรณะเป็นต้น เพราะเหตุไร ?" ข้าพเจ้าจะวิสัชนาดังต่อไปนี้:-

[ประวัติปูรณ กัสสป]

ดังได้สดับมา ตระกูลหนึ่ง มีทาส ๙๙ คน ทาสคนหนึ่งเกิดมาก็พอครบ (๑๐๐ คนพอดี). ด้วยเหตุนั้น พวกนายจึงตั้งชื่อทาสคนนั้นว่า "ปรูณะ." และพวกนายจะพูดว่า "การงานอันปูรณะนั้นทำดีทำชั่ว" หรือ "ยังไม่ทำ ทำแล้ว" ย่อมไม่มี เพราะเขาเป็นทาสผู้เป็นมงคล เขาคิดว่า "เราจะมีประโยชน์อะไรด้วยการอยู่ในที่นี้" จึงหลบหนีไป.

ครั้งนั้น พวกโจรได้ชิงผ้าของเขาไป. เขาเมื่อไม่รู้จะปกปิดด้วยหญ้าและใบไม้ ก็เป็นผู้เปลือยกายเข้าไปสู่บ้านตำบาลหนึ่ง.

พวกมนุษย์เห็นเขาเข้า สำคัญว่า "บุรุษนี้เป็นสมณะเป็นพระอรหันต์ มีความมักน้อย, บุคคลอื่นเช่นบุรุษนี้ ไม่มี" จึงได้ให้ขนมและข้าวเป็นต้น.

เขาคิดว่า "ขนมและข้าวเป็นต้นนี้ เกิดขึ้นเพราะความที่เราไม่นุ่งผ้า" ตั้งแต่นั้น แม้ได้ผ้าแล้วก็ไม่นุ่ง, เขาได้ถือเอาเพศเปลือยนั้นนั่นเอง ทำให้เป็นบรรพชา. พวกมนุษย์ ๕๐๐ คนพากันบวชในสำนักของเขา. ปูรณะนั้นแล ได้นามด้วยอำนาจโคตรว่า "กัสสป."

[ประวัติมักขลิ โคศาล]

ส่วนบุรุษคนหนึ่ง เป็นทาสของนายผู้หนึ่ง แบกหม้อน้ำมันเดินไปบนแผ่นดินอันมีเปือกตม นายกำชับว่า "อย่าลื่นนะพ่อ" ก็ลื่นลงด้วยความเผลอ เพราะความที่กลัวนาย จึงเริ่มจะหนีไป. นายวิ่งไปฉุดชายผ้าไว้. เขาทิ้งผ้าเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีผ้าหนีไป.

คำที่เหลือ เช่นปรูณะนั่นเอง. มักขลินั้นแล เรียกกันว่า "โคสาละ" ก็มี เพราะเกิดในโรงโค.

[ประวัตินิครนถ นาฏบุตร]

ส่วนบุรุษผู้หนึ่ง ได้นามว่า "นิครนถ์" เพราะเป็นผู้มีปกติกล่าวอย่างนี้ว่า "เราไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด, เราเป็นผู้เว้นขาดจากกิเลสเครื่องร้อยรัด" และเรียกกันว่า "นาฏบุตร" เพราะเขาเป็นบุตรของนักฟ้อน.

ก็กิเลสเครื่องพัวพัน ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดในคำนี้, กิเลสมีราคะเป็นต้นของเขา มีความพัวพันในเรือนเป็นกิจ มีนา สวน บุตรและภรรยาเป็นอาทิเป็นอารมณ์.

[ประวัติสญชัน เวลัฏฐบุตร[๑]]

ฝ่ายบุรุษผู้หนึ่ง เขาเรียกกันว่า "สญชัย" ด้วยอำนาจนามและเรียกกันว่า "เวลัฏฐบุตร" เพราะเป็นบุตรของช่างสาน.

๑. ได้แก่ท่านชินวรรธมาน หรือมหาวีระ ศาสดาของลัทธิศาสนาเชน เกิดในตระกูลชญาตฤกษัตริย์ (บาลีใช้ศัพท์ว่านาฏบุตร อรรถกถาเลยอธิบายเช่นนี้).

[ประวัติปกุทธ กัจจายนะ]

ส่วนบุรุษผู้หนึ่ง เขาเรียกกันว่า "ปกุทธะ" ด้วยอำนาจนาม, และเรียกกันว่า "กัจจายนะ" ด้วยอำนาจโคตร. บุรุษผู้นี้ห้ามน้ำเย็น. จริงอยู่ เขาถ่ายอุจจาระก็ดี กินข้าวก็ดี ของไม่สะอาดอะไร ๆ เปื้อนก็ดี ก็ไม่ทำกิจคือชำระด้วยน้ำ (เย็น). ได้น้ำร้อนหรือน้ำข้าวแล้วจึงทำ; ข้ามแม่น้ำหรือน้ำในทาง ก็เข้าใจว่า "ศีลของเราขาดแล้ว" ดังนี้ ตะล่อมทรายทำเป็นจอมด้วยอำนาจวัตร อธิษฐานศีลแล้วจึงไป. บุรุษผู้นี้ถือลัทธิหาสิริมิได้เห็นปานนี้.

[ประวัติอชิต เกสกัมพล]

ส่วนบุรุษผู้หนึ่ง เขาเรียกกันว่า "อชิตะ" ด้วยอำนาจนาม, และเรียกกันว่า "เกสกัมพล" เพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่งผ้ากัมพลที่ทำด้วยผมมนุษย์ ดังนี้แล.

เรื่องครูทั้ง ๖ มาในอรรถกถาสามัญญผลสูตร.[๑]

คนพาลทั้งหลาย ย่อมยังตนและหมู่ชนผู้ทำตามคำของตนให้ฉิบหาย เพราะกรรมที่ตนถือชั่ว โดยอาการอย่างนี้แล.

[บัณฑิตทำตนและผู้ทำตามให้เจริญ]

[๔๗] ส่วนบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ยังตนและหมู่ชนผู้ทำตามคำของตนให้ฉิบหาย ให้ถึง (แต่) ความเจริญ เพราะกรรมที่ตนถือเอาดี ดุจพระพุทธเจ้าเป็นอาทิ. แท้จริง พระพุทธเจ้าทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณอันประดับด้วยพระคุณทั้งมวล เพราะกรรมที่

๑. สุมังคลวิลาสินี ๑/๑๘๐.

พระองค์ทรงถือเอาดี, พระเถระทั้งหลายมีพระสารีบุตรเป็นต้น ก็เหมือนกัน บรรลุคุณชาตมีสาวกบารมีญาณเป็นต้น. ก็แลทวยเทพและมนุษย์นับไม่ถ้วน อาศัยพระพุทธเจ้า บรรลุอาสวักขยญาณและเข้าถึงพรหมโลก ตระกูลแปดหมื่นยังจิตให้เลื่อมใสในพระสารีบุตรเถระ บำรุงพระเถระด้วยปัจจัย ๔ ได้เกิดในสวรรค์, อนึ่ง ตระกูลแปดหมื่นยังจิตให้เลื่อมใสในพระมหาสาวกทั้งปวง มีพระมหาโมคคัลลานะและพระมหากัสสปเป็นต้น ก็อย่างนั้น.

[เรื่องสุเนตต์คณะศาสดา]

[๔๘] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์นามว่าสุเนตต์ เป็นศาสดาของคณะทำลัทธิดังท่าเป็นที่หยั่งลงสู่คติ ได้เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งวิขัมภนปหาน ซึ่งพระศาสดาตรัสประสงค์เอาในสัตตสุริยสูตร[๑]ในสัตตกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ครูสุเนตต์อบรมเมตตาจิตตลอด ๗ ปี, ครั้นอบรมเมตตาจิตตลอด ๗ ปีแล้ว ไม่มาสู่โลกนี้อีกสิ้น ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏ-กัปป์; ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า เมื่อโลกประลัยอยู่ ครูสุเนตต์นั้นเป็นผู้เข้าถึงอาภัสสรพรหมโลก, เมื่อโลกเจริญอยู่ เข้าถึงพรหม-วิมานอันว่าง.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **เมตฺตจิตฺตํ ภาเวตฺวา** คือ ครั้น

๑. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐๖. พระสูตรนี้ น่าจะเพิ่มขึ้นภายหลัง เพราะมีคติศาสนาพราหมณ์แทรกแซงอยู่มากง

อบรมจิตประกอบด้วยเมตตา อันสหรคตด้วยติกฌานและจตุกก-ฌาน ทำให้ประณีตแล้ว. ก็ในบททั้งสองนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสสมาธิด้วยศัพท์คือจิตเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงมีความว่า ครั้นยังเมตตา-สมาธิคือเมตตาพรหมวิหารให้เกิดขึ้นแล้วและให้เจริญแล้ว.

สองบทว่า **สตฺต สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺเป** คือ ตลอด ๗ มหากัปป์. แม้กัปป์อันตั้งอยู่ในฝ่ายเสื่อมและกัปป์อันตั้งอยู่ในฝ่ายเจริญ พระผู้มีพระภาคก็ทรงถือเอาด้วยสังวัฏฏวิวัฏฏศัพท์นั่นแล.

สองบทว่า **อิมํ โลกํ** คือ สู่กามโลก.

บทว่า **สํวฏฺฏมาเน สุทํ** ความว่า เมื่อโลกประลัย คือถูกไฟเผาผลาญ ได้แก่ วอดวายอยู่. ส่วนคำว่า **สุทํ** เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า **โลเก** ได้แก่ เมื่อกัปป์.

บทว่า **อาภสฺสรุปโค** คือ ครูสุเนตต์เข้าถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสร ด้วยอำนาจการถือปฏิสนธิในพรหมโลกชั้นอาภัสสรนั้น. กัปป์ที่วอดด้วยไฟ พระองค์ก็ทรงแสดงด้วยคำนั้น.

บทว่า **วิวฏฺฏมาเน** คือดำรงอยู่ ได้แก่ เกิดอยู่.

บทว่า **สุญฺญํ** คือ ชื่อว่าว่าง เหตุไม่มีสัตว์อะไร ๆ เกิดในโลกนั้น. อธิบายว่า ท่านสุเนตต์อุปบัติ คือว่าเข้าถึงวิมานพรหม กล่าวคือภูมิแห่งปฐมฌาน อันเกิดแล้วแต่เบื้องต้น ด้วยอำนาจการถือปฏิสนธิ.

[พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอัตตประโยชน์และปรประโยชน์]

ได้ยินว่า ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ แม้มีปกติได้สมาบัติ ๘ ถึงอย่างนั้น ก็ยังตรวจดูประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์และการบำเพ็ญบารมีของ

ตนเอง ยังความรักใคร่ให้เกิดขึ้นในภูมิแห่งฌานทั้ง ๒ เหล่านั้นแล ท่องเที่ยวไปมา ด้วยอำนาจเมตตาพรหมวิหาร. ก็ครูสุเนตต์ได้มีสาวกหลายร้อย. สาวกทั้งหมดนั้น ฟังเทศนาของพระโพธิสัตว์ตั้งอยู่ในโอวาทของท่านได้เป็นผู้มีสุคติเป็นเบื้องหน้า.

ก็ในสาวกเหล่านั้น บางพวกได้เข้าถึงพรหมโลก, บางพวกได้เข้าถึงฉกามาพจรสวรรค์, บางพวกได้เข้าถึงความเป็นขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล และคฤหบดีมหาศาล แล.

เรื่องครูสุเนตต์ พึงตรวจดูในปุญญาภายนสูตร ในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

[เรื่องพาณิช ๗๐๐ คน]

[๔๙] ในอดีตกาล พาณิช ๗๐๐ คน แล่นสำเภาไปสู่สมุทร. ในวันที่ ๗ สำเภาได้อัปปางลงในท่ามกลางมหาสมุทร. น้ำพลุ่งขึ้นแล้ว. พวกพาณิชประสพภัย ต่างระบุชื่อเทพดาของตนๆ ทำกรรมต่าง ๆ มีการอ้อนวอนเป็นต้น.

ก็ในท่ามกลางพาณิชเหล่านั้น มีบุรุษผู้หนึ่ง คำนึงถึงทานที่ตนถวายแก่ภิกษุสงฆ์กับสรณะและศีลที่ตนรับในวันที่ตนลงสู่สำเภา นั่งไม่หวาดกลัวเลย. พวกพาณิชบอกนี้ เห็นบุรุษนั้นไม่หวาดกลัว จึงพากันถามถึงเหตุแห่งความไม่หวาดกลัว. เขาบอกเหตุนั้นแก่พาณิชเหล่านั้น.

พวกพาณิช. ก็ศีลย่อมควรแก่ชนเหล่าอื่น ? นาย.

บุรุษ. เออ ควร.

พวกพาณิช. ถ้าเช่นนั้น ขอท่านได้โปรดให้แก่พวกข้าพเจ้าบ้าง.

เขาได้จัดคนเหล่านั้นพวกละร้อย ๆ แบ่งออกเป็น ๗ พวกแล้วให้ศีล ๕.

บรรดาชนทั้ง ๗๐๐ คนนั้น ชน ๑๐๐ คนที่ ๑ ยืนอยู่ในน้ำประมาณแค่ข้อเท้าได้รับศีล, ที่ ๒ ประมาณแค่เข่า, ที่ ๓ ประมาณแค่สะเอว, ที่ ๔ ประมาณแค่สะดือ, ที่ ๕ ประมาณแค่นม, ที่ ๖ ประมาณแค่คอ, ที่ ๗ ได้รับในเมื่อน้ำเค็มกำลังไหลเข้าปาก. เขาให้ศีลแก่คนเหล่านั้นแล้ว ประกาศว่า "ที่พึ่งอย่างอื่นของพวกท่านไม่มี, พวกท่านจงระลึกถึงศีลไว้อย่างเดียวเถิด" ดังนี้แล้ว ตายไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ แม้คนเหล่านั้น ก็เกิดในภพดาวดึงส์นั้นเหมือนกัน เพราะอาศัยศีลที่รับในเวลาใกล้ตาย.

เทพบุตรเหล่านั้นทั้งหมด ท่านเรียกว่า "สตุลลปกายิกา (ผู้ตั้งอยู่ในคณะยกย่องความดี) " เพราะเป็นผู้ยกย่องธรรมของสัตบุรุษด้วยอำนาจสมาทาน แล้วบังเกิดในหมู่ชาวสวรรค์. วิมานของเทพบุตรเหล่านั้น บังเกิดด้วยสามารถเป็นลดหลั่นกันทีเดียว อย่างนี้คือ บรรดาเทพบุตรเหล่านั้น วิมานทองของเทพบุตรผู้เป็นอาจารย์ ประมาณได้ ๑๐๐ โยชน์ บังเกิดในท่ามกลางวิมานทั้งหมด, วิมานทั้งหลายของพวกเทพบุตรอันเตวาสิก บังเกิดแวดล้อมวิมานของเทพบุตรผู้เป็นอาจารย์, วิมานชั้นต่ำทั้งหมดของเทพบุตรเหล่านั้นประมาณได้ ๑๒ โยชน์.

เทพบุตรเหล่านั้น ระลึกถึงกรรมในขณะที่บังเกิดนั่นเอง ทราบว่าได้สมบัติเพราะอาศัยอาจารย์ ประสงค์จะกล่าวสรรเสริญคุณของอาจารย์ในสำนักพระศาสดา จึงพากันมาสู่พระเชตวัน ในลำดับมัชฌิมยาม ถวายบังคมพระศาสดาแล้วยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง. บรรดาเทพดาเหล่านั้น เทพดา ๖ องค์ปรารถนาจะกล่าวคาถาองค์ละคาถาตามลำดับ ได้กล่าว ๖ คาถา ทำบาทที่ ๔ ให้แปลกกัน และ ๓ บาทนอกนี้ให้เสมอเป็นอย่างเดียวกันว่า

[๑] "บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว,
พึงทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะรู้ชัด
สัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมมีแต่ความ
ดี ไม่มีความชั่วเลย.

[๒] บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว, พึง
ทำความสนิมสนมกับสัตบุรุษ; เพราะรู้ชัด
สัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย บุคคลย่อมได้
ปัญญา จะได้จากบุคคลอื่นหามิได้เลย.

[๓] บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว,
พึงทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ; เพราะรู้ชัด
สัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย บุคคลย่อมไม่
เศร้าโศก ในท่ามกลางแห่งผู้เศร้าโศก.

[๔] บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว,
พึงทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ; เพราะรู้ชัด

สัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย บุคคลย่อมรุ่งเรือง
ในท่ามกลางญาติ.

[๕] บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว,
พึงทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ; เพราะรู้ชัด
สัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย
ย่อมไปสู่สุคติ.

[๖] บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว,
พึงทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ; เพราะรู้ชัด
สัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย
ย่อมตั้งอยู่ชั่วกาลนาน."

ขณะนั้น เทพดาอีกองค์หนึ่ง ทูลถามว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค คำแม้ของใครเล่า ? เป็นสุภาษิต."

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า "คำของท่านทั้งหมดเป็นสุภาษิตโดยปริยาย, ของพวกท่านจงฟังคำของเราบ้าง" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

"บุคคลพึงนั่งร่วมกับสัตบุรุษอย่างเดียว, พึง
ทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ; เพราะรู้ทั่วถึง
สัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย บุคคลย่อมหลุด
พ้นจากทุกข์ทั้งปวง."

[แก้อรรถ]

[๕๐] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺภิเรว** แปลว่า กับบัณฑิต

๖

คือ สัตบุรุษอย่างเดียว. อักษร ร ทำการเชื่อมบท.

บทว่า **สมาเสถ** แปลว่า พึงนั่งร่วม. ก็คำนั่นเป็นหัวข้อเทศนาเท่านั้น. ความว่า พึงสำเร็จอิริยาบถทั้งปวงร่วมกับสัตบุรุษทั้งหลายเท่านั้น.

บทว่า **กุพฺเพถ** แปลว่า พึงทำ. บทว่า **สนฺถวํ** ได้แก่ความสนิทสนมโดยฐานมิตร. แท้จริง ความสนิมสนมโดยฐานมิตร บุคคลพึงทำกับพระพุทธ พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก, ส่วนความสนิทสนมด้วยอำนาจตัณหา ไม่ควรทำกับใคร ๆ.

บทว่า **สตํ** คือ ของสัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

บทว่า **สทฺธมฺมํ** ได้แก่ สัทธรรมอันต่างโดยศีล ๕ ศีล ๑๐ และสติปัฏฐาน ๔ เป็นอาทิ. แต่ในที่นี้ เทพบุตรทั้งหลายหมายเอาศีล ๕.

บทว่า **อญฺญาย** คือ เพราะรู้ คือเพราะเหตุแห่งความรู้.

บทว่า **เสยฺโย** คือ ความเจริญ. บทว่า **น ปาปิโย** ความว่า ความเลวทราม ไม่มีสักอย่างหนึ่งเลย.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒:-

บทว่า **นาญฺญโต** ความว่า ย่อมไม่ได้ปัญญาจากบุคคลอื่น คือจากคนอันธพาล. จริงอย่างนั้น ธรรมดาปัญญาอันใคร ๆ ย่อมไม่ได้จากคนอันธพาล ดุจใคร ๆ ไม่ได้วัตถุเป็นต้นว่าน้ำมันจากทรายเป็นต้น, บุคคลรู้ธรรมของสัตบุรุษ คบบัณฑิตเท่านั้นจึงได้ เหมือนบุคคลได้วัตถุเป็นต้นว่านั้นมันจากงาเป็นต้นแล.

[๕๑] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ :-

บทว่า **โสกมชฺเฌ** ความว่า อยู่ในท่ามกลางสัตว์ทั้งหลาย ผู้เป็นที่ตั้งแห่งความโศก หรือผู้ไปตามความโศก ก็ไม่เศร้าโศก, เหมือนอุบาสิกาของท่านพันธุลเสนาบดี และเหมือนสังกิจจสามเณร ในท่ามกลางพวกโจร ๕๐๐ คน.

[เรื่องนางมัลลิกา]

ดังได้สดับมา ในกรุงกุสินารา มีโอรสของเจ้ามัลละนามว่า พันธุละ ได้เป็นผู้เล่าเรียนศิลปะในสำนักอาจารย์เดียวกันกับพระเจ้าปเสนทิ. ท่านพันธุละนั้นพาเทวีนามว่ามัลลิกา เสด็จไปสู่กรุงสาวัตถี จากกรุงกุสินารา ได้เป็นเสนาบดีของพระเจ้าปเสนทิ. นางมัลลิกา อาศัยท่านพันธุละนั้น คลอดบุตรฝาแฝดถึง ๑๖ ครั้ง. บุตรแม้ทั้งหมดนั้นกล้าหาญ สมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรง ได้ถึงความสำเร็จศิลปศาสตร์ทุกชนิด. ในบุตรเหล่านั้นแล คนหนึ่ง ๆ มีบุรุษพันหนึ่ง เป็นบริวาร.

ต่อมาวันหนึ่ง พวกมนุษย์ผู้พ่ายเพราะคดีโกง เห็นท่านพันธุละมา ก็พากันร้องเรียกถึงเหตุคดีโกงแห่งพวกอำมาตย์ผู้พิพากษา แด่ท่านพันธุละนั้น. ท่านได้ไปยังที่วินิจฉัยแล้วพิจารณาคดีนั้น ทำเจ้าของนั้นแหละให้เป็นเจ้าของ. มหาชนได้ให้สาธุการแล้ว.

พระราชา ได้สดับเสียงนั้น จึงตรัสถาม ทราบความนั้นแล้ว รับสั่งให้ถอดพวกอำมาตย์ผู้พิพากษาออกเสีย แล้วทรงมอบการพิพากษาให้แก่ท่านพันธุละนั่นแหละ. ตั้งแต่นั้นมา ท่านก็พิพากษาความโดยชอบ.

ในครั้งนั้น พวกอำมาตย์ผู้พิพากษาเก่าไม่ได้สินบท มีลาภน้อย จึงพากันทูลยุยงพระราชาว่า "ท่านพันธุละปรารถนาราชสมบัติ." พระราชา ทรงเชื่อคำของอำมาตย์เหล่านั้น จึงรับสั่งให้พวกบุรุษที่ทรงแต่งให้ปล้นปัจจันตชนบท แล้วส่งท่านพันธุละไป ด้วยพระราชบัญชาว่า "ข่าวว่า ปัจจันตชนบทจลาจล (กำเริบ) ท่านจงไปพร้อมกับบุตรทั้งหลายของท่าน จับกุมพวกโจรมาให้จงได้" ดังนี้แล้ว ส่งพวกนายทหารผู้ใหญ่ซึ่งสามารถเหล่าอื่นไป ด้วยทรงกำชับว่า "ท่านทั้งหลายจงตัดศีรษะพันธุละ พร้อมกับบุตร ๓๒ คนในที่นั้นเสีย. ทหารเหล่านั้น ได้ทำอย่างนั้น.

วันนั้น นางมัลลิกา นิมนต์พระอัครสาวกทั้ง ๒ พร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป. ขณะนั้น ชนทั้งหลายได้ส่งจดหมายแก่นางในเวลาเช้าว่า "ทหารทั้งหลาย (ของพระเจ้าปเสนทิ) ตัดศีรษะสามีของท่านพร้อมกับบุตรทั้งหลาย." นางได้ทราบข่าวนั้นแล้ว ไม่บอกอะไร ๆ แก่ใคร ๆ เลย เหน็บจดหมายไว้ที่ชายพก อังคาสภิกษุสงฆ์เรื่อยไป.

ขณะนั้น นางปริจาริกาของนาง นำภาชนะเนยใสมา ทำภาชนะแตกข้างหน้าพระเถระทั้งหลาย. พระธรรมเสนาบดี กล่าวว่า "ของมีอันแตกเป็นธรรมดา ก็แตกไปแล้ว, ท่านไม่ควรคำนึงถึง." นางจึงนำเอาจดหมายออกมาจากชายพกแล้วเรียนว่า "ดิฉันแม้ได้ยินเรื่องนี้แล้ว ยังมิคำนึงถึง เมื่อภาชนะเนยใสแตกไปแล้ว ดิฉันจักคำนึกถึงทำไมเล่า ? เจ้าข้า." พระเถระได้แสดงธรรมแก่นางเสร็จแล้ว

ไปสู่วิหาร.

นางให้หาสุณิสาทั้ง ๓๒ คนมาแล้ว สอนว่า "สามีของลูกทั้งหลายไม่มีความผิด ได้รับผลกรรมเก่าของตน, ลูกทั้งหลายอย่าได้เศร้าโศก, และอย่างทำความขึ้งโกรธต่อพระราชาเลย" ดังนี้ ก็มิได้เศร้าโศกในท่ามกลางสุณิสาผู้ประสบความโศกเหล่านั้น.

นัยนี้ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาภัททสาลชาดก[๑]เป็นต้น.

[เรื่องสังกิจจสามเณร]

[๕๓] ส่วนสังกิจจสามเณร เป็นบุตรของพราหมณมหาศาล ในกรุงสาวัตถี ในเวลามีอายุได้ ๗ ขวบ ก็บรรพชาในสำนักพระสาระบุตรเถระ ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ในขณะปลงผมเสร็จนั่นเอง. ในคราวเป็นสามเณร เธออยู่ในป่ากับภิกษุ ๓๐ รูป ถูกพวกโจร ๕๐๐ คนจับกุมไว้ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ด้วยหารือกันว่า "พวกเราจักฆ่าผู้นี้ ทำพลีกรรมแก่เทพดา" ดังนี้ นั่งเข้าฌานอยู่ในที่นั้นนั่งเอง.

นายโจร สั่งลูกสมุนให้ทำกิจมีก่อไฟเป็นต้นเสร็จแล้ว เอาดาบฟันคอสามเณร. ดาบพับมา คมต่อคมกระทบกัน. นายโจรจึงดัดดาบนั้นให้ตรงแล้วฟันใหม่, ดาบม้วนมาถึงโคนด้ามเหมือนใบตาล. โจรทั้งหมดนั้น เห็นความอัศจรรย์นั้น และได้ฟังเทศนาของเธอ ก็เลื่อมใส บวชในสำนักเธอแล้ว พากันไปสู่พระเชตวันพร้อมกับ

๑. ข. ชา. ๒๗/๓๒๔ ตทฏฺฐกถา. ๖/๗๕.

สามเณร ได้ฟังเทศนาของพระศาสดาก็บรรลุพระอรหันต์ผลพร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย.

นัยนี้ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาธรรมบทเป็นต้น.

[๕๓] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๔ :-

บาทคาถาว่า **ญาติมชฺเฌ วิโรติ** ความว่า ย่อมสง่าใสท่านกลางแห่งหมู่ญาติ ดุจอธิมุตตกสามเณร.

[เรื่องอธิมุตตกสามเณร]

ได้ยินว่า อธิมุตตกสามเณรนั้น เป็นหลานของพระสังกิจจเถระ. เธอถูกเถระส่งไปด้วยสั่งว่า "จงไป, ถามอายุแล้วกลับมา, เราจักให้เธออุปสมบท" จึงถือบาตรและจีวรไปยังบ้านพี่สาวทำภัตกิจในบ้านนั้นเสร็จแล้วถามอายุ. พี่สาวของเธอนั้น กล่าวว่า "ดิฉันไม่รู้ดอก, มารดาของเราสิรู้." เธอกล่าวว่า "โปรดคอย (ก่อน), ฉันจักไปยังสำนัก (บ้าน) มารดา" ดังนี้แล้ว ก็เข้าไปสู่ดงโจร. พวกโจรจับเธอไว้, บางพวกพูดว่า "จงฆ่าผู้นี้เสีย;" บางพวกพูดว่า "จะปล่อยไป."

สามเณร คิดว่า "เรายังเป็นเสขะ มีกิจจะต้องทำอยู่, เราจักเจรจากับโจรเหล่านี้ ทำตนให้ปลอดภัย" ดังนี้แล้ว กล่าวว่า "ถ้าพวกท่านจักฆ่าข้าพเจ้าเสียไซร้, เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกคนเดินทางไกลรู้เรื่องนั้นเข้า ก็จักไม่มา, ท่านทั้งหลายก็จักเสื่อมจากทรัพย์." โจรเหล่านั้น คิดกันว่า "ท่านผู้นี้พูดถูก" ดังนี้แล้ว กล่าวว่า "ถ้าท่าน

พบคนอื่นสวนทางมา จักไม่บอกกกกไซร้, ก็จงไปเถิด" เมื่อสามเณรรับว่า "ได้จ้ะ" จึงปล่อยเธอไป.

เธออันโจรเหล่านั้นปล่อยแล้ว เดินไปพบแม้ญาติทั้งหลายมีบิดามารดาเป็นต้น ก็มิได้บอกแม้แก่เขา. พวกโจรจับคนเหล่านั้นซึ่งมาถึง ณ ภายหลังได้ก็ช่วยกันเบียดเบียน.

ทีนั้น แม้มารดาของสามเณร คร่ำครวญอยู่ ถูกพวกโจรถามแล้ว บอกว่า "ดิฉันเป็นมารดาของสามเณรชื่ออธิมุตตกะ, ผู้นี้เป็นบิดา, คนเหล่านี้เป็นพี่น้องชาย." พวกโจร คิดว่า "สมณะผู้นี้พูดคำจริง" ดังนี้แล้ว เสื่อมใส ปล่อยพวกญาติของเธอไป แล้วก็พากันบวชในสำนักของเธอนั่นเอง. เธอพาสามเณรเหล่านั้นไปสู่สำนักพระสังกิจจเถระ ตนเองอุปสมบทก่อน ภายหลังให้สามเณรเหล่านั้นอุปสมบท ทำให้เป็นอันเตวาสิกของตน. ภิกษุเหล่านั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของพระอธิมุตตกเถระ ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว.

[๕๔] พึงทราบวินิจฉัย ในคาถาที่ ๖ :-

บทว่า **สาตตํ** ความว่า ตั้งอยู่เป็นสุขตลอดกาลเนืองนิตย์ หรือเป็นสุขสิ้นกาลนาน.

บทว่า **โว** แปลว่า ของท่านทั้งหลาย.

บทว่า **ปริยาเยน** คือ โดยเหตุ. บทว่า **สพฺพทุกฺขา** ความว่า จะมีคุณอันประเสริฐอย่างเดียวหามิได้, อนึ่ง บุคคลมิใช่จะได้แต่ปัญญา, ไม่เศร้าโศกในท่ามกลางสัตว์ผู้เศร้าโศก, รุ่งเรืองในท่ามกลางญาติ, บังเกิดในสุคติ, ตั้งอยู่เป็นสุขตลอดกาลนานอย่างเดียว

ที่แท้ ย่อมหลุดพ้นแม้จากทุกข์ประจำวัฏฏะทั้งมวลด้วยแล.

เรื่องพาณิชทางทะเลมาในอรรถกถาเทวตาสังยุต.*

[เปรียบเทียบการคบคนพาลกับบัณฑิต]

บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ยังตนและหมู่ชนผู้ทำ (ตาม) คำของตนให้ฉิบหาย โดยนัยดังแสดงมาฉะนั้นแล.

[๕๕] ผู้ใดไม่เสพคนพาล, ผู้นั้นชื่อว่า เสพบัณฑิต; ผู้ใดเสพบัณฑิต, ผู้นั้นชื่อว่าไม่เสพคนพาล; เพราะฉะนั้น คำทั้ง ๒ นั้น โดยใจความก็เป็นคำเดียวกันนั่นเอง, เป็นคำเดียวกันก็จริง; ถึงอย่างนั้น บรรดาคำทั้ง ๒ นั้น คำนี้ว่า "การไม่เสพคนพาล ๑ " แม้ในคาถาที่ ๑ นี้ พึงทราบว่าพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ เพื่อให้รู้แจ้งแม้ซึ่งความตรงกันข้ามนี้ว่า "การเสพคนพาลไม่เป็นมงคล," คำนี้ว่า "การเสพบัณฑิต ๑" พึงทราบว่า พระองค์ตรัสเพื่อจะให้รู้แจ้งแม้ซึ่งความตรงกันข้ามนี้ว่า "การไม่เสพบัณฑิตไม่เป็นมงคล." เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาดในทาง เมื่อจะบอกทาง บอกทางที่ไม่ควรถือเอาก่อนแล้วจึงบอกทางที่ควรถือเอาภายหลัง อย่างนี้ว่า "ท่านจงละทางซ้ายจงถือทางขวา." ผู้ใดละทางซ้าย ผู้นั้นชื่อว่าถือทางขวา; ผู้ใดถือทางขวา ผู้นั้นชื่อว่าละทางซ้าย; เพราะฉะนั้น แม้คำทั้ง ๒ นั้น โดยใจความก็เป็นคำเดียวกันนั่นเอง, เป็นคำเดียวกันก็จริง ถึงอย่างนั้น บรรดาคำทั้ง ๒ นั้น คำนี้ว่า "จงละทางซ้าย" พึงทราบว่า บุรุษนั้นกล่าวเพื่อให้รู้แจ้งแม้ซึ่งความตรงกันข้ามนี้ว่า "จงอย่าละทางขวา."

* สา. ป. ๑/๖๗.

คำนี้ว่า "จงถือทางขวา" พึงทราบว่า เขากล่าวเพื่อให้รู้แจ้งแม้ซึ่งความตรงกันข้ามนี้ว่า "จงอย่าถือทางซ้าย" ฉะนั้น, ก็เพราะทำอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงไม่ตรัสการเสพบัณฑิตก่อน (แต่) ตรัสการไม่เสพคนพาลก่อน. ก็ผิว่า พระองค์พึงตรัสการเสพบัณฑิตก่อนไซร้. อรรถแห่งพาลศัพท์ เวไนยสัตว์ก็จะไม่เข้าใจได้ เพราะตรัสถึงบัณฑิต (ก่อน); เมื่ออรรถแห่งพาลศัพท์นั้น เวไนยสัตว์ไม่เข้าใจแล้ว แม้การเสพคนพาลก็ย่อมไม่เข้าใจเหมือนกัน.

ก็เพราะพระผู้มีพระภาค ทรงประสงค์จะให้เวไนยสัตว์เข้าใจการเสพคนพาลก่อน, จึงตรัสการไม่เสพคนพาลนั่นและก่อน. ความจริงพระองค์ตรัสว่า "การไม่เสพคนพาล" ดังนี้ ก็ชื่อว่าให้เวไนยสัตว์เข้าใจแม้การเสพคนพาลด้วย. เพราะพระผู้มีพระภาคเป็นเช่นเดียวกับบุรุษผู้ฉลาดในทาง, ฉะนั้น (พระองค์) ทรงประกาศการเสพคนพาล กล่าวคือการไม่เสพบัณฑิต ที่ไม่ควรถือเอา เช่นเดียวกับทางซ้าย ก่อนแล้ว จึงทรงประกาศการไม่เสพคนพาล กล่าวคือการเสพบัณฑิต ที่ควรถือเอา เช่นเดียวกับทางขวาในภายหลัง.

[การเสพคนพาลไม่เป็นมงคล]

[๕๖] แท้จริง แม้การเสพคนพาล ซื่อว่าไม่เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งความเสื่อมทราม, ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า :-

"พวกอสัตบุรุษย่อมเป็นที่รักของเขา, เขาไม่ทำ
พวกสัตบุรุษให้เป็นเป็นที่รัก, เขาพอใจธรรมของ

พวกอสัตบุรุษ; ข้อนั้นเป็นทางของผู้เสื่อมทราม.[๑]**"**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสนฺตสฺส** ความว่า พวกอสัตบุรุษ คือคนที่ไม่ดีมีครูทั้ง ๖ เป็นต้น ย่อมเป็นที่รักของบุคคลนั้น.

บาทคาถาว่า **สนฺเต น กุรุเต ปิยํ** ความว่า เขาไม่ทำสัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นให้เป็นที่รักของตน. ก็ในบาทคาถานี้ พระผู้มีพระภาคทรงทำความต่างแห่งวจนะว่า **"สนฺเต ปิยํ"** ด้วยสามารถเวไนยสัตว์. ทิฏฐิ ๖๒[๒] และอกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า ธรรมของอสัตบุรุษ, เขาชอบใจ คือรักใคร่ ได้แก่เสพธรรมของอสัตบุรุษนั้น.

บทว่า **ตํ** ความว่า กรรม ๓ อย่าง คือ ความเป็นผู้มีอสัตบุรุษเป็นที่รัก ๑ ความเป็นผู้ไม่มีสัตบุรุษเป็นที่รัก ๑ ความชอบในธรรมของอสัตบุรุษ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นทางของบุคคลผู้เสื่อมทราม คือเป็นเหตุแห่งความพินาศของบุคคลผู้เสื่อม คือผู้พินาศอยู่, แท้จริง บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๓ อย่างนั่น ย่อมฉิบหาย คือเสื่อม ได้แก่ ไม่ถึงความเจริญในโลกนี้ ในโลกหน้าทีเดียว, ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เป็นทางของบุคคลผู้เสื่อมทราม" ดังนี้แล.

กถาว่าด้วยเสพและไม่เสพพาลและบัณฑิต จบ.

กถาว่าด้วยการบูชา*

[บูชา ๒ อย่าง]

[๕๗] ชื่อว่าบูชามี ๒ อย่าง ด้วยสามารถอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา.

บรรดาบูชา ๒ อย่างนั้น การบูชาด้วยสักการะมีดอกไม้เป็นต้นและด้วยปัจจัย ๔ ชื่อว่า อามิสบูชา, การบูชาด้วยปฏิบัติ ชื่อว่าปฏิบัติบูชา. ส่วนในอรรถกถา[๑] ท่านกล่าวว่า "การทำสักการะ เคารพนบนอบและไหว้ ชื่อว่าบูชา." โดยกำหนดบุคคลอย่างสูงสุด พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก ชื่อปูชไนยบุคคล. จริงอยู่ ท่านเหล่านั้น เรียกว่า ปูชไนยบุคคล เพราะทำภาวะแห่งการบูชาที่บุคคลทำในตนแม้เล็กน้อย นำประโยชน์มุขมาให้ตลอดกาลนาน เหตุเป็นทักษิไณยบุคคล.

[แก้ปูชเนยศัพท์]

ในบทว่า **ปูชเนยฺยา** นั้น พึงทราบอรรถวิเคราะห์ดังนี้: อันเขาย่อมบูชา ชื่อว่า ความบูชา ลง **ยุ** ปัจจัยในภาวสาธนะ แต่หน้า **ปูช** ธาตุ. ชนเหล่าใดย่อมควรซึ่งการบูชา คือเป็นผู้เหมาะแก่การบูชา เหตุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า **ปูชเนยยะ;** อธิบายว่า "เป็นผู้สมควรซึ่งการบูชา คือเหมาะแก่การบูชา;" ลง **เอยฺย** ปัจจัย โดยสูตรใน

* พระมหาฉาย สุวฑฺฒโน ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๓๗.

สัททนีติปกรณ์ว่า "ปัจจัยคือ **อีย** และ **เอยฺย** ลงในอรรถว่าควร." แต่พุทธศาสนิกชนในบัดนี้สวดกันว่า **"ปูชนียานํ"** ก็มี. ลง **อีย** ปัจจัย โดยสูตรนั้นเหมือนกัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "ลง **อนีย** ปัจจัย." แต่คำนั้นไม่สม (ด้วยคำ) ในอรรถกถา "บทว่า **ปูชเนยฺยานํ** ได้แก่ ผู้ควรซึ่งการบูชา"

[พุทธบูชามีผลานิสงส์มาก]

[๕๘] ก็ชื่อว่า การบูชาในปูชไนยบุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น แม้เล็กน้อย ก็ย่อมนำประโยชน์สุขมาให้ตลอดกาลนาน. ก็ในข้อนี้ มีนายสุมมมาลาการเป็นต้น เป็นอุทาหรณ์.

[เรื่องนายสุมนมาลาการ]

ดังได้สดับมา ในกรุงราชคฤห์ มีนายมาลาการ (ช่างจัดดอกไม้) คนหนึ่ง ชื่อสุมนะ. เขาบำรุงพระเจ้าพิมพิสารด้วยดอกมลิ ๘ ทะนาน ในเวลาเช้าทุก ๆ วัน ได้รับพระราชทาน ๘ กหาปณะ.

วันหนึ่ง เขาถือดอกไม้เดินไปสู่ที่บำรุงพระราชา เห็นพระศาสดาซึ่งหมู่ภิกษุแวดล้อมเปล่งพระรัศมีมีวรรณะ ๖ เสด็จเข้าไปสู่พระนครเพื่อบิณฑบาต ก็มีจิตเสื่อมใส คิดว่า "พระราชาไม่ได้ดอกไม้เหล่านี้ จะทรงฆ่าหรือจะทรงเนรเทศเราเสียจากแคว้น (ก็ตามเถิด), เพราะพระองค์แม้เมื่อจะพระราชทานแก่เรา ก็พึงพระราชทานทรัพย์พอเลี้ยงชีวิตแต่ในปัจจุบันเท่านั้น; ส่วนการบูชาพระศาสดา มีผลนับไม่ได้ ย่อมนำมาซึ่งประโยชน์สุขตลอดกาลนาน, เราจักบูชาพระศาสดาด้วยดอกไม้เหล่านี้" ดังนี้แล้ว สละชีวิตของตนโปรย

ดอกไม้ทั้ง ๘ ทะนาน จัดให้เป็น ๘ กำมือ.

ก็ดอกไม้ ๒ กำมือที่เขาโปรยไปทีแรก ได้กลายเป็นเพดานดอกไม้แผ่อยู่เบื้องบนพระศาสดา. ๒ กำที่โปรยไปครั้งที่ ๒ อยู่ด้านพระปรัศเบื้องขวา. ๒ กำที่โปรยไปครั้งที่ ๓ อยู่ด้านพระปฤษฎางค์. ๒ กำที่โปรยไปครั้งที่ ๔ อยู่ด้านพระปรัศเบื้องซ้าย ตกว่าดอกไม้ ๖ กำได้เป็นเครื่องกำบังดอกไม้ ๓ ด้าน. เบื้องพระพักตร์ได้มีเพียงช่องเป็นที่เสด็จไปเท่านั้น. ขั้วดอกไม้อยู่ข้างใน, กลีบอยู่ข้างนอก.

พระศาสดา เป็นประดุจถูกแวดล้อมด้วยแผ่นเงิน เสด็จไปแล้ว. แม้ดอกไม้ทั้งหลายก็ไม่แตกไม่ร่วง ลอยไป (และ) หยุดอยู่ในที่ประทับยืนกับพระศาสดานั่นเอง. ทั่วทั้งพระนคร พากันแตกตื่นเพราะเห็นอัศจรรย์นั้น. ก็ภายในพระนครมีคนประมาณได้ ๙ โกฏิ, ในคนเหล่านั้น แม้สักคนหนึ่งชื่อว่าจะไม่ถือภิกษาออกมา ไม่มีเลย. มหาชนทำการโห่ร้องพันหนึ่ง ทำการสบัดโบกผืนผ้าพันหนึ่ง (แห่แหน) ไปกับพระศาสดา.

ส่วนนายมาลาการ บูชาเชยชมถวายบังคมพระศาสดาอย่างนั้นแล้วถือแต่กระเช้าเปล่ากลับเรือน ถูกภรรยาถามว่า "ดอกไม้อยู่ไหน ?" ตอบว่า "ฉันเอาดอกไม้เหล่านั้นบูชาพระศาสดาเสียแล้ว."

ภรรยา ถามว่า "บัดนี้ ท่านจักทำอะไรแด่พระราชเล่า ?"

นายมาลากา กล่าวว่า "พระราชาจะทางฆ่าหรือจะทรงเนรเทศฉันจากแคว้น (ก็ตามเถิด), ฉันสละชีวิตบูชาพระศาสดา, การบูชาด้วยดอกไม้เป็นเช่นนี้" ดังนี้แล้ว จึงบอกเรื่องทั้งหมด.

ก็ภรรยาของเป็นหญิงอันธพาล ไม่พลอยทำความเลื่อมใส ในความอัศจรรย์เห็นปานนั้น ด่าเขาแล้ว กล่าวว่า "ธรรมดาพระราชาทั้งหลายดุร้าย กริ้วครั้งเดียว ย่อมทำความพินาศให้แม้มาก, ความพินาศจะพึงมีแม้แก่ดิฉัน เพราะกรรมที่ท่านทำแล้ว" ดังนี้แล้ว พาลูก ๆ ไปเฝ้าพระราชา ทูลคำที่นายมาลาการนั้นกล่าวกับตนทุกประการ แล้วทูลว่า "ขอเดชะ กรรมที่นายมาลาการนั้นทำแล้ว จะเป็นอันทำดีหรือทำชั่ว (ก็ตาม), กรรมนั้นเป็นของ ๆ เขาคนเดียว; ขอพระองค์ทรงทราบว่าข้าพระองค์หย่าเขาแล้ว."

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ทรงดำริว่า "แหม หญิงนี้อันธพาล ไม่ยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นในคุณเห็นปานนี้เลย" ทรงทำทีกริ้ว ตรัสถามว่า "เขาทำการบูชาด้วยดอกไม้สำหรับบำรุงเราหรือ ?" เมื่อนางทูลว่า "ถูกแล้ว พระเจ้าข้า" ตรัสว่า "การที่เจ้าหย่าเขาเสียได้ (นับว่า) เจ้าทำดี, เราจักรู้กรรมอันควรที่เราจะพึงทำแก่สามีของเจ้าผู้เอาดอกไม้สำหรับเราทำการบูชา" แล้วทรงส่งหญิงนั้นไปแล้ว เสด็จไปสู่สำนักพระศาสดาโดยเร็ว เสด็จเที่ยวไปกับพระศาสดานั่นแหละ.

พระศาสดา ทรงทราบความเสื่อมใสแห่งจิตของพระราชาแล้ว เพื่อจะทรงทำคุณของนายมาลาการให้ปรากฏ จึงเสด็จเที่ยวไปโดยทางเภรีจรณ์* ในพระนคร (ซึ่งมีเนื้อที่) ประมาณ ๓ คาวุต ไม่

* โดยพยัญชนะ แปลว่า โดยทางเป็นที่เที่ยวไปแห่งกลอง โดยอรรถ หมายความว่า พระศาสดาเสด็จไปตามทาง ซึ่งมีคนหรือพนักงานตีกลองร้องป่าวไปข้างหน้า. วิธีเภรีจรณ์นี้เป็นคติโบราณ เมื่อจะป่าวประกาศเรื่องอะไร ก็จัดให้มีคนตีกลองไปตามถนนหาทางเช่นนี้.

ประทานบาตรแก่ใคร ๆ เสด็จไปยังพระลานหลวง แล้วจึงประทานบาตรแก่พระราชาผู้ประสงค์จะรับ ไม่เสด็จเข้าไปสู่พระราชมนเทียร ประทับนั่ง ณ ที่นั้นนั่งเอง อันพระราชาทรงอังคาสด้วยพระกระยาหารอันประณีต ในเวลาเสร็จภัตกิจ ทรงทำอนุโมทนาเสด็จไปยังพระวิหาร เข้าสู่พระคันธกุฎีแล้ว. แม้ดอกไม้ทั้งหลาย เมื่อพระศาสดาเสด็จดำเนินไป ก็ลอยไป เมื่อประทับยืน ก็หยุดอยู่ เมื่อเสด็จเข้าไปสู่พระคันธกุฎีแล้ว ก็ตกอยู่ในซุ้มพระทวาร.

ฝ่ายพระราชา ตามเสด็จพระศาสดาแล้วกลับมา รับสั่งให้หานายมาลาการมาแล้ว ทรงเลื่อมใสในเขา ได้พระราชทานช้างเป็นต้นอย่างละแปด ๆ ๗ อย่าง คือ ช้าง ม้า ทาส ทาสี นารีผู้ประดับด้วยอลังการล้วน บ้านส่วย กหาปณะพันหนึ่ง และเครื่องประดับชื่อมหาประสาธน์แก่เขา.

พระศาสดา เสด็จไปสู่พระวิหาร อันพระอานนทเถระทูลถามว่า "พระเจ้าข้า วิบากจักมีแก่นายมาลาการอย่างไรหนอ ?" ตรัสว่า "อานนท์ นายมาลาการนี้สละชีวิตเพื่อเรา ทำการบูชาด้วยดอกไม้ จักไม่ไปสู่ทุคติทีเดียวตลอดแสนกัปป์ ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก แล้วจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า "สุมนะ" ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงตรัสคาถานี้ในพาลวรรคธรรมบท* ว่า

* บาลีในมงฺคลตฺถทีปนี้ เป็น ปีติโต ส่วนในธมฺมปทฏฺฐกถา เป็น ปติโต แปลว่า มีปีติอย่างเดียว.

บุคคลทำกรรมใดแล้ว ไม่ร้อนใจในภายหลัง
(และ) มีปีติมีใจดี (มีปีติและโสมนัส) เสวย
วิบากของกรรมใด, กรรมนั้นแล ที่บุคคลทำ
แล้วเป็นคนดี.

ในเวลาจบคาถา ธรรมาภิสมัย ได้มีแก่สัตว์แปดหมื่นสี่พันแล.

เรื่องนายสุมนมาลาการ จบ

[เรื่องพระสุธาปิณฑิยเถระ]

[๕๙] ดังได้สดับมา กุลบุตรผู้หนึ่ง ได้บำเพ็ญกุศล (บารมี) ไว้ในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทั้งหลาย ก่อสร้างบุญอยู่ในภพนั้น ๆ. ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า สิทธัตถะ บังเกิดในเรือนของสกุล เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงพระชนม์อยู่ ไม่อาจทำบุญได้ต่อเมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพานแล้ว ได้ใส่ปูนขาวก้อนหนึ่งลงในระหว่างแผ่นอิฐทั้ง ๒ ในเมื่อมหาชนพากันทำห้องสำหรับบรรจุพระเจติยธาตุของพระองค์. ด้วยบุญกรรมนั้น เขาได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลกนั่นเองสิ้น ๙๔ กัปป์ ในพุทธุปบาทกาลนี้บังเกิดในเรือนแห่งสกุลหนึ่ง รู้เดียวสาแล้ว เลื่อมใสในพระศาสดา บวชไม่สู้นานนัก ก็ได้เป็นพระอรหันต์. ท่านปรากฏนามว่า "สุธาปิณฑิยเถระ." ท่านเมื่อจะประกาศความไม่ขาดสายแห่งความประพฤติในกาลก่อนของตน ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

"ใคร ๆ ไม่อาจนับบุญของบุคคลผู้บูชาปูชารห-
บุคคลทั้งหลาย คือพระพุทธเจ้าหรือเหล่าพระ
สาวกผู้ล่วงธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า ข้ามโสกะ
และปริเทวะได้แล้ว ว่าบุญนี้มีประมาณเท่านี้.
อนึ่ง ใคร ๆ ไม่อาจนับบุญของบุคคลผู้บูชา
ปูชารบุคคลเหล่านั้น ผู้คงที่ ดับสนิทแล้ว
หาภัยแต่ที่ไหนมิได้ว่า 'บุญนี้มีประมาณเท่านี้.'
อนึ่ง บุคคลใดในโลกนี้ พึงครอบครองความ
เป็นบุคคลนั้นนั่น ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖* แห่งการ
บูชานี้เลย. ข้าพเจ้ามีใจเลื่อมใสได้ใส่ก้อนปูน
ขาวในระหว่างแผ่นอิฐ ในพระเจดีย์ของพระ
พุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้เลิศกว่านรชน
เพราะกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ในครั้งนั้นข้าพ-
เจ้าจึงไม่รู้จักทุคติเลยตลอด ๙๔ กัปป์ แต่ภัทท-
กัปป์นี้เป็นผลแห่งการปฏิสังขรณ์. ในกัปป์ที่
๓๐ แต่ภัทกกัปป์ ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักร-
พรรดิ์นามว่า ปฏิสังขารผู้เพียบพร้อมด้วยรัตนะ
๗ ประการถึง ๑๓ ครั้ง ธรรมเหล่านี้ คือ

* กำเนินศัพท์นี้มาจากเรื่องของดวงจันทร์ เพราะดวงจันทร์ถือกันว่ามี ๑๖ กลา (โษฑศกลา)
และมีชื่อเรียกทั้ง ๑๖ กลา จึงไม่เป็นว่าเสี้ยวที่ ๑๕ หรือเสี้ยวที่ ๑๗.

ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพ-
เจ้าทำให้แจ้งแล้ว, คำสอนของพระพุทธเจ้า
ข้าพเจ้าก็ได้แล้ว.*"

[แก้อรรถ]

[๖๐] โยชนาว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปูชารเห** ความว่า พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระสาวก อาจารย์ อุปัชฌายะ มารดาบิดา และครูเป็นต้น ชื่อว่าปูชารหบุคคล, ใคร ๆ ไม่อาจนับบุญของบุคคลผู้บูชาซึ่งปูชารหบุคคลเหล่านั้น ด้วยดอกไม้ ประทีป ธูป ของหอม เครื่องประดับ และปัจจัย ๔ เป็นอาทิ และด้วยการกราบไหว้เป็นต้นได้."

ต่อนี้ พระเถระกล่าวคำว่า **"พุทฺเธ"** เป็นอาทิ ก็เพื่อจะแสดงปูชารหบุคคลทั้งหลาย ด้วยสามารถกำหนดปูชารหบุคคลชั้นสูงสุด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **พุทฺเธ** หมายทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งพระปัจเจกพุทธเจ้า. คำว่า **ยทิจ** แปลว่า หรือว่า.

บทว่าคาถาว่า **ปปญฺจสมติกฺกนฺเต** ได้แก่ ผู้มีธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือตัณหา ทิฏฐิ และมานะอันก้าวล่วงแล้ว.

บาทคาถาว่า **ติณฺณโสกปริทฺทเว** ได้แก่ ข้าม คือ ผ่านได้แล้วซึ่งความโศกและความร่ำไร.

* ขุ. อุ. ๒๓/๑๙๐

ท่านกล่าวคำว่า **"เต ตาทิเส"** เป็นอาทิ เพื่อแสดงความว่า "ใคร ๆ ไม่อาจนับบุญของบุคคลผู้บูชาปูชารหบุคคล เป็นต้นว่าพระพุทธเจ้าผู้ยังทรงพระชนม์อยู่ อย่างเดียวเท่านั้นหามิได้, แม้ในบุญของบุคคลผู้บูชาซึ่งพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้ปรินิพพานแล้วก็ดี ซึ่งเจดีย์และปฏิมาเป็นต้นของท่านก็ดี ก็นัยนี้เหมือนกัน."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เต โยค พุทฺธาทิเก** (แปลว่า ปูชารหบุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น).

บทว่า **ตาทิเส** คือ ผู้ประกอบด้วยคุณของผู้คงที่ ด้วยสามารถคุณตามที่กล่าวแล้ว.

บทว่า **นิพฺพุเต** คือ ดับสนิทแล้ว ด้วยความดับแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น. ปูชารหบุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า หาภัยแต่ที่ไหนมิได้ เพราะไม่มีภัยแต่ที่ไหน คือแต่ภพหรือแต่อารมณ์.

บทว่า **อิเมตฺตํ** ความว่า ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะนับ คือเพื่อจะทำการนับ ได้แก่ เพื่อจะคำนวณ ด้วยสามารถจำนวนมีร้อยละพันเป็นต้นว่า "บุญนี้มีประมาณเท่านี้."

บทว่า **อปิ เกนจิ** คืออันใคร ๆ คือบุคคลแม้มีอานุภาพมาก; อีกนัยหนึ่ง ความว่า บรรดาการนับ ๓ อย่าง ด้วยสามารถการวัด ชั่ง และตวง ด้วยการนับแม้อย่างหนึ่ง. ในการนับ ๓ อย่างนั้น การคาดหมายว่า "สิ่งนี้มีประมาณเท่านี้" ชื่อว่าวัด. การนับด้วยตราชั่ง ชื่อว่า ชั่ง. การตวงให้เต็มในเครื่องตวงมีกึ่งฟายมือ ฟายมือหนึ่ง และทะนานหนึ่งเป็นต้นแล้วนับ ชื่อว่า ตวง. บัดนี้เพื่อจะแสดง

การบูชานั้น ท่านจึงกล่าวว่า **"จตุนฺนํปิ จ ทีปานํ"** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทีปานํ** ได้แก่ ทวีปใหญ่อันมีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร. บทว่า **อิสฺสรํ** ความว่า พึงให้ทำอิสระคือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ในห้องจักรวาลทั้งสิ้น รวมทวีปทั้งหลายตามที่กล่าวแล้วเข้าด้วยกัน.

บาทคาถาว่า **เอติสฺสา ปูชนาเยตํ** ความว่า ทรัพย์ทั้งสิ้นมีรตนะ ๗ ประการเป็นต้น ในสกลทวีปนั่น ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งการบูชาในเพราะปูนขาวก้อนหนึ่งในห้องสำหรับบรรจุพระธาตุในเจดีย์.

บทว่า **กลํ** ความว่า ไม่ถึงเสี้ยวแห่งส่วนที่ ๑๖ ซึ่งแบ่งถึง ๑๖ ครั้ง ๑๖ หน[๑] แห่งการบูชาที่ทำในเจดีย์. บทว่า **นรคฺคสฺส** ความว่า เมื่อมหาชนพากันทำการฉาบปูนขาวในห้องสำหรับบรรจุพระธาตุ ในเจดีย์ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า สิทธัตถะ ผู้เลิศคือประเสริฐกว่านรชนทั้งหลาย.

บทว่า **อิฏฺฐกนฺตเร** คือที่ตรงระหว่างแผ่นอิฐทั้ง ๒. อีกอย่างหนึ่งความว่า ในระหว่างแห่งที่อันเป็นยอดแห่งที่เป็นที่รองดอกไม้.[๒]

บทว่า **ทินฺโน** แปลว่า ใส่.

เรื่องสุธาปิณฑิยเถระ มาในทสมวรรคอปทาน.

แม้เรื่องสุวรรณเจดีย์ในพุทธวรรคธรรมบทก็ควรกล่าวด้วย.

๑. พระอาจารย์แก่ปางก่อน คงถือเอานัยแก้อรรถเช่นนี้ แปล โสฬสึ ว่า 'ที่ ๑๖ ส่วน ๑๖ หน หนที่ ๑๖.' ๒. ชุกชี ? แต่คำนี้ สมาคมวรรณคดีว่า เป็นคำเปอรเซียมาสู่ภาษาไทย ชุก=รูปบูชา ชี=ที่ (ตั้ง).

[เรื่องโกสาตกีเทพธิดา]

[๖๑] เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเชิญพระสรีรธาตุของพระผู้มีพระภาค ซึ่งพระองค์ทรงได้รับในเมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพาน ทรงทำพระสถูปและการฉลองพระสถูป อุบาสิกาชาวกรุงราชคฤห์คนหนึ่ง ชำระสรีระแต่เช้าตรู่ ถือดอกบวบขม ๔ ดอกด้วยตั้งใจว่า "จักบูชาพระสถูปของพระศาสดา" มีใจอันกำลังศรัทธาให้ขะมักเขม้น ไม่ทันพิจารณาดูอันตรายในทาง ได้เดินมุ่งหน้าต่อพระสถูป.

ขณะนั้น แม่โคลูกอ่อนวิ่งจู่มาโดยเร็ว เอาเขาขวิดนางให้ถึงความสิ้นชีพไป. นางทำกาละในทันใดนั่นเอง แล้วบังเกิดในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ปรากฏพร้อมกับรถ ในท่ามกลางบริวารของท้าวสักกเทวราชผู้กำลังเสด็จไปเพื่อทรงกรีฑาในพระอุทยาน.

ท้าวสักกะ ทอดพระเนตรเห็นนางแล้ว เมื่อจะทรงถาม ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

"นางผู้เจริญ ผู้มีภูษาเหลือง ธงเหลือง ประดับด้วยเครื่องอลังการเหลือง มีองค์ลูบไล้ด้วยจันทน์เหลือง ทัดทรงดอกอุบลเหลือง มีปราสาทและที่ไสยาสน์เหลือง ที่นั่งเหลือง โภชนะเหลือง ฉัตรเหลือง ม้าเหลือง รถเหลือง พัดเหลือง ในภพมนุษย์ในกาลก่อน เธอได้ทำกรรมอะไรไว้ ? แม่เทพธิดา เธออันฉันถามแล้วจงบอก: นี้เป็นผลแห่งกรรมอะไร*"

* ขุ. วิ. ๒๖/๘๑

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **ปีตจนฺทนลิตฺตงฺเค** คือ มีสรีระอันลูบไล้ด้วยจันทน์มีสีเหมือนทอง.

บาทคาถาว่า **ปีตปฺปาสาทสยาน** คือ ประกอบด้วยปราสาทอันทำด้วยทองและที่นอนอันขลิบด้วยทอง. ด้วยประการฉะนี้ ด้วยปีตศัพท์ทั้งข้างล่างทั้งข้างบททุก ๆ บท ท้าวสักกะทรงถือเอาทองทั้งนั้น.

[๖๒] ลำดับนั้น เทพธิดานั้น เมื่อจะทูลท้าวเธอ จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บวบขมชนิดเถา มีรสขม ใคร ๆ ไม่ปรารถนามีอยู่, หม่อมฉันมีใจเลื่อมใสได้นำเอาดอกบวบขมนั้น ๔ ดอก ไป (บูชา) พระสถูป เจาะจงพระสรีระของพระศาสดา, เพราะหม่อมฉันกำลังมีใจส่งไปถึงองค์พระศาสดานั้น ไม่ทันตรวจดูทางของแม่โคนั้น; ทันใดนั้น แม่โคได้ขวิดหม่อมฉันผู้มีฉันทะในใจยังไม่ถึงพระสถูป; ถ้าหม่อมฉันพึงก่อสร้างบุญนั้นไซร้, สมบัติจะพึงมียิ่งกว่านี้แน่นอน; ข้าแต่ท้าวมฆวานจอมเทพ เทพกุญชร ก็ด้วยกรรมนั้น หม่อมฉันจึงละร่างมนุษย์มาสู่ความเป็นสหายแห่งพระ*องค์.

* ขุ. วิ. ๒๑/๘๐.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลตตฺถิ** ตัดเป็น **ลตา อตฺถิ.** เทพธิดาเรียกท้าวสักกะด้วยความเคารพว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ." บทว่า **อนภิชฺฌิตา** แปลว่า อันใคร ๆ ไม่ต้องการ.

บทว่า **สรีรํ** ได้แก่ พระธาตุอันเป็นสรีระ. ศัพท์นี้ เป็นศัพท์เรียกรวม ใช้หมายในส่วนย่อมเท่านั้น เหมือนอุทาหรณ์ว่า "ผ้าถูกไฟไหม้," และว่า "สมุทรอันเราเห็นแล้ว."

บทว่า **อสฺส โยค โครูปสฺส*** (แปลว่าแห่งโค).

บทว่า **มคฺคํ** คือ ทางเป็นที่มา. บทว่า **น อเวกฺขิสฺสํ** คือ ไม่ทันตรวจดู.

บาทคาถาว่า **ตทคฺคมนสา สตี** ความว่า หม่อมฉันกำลังมีใจส่งไปในพระสถูปของพระศาสดานั้นอย่างเดียว. อธิบายว่า เพราะหม่อมฉันมีใจส่งไปในพระสถูปของพระศาสดาเท่านั้น มิได้มีใจส่งไปในแม่โคนั้นเลย; ฉะนั้น หม่อมฉัน จึงมิทันได้ตรวจดูทางแห่งแม่โคนั้น. บาลีว่า **"ตทงฺคมนสา"** ก็มี. ความว่า "ใจของหม่อมฉันนี่ไปในองค์แห่งพระสถูปนั้น คือในพระสรีระ ได้แก่ พระธาตุแห่งพระศาสดานั้น เหตุนั้น หม่อมฉันนี้ ชื่อว่า มีใจส่งไปในองค์พระศาสดานั้น.

* รูปศัพท์ในที่นี้เป็นจำพวกศัพท์สกัตถ์ ไม่มีความในภาษาไทย แต่ลงท้ายศัพท์เพื่อน้อมศัพท์นั้น ๆ ให้เป็นไปตามลิงค์ ซึ่งโดยปกติศัพท์นั้น ๆ เป็นไม่ได้. จะว่าเป็นศัพท์แก้ความขัดข้องทางศัพท์มคธก็ได้. ศัพท์เช่นนี้ยังมีอีกหลายศัพท์ เช่น ก, คต, ชาต, ภูต เป็นต้น.

บทว่า **ถูปํ** คือเจดีย์. บทว่า **อปตฺตมานสํ** คือมีอัธยาศัยยังไม่ถึงพร้อม. ก็ฉันทะมีในใจ เหตุนั้น ชื่อว่า มานัส คืออัธยาศัยได้แก่มโนรถ. เทพธิดากล่าวอย่างนั้น เพราะมโนรถอันเกิดขึ้นว่า "เราจักเข้าไปยังพระสถูปแล้วบูชาด้วยดอกไม้ทั้งหลาย" ยังไม่สมบูรณ์ ก็จิตคิดจะบูชาด้วยดอกไม้ในพระสถูปอันเป็นเหตุเกิดขึ้นในเทวโลกแห่งนาง สำเร็จแล้วแท้จริง.

บทว่า **ตํ** ได้แก่ บุญนั้น. บทว่า **จาหํ** ตัดเป็น **เจ อหํ.**

บทว่า **อภิสญฺเจยฺยํ** ความว่า หม่อมฉันพึงถึงเฉพาะ คือเข้าถึงพระสถูปแล้วก่อสร้าง คือสั่งสมโดยชอบ ด้วยการบูชา ด้วยดอกไม้ตามที่มุ่งหมายไว้

คำว่า **ภิยฺโย นูน อิโต** ความว่า หม่อมฉันพึงถึงเฉพาะ คือเข้าขึ้นไปกว่าสมบัติตามที่หม่อมฉันได้แล้ว.

บทว่า **มฆวา** เป็นอาลปนะ (คำร้องเรียก).

บทว่า **เทวกุญฺชร** คือ ผู้เป็นเช่นเดียวกับพระยากุญชรในทวยเทพ โดยคุณวิเศษมีกำลังและความบากบั่นทุกอย่างเป็นต้น. บทนี้เป็นวิเสสนะของบทว่า **มฆวา** นั้น.

บทว่า **สหพฺยตํ** คือ สู่ความเป็นผู้ร่วมกัน.*

[ท้าวสักกะทรงแสดงธรรมแก่ทวยเทพ]

[๖๓] ท้าวสักกะ ทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่หมู่เทพมีมาตลีเทพบุตรเป็นประมุข ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

* สห+อย=สหาย.

"มาตลี เชิญท่านดูผลกรรมอันวิจิตร น่า
อัศจรรย์นี้ ไทยทานแม้น้อยอันบุคคลทำแล้ว, บุญ
กลับมีผลมาก; เมื่อจิตเลื่อมใสในพระตถาคต
สัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือในพระ
สาวกของพระสัมพุทธเจ้านั้น ทักษิณา ชื่อว่า
ไม่มีเลย. มาเถิดมาตลี แม้พวกเราก็จะฉลอง
พระธาตุของพระตถาคตเจ้าให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป, เพราะ
การสั่งสมบุญทั้งหลายนำสุขมาให้; แม้เมื่อพระ-
พุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ก็ดี นิพพานแล้วก็ดี เมื่อ
จิตสม่ำเสมอ ผลก็ย่อมมีสม่ำเสมอ เหตุว่า
สัตว์ทั้งหลายผู้มีการตั้งความปรารถนาแห่งใจเป็นเหตุ
ย่อมไปสู่สุคติ ทายกทั้งหลายทำสักการะ[๑] ในพระ-
ตถาคตเหล่าใด แล้วไปสู่สวรรค์ พระตถาคต
เหล่านั้น ทรงอุบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอัน
มากหนอ.[๒]

[แก้อรรถ]

โยชนาว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิตฺตํ** แปลว่า วิจิตร คือเป็นอจินไตย (ไม่ควรคิด). บทว่า **กมฺมผลํ** ความว่า ท่านจงดูผลแห่งบุญกรรม เมื่อแม้ไทยธรรมเป็นของไม่โอฬาร กลับโอฬารยิ่ง

๑. ศัพท์บาลีใช้ว่า การ. ศัพท์นี้ นอกจากแปลว่า สักการะ ยังแปลว่า อุปการะ ก็ได้ เช่น พหุการโร มีอุปการะมาก. แปลว่า อักษรโดยปกติ. ๒. ขุ. วิ. ๒๖/๘๒.

เพราะถึงพร้อมแห่งเขต (ปฏิคคาหก) และถึงพร้อมแห่งจิต (เจตนา)"

บทว่า **กตํ** คือ ประกอบแล้วในเขตเป็นบ่อเกิด ด้วยสามารถสักการะทีเดียว. สิ่งของอันทายกพึงให้ ชื่อว่า ไทยทาน. กรรมที่เป็นบุญ ชื่อว่าบุญ.

บัดนี้ ท้าวสักกะ เมื่อจะทรงแสดงเขตบุญที่บุคคลทำน้อยมีผลมากให้ปรากฏ จึงตรัสคาถาว่า **"นตฺถิ จิตฺเต"** เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺพุทฺเธ** คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. **จ** อักษร ประมวลพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าด้วย.

บทว่า **อมฺเหปิ** แปลว่า แม้เราทั้งหลาย. บทว่า **มเหม เส** คือ จะฉลอง ได้แก่ จะบูชา.

บทว่าคาถาว่า **เจโตปณิธิเหตู หิ** ความว่า มีการตั้งจิตของตนไว้ชอบแท้เป็นนิมิต. อธิบายว่า เพราะการตั้งตนไว้ชอบ.

ท้าวสักกะ ครั้นทรงแสดงอย่างนั้นแล้ว ทรงระงับการอุตสาหะในการเสด็จกรีฑาในพระอุทยาน เสด็จกลับจากที่นั้นเอง ทรงทำการบูชาที่พระจุฬามณีเจดีย์ สัปดาหะ ๑ ต่อมา ตรัสบอกเรื่องนั้นแก่ท่านพระนารทเถระผู้เที่ยวจาริกไปในเทวโลกด้วยคาถาทั้งหลาย.

ในคราวทำประถมสังคายนา พระเถระได้บอกแก่พระธรรมสังคาหกาจารย์ทั้งหลาย. พระเถระทั้งหลายจึงยกคาถานั้นขึ้นสู่สังคายนาอย่างนั้นแล.

เรื่องโกสาตกีเทพธิดาในอรรถกถาปีตวิมานวัตถุ* จบ.

* ขุ. วิ. ๒๖/๘๐

พุทธบูชาย่อมนำมาซึ่งประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ดังพรรณนามา ฉะนั้นแล.

[เรื่องนางปัญจปาปา]

[๖๔] ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี มีธิดาของคนขัดสนคนหนึ่ง ขยำดินเหนียวทาฝาเรือน.

ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เข้าไปสู่พระนคร เพื่อขอดินเหนียวเพื่อโบกเงื้อมผาของตน ได้ยืนอยู่ ณ ที่ไม่ไกลนาง. นางโกรธจ้องดูพลางกล่าวว่า "สมณะ ท่านยังไม่ได้แม้ดินเหนียวหรือ ?" แล้ววางก้อนดินเหนียวก้อนใหญ่ลงในบาตรของท่าน. พระปัจเจกพุทธเจ้าได้รับดินเหนียวนั้นไป.

นางจุติจากภพนั้นแล้ว บังเกิดเป็นธิดาของคนขัดสนคนหนึ่งในบ้านอันตั้งอยู่ใกล้ประตูด้านปราจีนทิศ[๑]แห่งกรุงพาราณสี. มือ เท้า ปาก นัยน์ตา และจมูกของนางขี้เหร่ผิดปกติ[๒] เพราะนางโกรธแล้วจ้องดูพระปัจเจกพุทธเจ้า. ด้วยเหตุนั้น ชนทั้งหลายจึงสมญานางว่า "ปัญจปาปา" แต่สรีระของนางได้ถึงพร้อมด้วยผัสสะ ด้วยผลถวายก้อนดินเหนียว.

ครั้งนั้น ได้มีพระเจ้ากรุงพาราณสี พระนามว่าพกะ. ในราตรีวันหนึ่ง ท้าวเธอปลอมเพศเสด็จตรวจพระนคร เสด็จไปถึงประเทศนั้น. ฝ่ายนางปัญจปาปา กำลังเล่นอยู่กับพวกเด็กหญิงชาวบ้าน ไม่ทันรู้เลย. จึงจับพระหัตถ์ของประราชา. พระราชาเป็นดุจถูกผัสสะทิพย์

๑. ทิศตะวันออก ๒. วิรูปานิ.

ต้องแล้ว ไม่อาจดำรงอยู่โดยภาวะของพระองค์ได้ ทรงยินดีด้วยอำนาจกำหนัดในผัสสะ ตรัสถามว่า "เธอเป็นธิดาของใคร?" นางตอบว่า "ของคนที่อยู่ใกล้ประตู (พระนคร)"

พระองค์ตรัสถามถึงความที่นางยังไม่มีสามีแล้ว ตรัสว่า "ฉันจักเป็นสามีของเธอ เธอจงไปให้บิดามารดาอนุญาตเสีย." นางไปเรือนแล้วบอกบิดามารดา. มารดาบิดาของนางนั้นก็อนุญาต. นางกลับมาทูลแด่พระราชา. พระราชาเสด็จไปสู่เรือน (ของนาง) พร้อมกับนาง ทรงอยู่ร่วมสมรส เสด็จไปสู่พระราชนิเวศน์แต่เช้าตรู่. ตั้งแต่นั้นมา พระองค์ไม่ทรงปรารถนาเพื่อจะทอดพระเนตร (ไม่โปรด) นางสนมอื่น ทรงปลอมเพศเสด็จไปในที่นั้นเป็นนิตย์.

ต่อมาวันหนึ่ง โรคลงแดงได้เกิดขึ้นแก่บิดาของนาง. ข้าวปายาสอันปรุงด้วยนมสด น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวดซึ่งไม่อาจจะยังข้าวปายาสนั้นเป็นต้น เป็นยาของบิดานางนั้น. ชนเหล่านั้นไม่อาจจะยังข้าวปายาสนั้นให้เกิดขึ้นได้ เพราะเป็นคนขัดสน. ขณะนั้น มารดาของนางกล่าวว่า " แม่ สามีของเจ้าจักอาจเพื่อจะให้ข้าวปายาสเกิดขึ้นได้ไหม ?" นางได้ทูลความนั้นแด่พระราชาในเวลาเสด็จมาแล้ว.

พระราช ตรัสว่า "นางผู้เจริญ นี้เป็นยาของคนใหญ่โต เราจักได้แต่ที่ไหนเล่า ?" มีพระราชประสงค์จะนำนางไปภายในพระราชนิเวศน์โดยอุบาย วันรุ่งขึ้น จึงเสด็จไปสู่พระราชนิเวศน์ แล้วรับสั่งให้หุงข้าวปายาสเช่นนั้น แล้วทำเป็น ๒ ห่อ ใส่ปิ่นมณีไว้ห่อหนึ่ง เสด็จมาในราตรี ตรัสว่า "นางผู้เจริญ วันนี้บิดาของเธอจงบริโภค

ข้าวปายาสห่อนี้, พรุ่งนี้จงบริโภคห่อนี้." นางได้ทำเหมือนพระดำรัสนั้น. โรคของบิดานางหายแล้ว.

วันรุ่งขึ้น พระราชาเสด็จไปสู่พระราชนิเวศน์ สรงพระพักตร์แล้ว ตรัสว่า "ท่านทั้งหลายจงนำปิ่นมณีมาให้เรา."

พวกเจ้าพนักงาน ทูลว่า " ขอเดชะ พวกข้าพระองค์ไม่เห็น."

พระราชา ตรัสว่า "พวกท่านจงค้นในที่ทุก ๆ แห่ง ตั้งแต่ภายในกรุงกระทั่งภายนอกกรุง โดยที่สุดแม้ในห่อข้าว." พวกเจ้าพนักงานค้นพบมณีในเรือนของนางปัญจปาปา จึงมัดมารดาบิดาของนางแล้วนำไป. ขณะนั้น บิดาของนาง กล่าวว่า " พวกข้าพเจ้าไม่ได้เป็นขโมยมณีนี้ บุตรเขยนำมา."

พวกเจ้าพนักงาน ถามว่า "เขาอยู่ที่ไหน ?"

บิดานางกล่าวว่า "ธิดาของข้าพเจ้ารู้" ดังนี้แล้ว ถามนาง. นางปัญจปาปา ตอบว่า "พ่อ เขามาในเวลามือ กลับไปก็ในเวลามืดเหมือนกัน; ด้วยเหตุนั้น ดิฉันจึงไม่รู้จักรูปร่างของเขา, (แต่) ดิฉันอาจรู้จักเขาได้ด้วยการสัมผัสมือ."

บิดานางนั้นจึงแจ้งแก่พวกเจ้าพนักงาน. แม้เจ้าพนักงานเหล่านั้นก็กราบทูลแด่พระราชา. พระราชา ทำเป็นเหมือนไม่ทรงทราบตรัสว่า " ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงพักหญิงนั้นไว้ภายในม่านที่ลานหลวงแล้วเจาะช่องม่านประมาณเท่ามือแล้ว ให้หญิงจับขโมยด้วยการสัมผัสมือ." พวกเจ้าพนักงานได้ทำเหมือนพระดำรัสนั้น ให้ชาวพระนครทั้งสิ้นประชุมกัน.

นางปัญจปาปานั้น จับมือของคนที่มาแล้ว ๆ ยื่นให้ (จับ) กล่าวว่า "ผู้นี้ไม่ใช่คนนั้น." คนทั้งหลาย ติดใจในผัสสะของนางเป็นเช่นสัมผัสทิพย์ ต่างก็คิดว่า "ถ้าหญิงคนนี้ควรแก่สินไหมไซร้, พวกเราจักต้องเสียสินไหมก็ดี เข้าถึงความเป็นทาสและกรรมกรก็ดี ก็จักทำหญิงนี้ไว้ในเรือน" ดังนี้แล้ว ไม่อาจจะจากไปได้, ทีนั้นพวกเจ้าพนักงาน (ถึงกับ) เอาพลองตีคนเหล่านั้นให้ออกไป. คนทั้งหมดมีอุปราชเป็นต้น เป็นประหนึ่งคนบ้า.

ทีนั้น พระราชา ตรัสว่า "ทีจะเป็นเราบ้างกระมัง ?" ดังนี้แล้ว ทรงยื่นพระหัตถ์ไป. นางจับพระหัตถ์เท่านั้น ก็ร้องลั่นขึ้นว่า "เราจับขโมยได้แล้ว" พระราชา ตรัสบอกตามความจริงแล้วอภิเษกนาง ตั้งให้เป็นอัครมเหสี พระราชทางอิสสริยยสแก่มารดาบิดาของนาง ตั้งแต่วันนั้นมา ไม่ทรงเหลียวแลนางสนมแม้เหล่าอื่น. นางสนมเหล่านั้น โกรธพระนาง ต่างคอยหาความผิด.

ภายหลังวันหนึ่ง พระนางทรงเห็นนิมิตแห่งความที่พระนางจะต้องเป็นพระอัครมเหสีของพระราชา ๒ พระองค์ในพระสุบิน จึงทูลแด่พระราชา. ทีนั้น นางสนมเหล่านั้นทราบ เหตุนั้นแล้ว จึงได้ให้สินบนแก่พวกทำนายสุบิน.

พวกทำนายสุบินเหล่านั้นถูกพระราชาตรัสถาแล้ว ก็ราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้อที่พระเทวี (ทรงสุบินว่า) ได้ประทับนั่งเหนือคอช้างเผือกปลอด เป็นบุรพนิมิตแห่งการสวรรคตแห่งพระองค์; และข้อที่พระเทวี (ทรงสุบินว่า) เสด็จอยู่เหนือคอช้าง ทรงลูบคลำ

พระจันทร์ เป็นบุรพนิมิตแห่งการนำมาซึ่งพระราชาผู้เป็นปัจจามิตรต่อพระองค์." เมื่อท้างเธอตรัสว่า "บัดนี้ เราควรทำอะไร ?" ทูลว่า "ขอเดชะ จะปลงพระชนม์พระเทวีนี้เสียไม่ควร, (แต่) ความเชิญพระนางลงในเรือแล้วปล่อยเสียในแม่น้ำ" พระราชา เชิญพระนางลงในเรือ ให้ปล่อยไปในราตรีพร้อมกับพระกระยาหาร ภูษาและเครื่องประดับ.

ครั้งนั้น พระราชาพระองค์หนึ่ง พระนามว่าทีปาวาริกะ ทรงเล่นน้ำอยู่ทางใต้ ทอดพระเนตรเห็นพระนางปัญจปาปานั้นในเรือซึ่งลอยมา ตรัสถามว่า "เจ้าเหมือนปีศาจ ชื่ออะไร ?" พระนางทรงยิ้มแล้วทูลความที่พระนางเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าพกะ นัยว่าพระนางปรากฏทั้งชมพูทวีปว่า "ปัญจปาปา."

ขณะนั้น พระราชาทรงจับพระนางแล้ว ทรงยินดีด้วยอำนาจความกำหนัดในผัสสะ มิได้ทรงทำแม้ความสำคัญในนางสนมเหล่าอื่น ตั้งพระนางปัญจปาปานั้นเป็นอัครมเหสี.

พระเจ้าพกะทรงสดับเหตุนั้นแล้ว ทรงดำริว่า "เราจักไม่ให้พระนางแก่พระราชานั้น" แล้วเสด็จกรีฑาทัพยกไปตั้งค่ายอยู่ที่ท่าพรมแดน (ตรงกันข้าม) แห่งพระเจ้าทีปาวาริกะนั้น ทรงส่งพระราชสาส์นไปว่า "พระเจ้าทีปาวาริกะจะให้พระชายาหรือการยุทธ์."

ฝ่ายพระเจ้าทีปาวาริกะ ก็ได้ทรงตระเตรียมการยุทธ์ไว้เสร็จสรรพแล้ว. พวกอามาตย์ของพระราชาทั้งสองปรึกษากันว่า "การตายเพราะอาศัยสตรี ไม่สมควรเลย; พระเทวีนี้ ย่อมถึงแก่พระเจ้าพกะ เพราะ

พระองค์ทรงเป็นพระราชสวามีมาก่อน, ย่อมถึงแก่พระเจ้าทีปาวาริกะ เพราะพระองค์ทรงได้พระนางในเรือ; เพราะฉะนั้น พระนาง จง ประทับอยู่ในพระราชมนเทียรของพระราชาองค์ละสัปดาห์" ดังนี้แล้ว ทูลพระราชาแม้ทั้ง ๒ พระองค์ให้ทรงสัญญากันแล้ว (ยินยอมกัน).

พระราชาแม้ทั้ง ๒ พระองค์นั้น เป็นผู้มีพระราชหฤทัยยินดี จึง รับสั่งให้สร้างพระนครทั้งหลาย (๒) ที่ท่าพรมแดน ประทับอยู่แล้ว. พระนางปัญจปาปานั้น ได้ครองความเป็นพระมเหสีของพระราชาแม้ ทั้ง ๒ พระองค์ ด้วยประการฉะนี้.

เรื่องปัญจปาปามาในอรรถกถากุณาลชาดก.[๑]

[เรื่องนางปทุมวดี]

[๖๕] ในอดีตกาล มีหญิงคนหนึ่ง ในหมู่บ้างตำบลหนึ่ง ใน กรุงพาราณสี ทำงานด้วยมือของเลี้ยงชีพ วันหนึ่งไปสู่กระท่อมนา[๒] เห็นดอกปทุมบานแต่เช้าตรู่ในสระแห่งหนึ่ง ในระหว่างทาง จึงลงไป ยังสระนั้น เก็บดอก (ปทุม) นั้นและในปทุม เพื่อต้องการใส่ข้าวตอก เด็ดรวงข้าวสาลีใกล้คันนาแล้วนั่งบนกระท่อม (คั่วข้าวตอกแล้ว) แบ่ง ข้าวตอกนับได้ ๕๐๐ เมล็ด

ขณะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ออกจากนิโรธสมาบัติ บนภูเขาคันธมาทน์ ได้มายืนอยู่ ณ ที่ไม่ได้ไกลนาง. นางเห็นท่านแล้ว ก็ถือเอาดอกปทุมพร้อมกับข้าวตอกลงจากกระท่อม ใส่ข้าวตอกลง ในบาตรพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วเอกดอกปทุมปิดบาตรถวาย, เมื่อ

๑. ขุ. ชา. ๒๘๑๑๐๖. ตทฏฺฐกถา. ๘/๓๗๘. ๒. Farm house.

พระปัจเจกพุทธเจ้าเดินไปได้หน่อยหนึ่ง, คิดว่า "ธรรมดาบรรพชิตทั้งหลาย ไม่มีความต้องการดอกปทุม, เราจักรับเอาดอก (ปทุม) มาประดับ" ดังนี้แล้ว ไปรับเอาดอก (ปทุม) จากมือพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็กลับคิดว่า "ถ้าพระผู้เป็นเจ้าจักไม่มีความต้องการดอก (ปทุม) ไซร้, คงจักไม่ให้วางไว้เบื้องบนบาตร; ท่านคงจักต้องการเป็นแน่" จึงตามไปวางไว้เบื้องบนบาตร ให้พระปัจเจกพุทธเจ้าอดโทษแล้ว ได้ทำความปรารถนาว่า "ท่านเจ้าข้า ด้วยผลแห่งข้าวตอกของดิฉันเหล่านี้ ดิฉันพึงมีบุตรตามจำนวนข้าวตอก, ด้วยผลแห่งดอกปทุม ขอดอกปทุมจงผุดขึ้นเพื่อดิฉันทุก ๆ ก้าวอย่าง ในที่ที่ดิฉันบังเกิดแล้ว."

พระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อนางเห็นอยู่นั่นเอง ไม่สู่ภูเขาคันธมาทน์ทางอากาศ วางดอกปทุมนั้นไว้ ณ ที่ใกล้บันไดสำหรับพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเหยียบ ที่เงื้อมเขาชื่อนันทมูลกะ ทำให้เป็นเครื่องเช็ดเท้า.

แม้นางก็บังเกิดในเทวโลกด้วยผลแห่งกรรมนั้นแล้ว. และตั้งแต่เวลาที่นางเกิดแล้ว ดอกปทุมใหญ่ผุดขึ้นเพื่อนางทุก ๆ ก้าวย่าง. นางจุติจากเทวโลกนั้นแล้ว บังเกิดในห้อง (ท้อง) ปทุมในสระปทุมแห่งหนึ่งใกล้เชิงเขา.

ดาบสองค์หนึ่ง อาศัยสระนั้นอยู่ ได้ไปสู่สระเพื่อต้องการล้างหน้าแต่เช้าตรู่ เห็นดอก (ปทุม) นั้นแล้ว คิดว่า "ดอกนี้โตกว่าดอกนอกนั้น และดอกนอกนั้นบานแล้ว, ดอกนี้ยังอยู่ทีเดียว, ในดอกปทุมตูมนี้ น่าจะมีเหตุ (แน่แท้)" จึงลงไปเก็บดอก(ปทุม) นั้น.

ดอกปทุมดอกนั้นพอดาบสนั้นจับเท่านั้นก็บาน. ดาบสเห็นเด็กหญิงนอนอยู่ภายในห้องปทุมนั้น กลับได้ความสิเนหาดุจธิดา นำไปสู่บรรณศาลาพร้อมด้วยดอกปทุมนั่นแล ให้นอนบนเตียงน้อย. ทันใดนั้น น้ำนมบังเกิดที่นิ้วแม่มือ (ของดาบส) ด้วยบุญญานุภาพของเด็กหญิงนั้น. เมื่อดอกไม้นั้นเหี่ยวแล้ว, ท่านก็นำดอกไม้อื่นมาให้เด็กหญิงนั้นนอน.

ต่อมา ดอกปทุมผุดขึ้นเพื่อนางทุก ๆ ก้าวย่าง ตั้งแต่เวลาที่นางสามารถเล่นด้วยการวิ่งมาวิ่งไปได้. ดาบสจึงตั้งชื่อว่า "ปทุมวดี" วรรณะแห่งสรีระของปทุมวดีนั้น ได้เป็นเหมือนวรรณะแห่งกองดอกกุ่ม. นางไม่ถึงวรรณะของเทวดา (แต่) ล่วงวรรณะของหมู่มนุษย์. พรานของพระเจ้ากรุงพาราณสีเห็นนางแล้ว ไปสู่กรุงพาราณสี กราบ-ทูลแด่พระราชา.

พระราชา สดับข่าวนั้นแล้ว เสด็จไปที่อาศรมบทนั้น ทรงนมัสการดาบสแล้ว ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง พาธิดาของดาบสมาแล้ว ตั้งนางไว้เหนือกองกหปณะ ทรงทำการอภิเษกในที่นั้นนั่นเองแล้วเชิญนางมาสู่พระนครของพระองค์ จำเดิมแต่เวลาที่เสด็จกลับมาแล้ว ก็ไม่ทรงเหลียวแลนางสนมนอกนั้น ทรงอภิรมย์อยู่กับพระนางปทุมวดีนั้นเท่านั้น. แลพระนางทรงครรภ์เพราะอาศัยการอยู่ร่วมนั้นแหละ. ก็เมื่อพระนางมีพระครรภ์แก่เต็มที่แล้ว ก็ได้ประสูติพระ-โอรส. พระมหาปทุมกุมารพระองค์เดียวเท่านั้นอยู่ในพระครรภ์. ส่วนพระโอรส ๔๙๙ พระองค์นอกนั้น เป็นสังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคล)

ประสูติในเวลาพระมหาปทุมราชกุมารประสูติจากพระครรภ์ พระมารดาบรรทมแล้ว. พระราชกุมารเหล่านั้นทุกพระองค์ ในเวลามีพระชนม์ได้ ๑๖ ปี พร้อมกันเล่นอยู่ในสระโบกขรณีมงคล ซึ่งดาดายด้วยดอกปทุม ในพระอุทยาน เห็นดอกปทุมใหม่อันบานและดอกปทุมเก่าร่วงหล่นจากขั้ว จึงทรงดำริว่า "ความคร่ำคร่าเห็นปานนี้ยังมีแก่ดอกไม้นี้อันไม่มีวิญญาณครองถึงเพียงนี้. ก็จะป่วยกล่าวไปไยถึงสรีระของพวกเราเล่า, ด้วยว่า แม้สรีระของพวกเรานี้ ก็จักมีคติอย่างนี้เหมือนกัน." ดังนี้แล้ว ถือเอาเป็นอารมณ์ (สำเร็จ) เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ไปสู่เงื้อมเขานันทมูลกะทางอากาศอยู่ในที่นั้น ในกาลสิ้นอายุ ก็ปรินิพพาน.

ฝ่ายพระนางปทุมวดี จุติจากภพนั้นแล้ว ก็ท่องเที่ยวไป ในพุทธุปบาทกาลนี้ ได้เป็นพระอุบลวรรณาเถรีแล้วแล.

เรื่องนางปทุมวดีมาในอรรถกถาอปทานเป็นต้น.

แม้การบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ย่อมนำมาซึ่งประโยชน์สุขด้วยประการฉะนี้แล.

[เรื่องหญิง ๔ คน]

[๖๖] ในอดีตกาล หญิง ๔ คนในพระนครชื่อปัณณกชะ ในรัฐชื่อ เอสิกา ในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป.

บรรดาหญิง ๔ คนนั้น คนหนึ่งพบภิกษุเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายดอกราชพฤกษ์มัดหนึ่งแก่ภิกษุรูปนั้น, คนหนึ่งได้ถวายดอกอุบลเขียวกำมือหนึ่ง แก่ภิกษุเห็นปานนั้นเหมือนกัน,

คนหนึ่งได้ถวายดอกบัวหลวงกำมือหนึ่งแก่ภิกษุเห็นปานนั้นแล, คนหนึ่งได้ถวายดอกมะลิตูมแก่ภิกษุเห็นปานนั้นเช่นกัน. กำดอกราชพฤกษ์ ชื่อว่า อินทีวรกลาปะ. กำดอกบัวหลวง ชื่อว่า ปทุมหัตถกะ. ดอกมะลิตูมมีสีดังงาช้าง ชื่อว่า สุมนมกุละ.

หญิง ๔ คนนั้น ครั้นทำบุญประมาณเท่านั้นอย่างนั้นแล้ว ต่อมาก็ทำกาละแล้ว บังเกิดในเทวดาชั้นดาวดึงส์ คนหนึ่ง ๆ มีนางอัปสรพันหนึ่งเป็นบริวาร. เทวดาทั้ง ๔ องค์นั้น เสวยทิพยสมบัติในดาวดึงส์นั้นตราบเท่าสิ้นอายุ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ในดาวดึงส์นั้นนั่นแล ด้วยเศษวิบากแห่งกรรมนั้นเอง แม้ในพุทธุปบาทกาลนี้ บังเกิดในสวรรค์ชั้นนั้นอีกเหมือนกัน.

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ เที่ยวจาริกไปในเทวโลก ไปสู่ภพดาวดึงส์ พบเทพธิดาเหล่านั้นในวิมานทั้ง ๔ ที่ตั้งอยู่ตามลำดับกัน ในภพดาวดึงส์นั้น จึงถามบุรพกรรมของเทพธิดาเหล่านั้น โดยนัยที่พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ในจตุริตถีวิมานวัตถุ* แม้เทพธิดาเหล่านั้น ก็ได้บอกบรุพกรรมของตนแก่พระเถระ.

ลำดับนั้น พระเถระ ได้กล่าวอนุปุพพีกถาแล้วประกาศสัจจะทั้งหลายแก่เทพธิดาเหล่านั้น. ในเวลาจบสัจจะ เทพธิดาเหล่านั้นแม้ทุกองค์พร้อมกับบริวารได้เป็นโสดาบันแล้ว.

พระเถระ มาจากเทวโลก ไปสู่พระเชตวัน ทูลเรื่องทั้งปวงนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาค ทรงทำความนั้นให้เป็น

* ขุ. วิ. ๒๖/๗๘.

อัตถุปปัตติ (เหตุเกิด) แล้ว ทรงแสดงธรรมแก่บริษัทผู้ประชุมกันในพระเชตวันนั้น. เทศนานั้น มีประโยชน์แก่มหาชนแล.

เรื่องหญิง ๔ คน จบ.

[เรื่องลาชเทพธิดา]

[๖๗] ดังได้สดับมา หญิงเฝ้าไร่ข้าวสาลีคนหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์ เก็บรวงข้าวสาลี ทำข้าวตอกเลี้ยงชีวิต.

ก็ในที่ใกล้กรุงราชคฤห์ มีถ้ำอยู่ถ้ำหนึ่ง. ถ้ำนั้นปรากฏชื่อว่าปิปผลิคหา เพราะไม้เลียบต้นหนึ่งมีอยู่ที่ใกล้ประตู. ท่านพระมหากัสสปเข้านิโรปสมบัติสัปดาห์ ๑ ในถ้ำนั้น ออกแล้ว ตรวจดูสถานที่ภิกษาจารด้วยทิพยจักษุ เห็นหญิงนั้นแล้ว ได้ถือบาตรและจีวรยืนอยู่ ณ ใกล้ไร่. นางเห็นพระเถระแล้วมีจิตเสื่อมใส เกลี่ยข้าวตอกลงในบาตรพระเถระแล้วปรารถนาว่า "ท่านเจ้าข้า ดิฉันพึงมีส่วนแห่งธรรมที่ท่านเห็นแล้ว," เมื่อท่านกล่าวว่า "ขอความปรารถนาที่ท่านตั้งไว้อย่างนั้นจงสำเร็จ" แล้วหลีกไป. ระลึกถึงทานของตนพลางเดินกลับมา ถูกงูมีพิษร้ายเลื้อยออกมาจากโพรงแห่งหนึ่งกัดในทางเป็นที่ไปบนคันนา ล้มลงในที่นั้นนั่นเอง ทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในวิมานทองซึ่งบริบูรณ์ด้วยนางอัปสรพันหนึ่ง ในภพดาวดึงส์ มีอัตภาพ ๓ คาวุต ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ประดุจหลับแล้วตื่นฉะนั้น นุ่งผ้าทิพย์ผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง ยาวประมาณ ๑๒ โยชน์ ยืนอยู่ที่ประตูวิมานอันประดับด้วยขันจอกทองอันเต็มด้วยข้าวตอกทองห้อยอยู่ เพื่อประกาศบุรพกรรม ตรวจดูสมบัติของตนแล้ว

ใคร่ครวญอยู่ด้วยทิพจักษุว่า "สมบัตินี้ เราได้ด้วยกรรมอะไร ?" ก็ได้ทราบว่า "ด้วยการถวายข้าวตอกแก่พระมหากัสสปเถระ." นางประสงค์จะทำสมบัติของตนให้ถาวร จึงถือไม้กวาดและกระเช้าเทหยากเยื่ออันทำด้วยทองมากวาดบริเวณของพระเถระ จัดน้ำฉันและน้ำใช้ไว้แต่เช้าตรู่.

พระเถระ เข้าใจว่า "กิจนี้จักเป็นกิจที่ภิกษุหนุ่มหรือสามเณรบางรูปได้ทำไว้" ในวันที่ ๓ เปิดประตูออกตรวจดู เห็นเทพธิดานั้นแล้ว กล่าวว่า "ไปเสียเถิด เทพธิดา ! ท่านอย่าทำให้เราถูกพวกพระธรรมกถึกในอนาคตกาลจับพัดอันวิจิตรกล่าวว่า 'ดังได้สดับมา เทพ-ธิดาองค์หนึ่ง ทำวัตรและปฏิวัตร จัดน้ำฉันและน้ำใช้ (ถวาย) แก่พระมหากัสสปเถระ,' ตั้งแต่นี้ไป ท่านอย่าหลีกมาในที่นี้." นางอ้อนวอนบ่อย ๆ ว่า "ขอท่านอย่าให้ดิฉันฉิบหายเสียเลย."

พระเถระตบมือด้วยกล่าวว่า "ท่านไม่รู้จักประมาณ (ตัว) ของท่านเสียเลย." นางไม่อาจยืนอยู่ในที่นั้นได้ ได้ยืนร้องไห้อยู่ในอากาศเรียนว่า "ท่านเจ้าข้า ขอท่านอย่าทำสมบัติที่ดิฉันได้แล้วให้ฉิบหายเสียเลย, ขอท่านให้ (ดิฉัน) ทำสมบัติที่ฉันได้แล้วให้ถาวรเถิด."

พระศาสดา ประทับอยู่ในพระคันธกุฎีในพระเชตวัน ไกลถึง ๔๕ โยชน์ ทรงได้ยินเสียงเทพธิดานั้นร้องไห้ จึงเปล่งพระรัศมีไปประหนึ่งประทับนั่นอยู่เฉพาะหน้าของนาง ตรัสว่า "เทพธิดา ! การทำความสังวรนั่งเทียวเป็นหน้าที่ของกัสสปบุตรของเรา, ส่วนการกำหนดหมายว่า ' นี้เป็นประโยชน์ของเรา' แล้วทำบุญนั่น เป็น

หน้าที่ของผู้มีความต้องการบุญทั้งหลาย, ด้วยว่า การทำบุญนำสุข มาให้อย่างเดียวในโลกทั้ง ๒ " ดังนี้แล้ว ตรัสคาถานี้ในปาปวรรค-ธรรมบท ว่า

"ถ้าบุรุษพึงทำบุญไซร้, พึงทำบุญนั้นย่อม ๆ
พึงทำความพอใจในบุญนั้น; เพราะการสั่งสมบุญ
นำสุข* มาให้."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ปุญฺญญฺเจ ปุริโส** ความว่า ถ้าบุคคลพึงทำบุญคราวเดียวไซร้. คำว่า **กยิราเถนํ** ความว่า ไม่พึงงดเสียด้วยเข้าใจว่า "เราทำบุญไว้คราวหนึ่งแล้ว, พอละด้วยบุญเพียงเท่านี้" พึงทำบุญนั่นซ้ำอีก.

บทว่า **ตมฺหิ** ความว่า พึงทำความพอใจ คือความชอบใจ ได้แก่ ความขะมักเขม้น ในบุญนั้นแม้ในขณะทำบุญนั้นให้ได้. เพราะเหตุไร ? เพราะการสั่งสม คือ การพอกพูนบุญ ชื่อว่า เป็นสุข เพราะนำสุขมาให้ในโลกนี้และโลกหน้า.

ในเวลาจบคาถา เทพธิดานั้นเป็นโสดาบัน ไปสู่เทวโลก.

เรื่องลาชเทพธิดา จบ.

[๖๘] แม้การบูชาพระสาวก ก็นำประโยชน์สุขมาให้ และพระศาสดาก็ทรงสรรเสริญแล้ว ด้วยประการฉะนี้. ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ [เป็นอุทาหรณ์]

* ขุ. ธ. ๒๕/๓๐.

[เรื่องพราหมณ์ลุงพระสารีบุตร]

ดังได้สดับมา พราหมณ์คนหนึ่ง เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระ อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์. พราหมณ์นั้น ได้ฟัง [โอวาท] จากอาจารย์ว่า "ผู้ใดได้ทำทานด้วยการการบริจาคทรัพย์พันหนึ่งทุก ๆ เดือน ผู้นั้นจักไปสู่พรหมโลก; ด้วยว่า นี่เป็นทางแห่งพรหมโลก" ดังนี้แล้ว ก็ทำอย่างนั้น ได้ทำทานแก่พวกนิครนถ์.

พระเถระ ไปสู่สำนักของเขา ได้ยินเรื่องนั้นเข้า จึงกล่าวว่า "ทั้งท่านทั้งอาจารย์ของท่าน ไม่รู้ทางแห่งพรหมโลก, พระศาสดาของพวกเราพระองค์เดียวเท่านั้นทรงทราบ; มาเถิด พราหมณ์; ฉันจักทูลพระศาสดาให้ตรัสบอกทางพรหมโลกแก่ท่าน" ดังนี้แล้ว ก็พาพราหมณ์นั้นมาสู่พระเวฬุวัน ทูลแด่พระศาสดา.

ครั้งนั้น พระศาสดา ตรัสกะเขาว่า "พราหมณ์ ! การแลดูสาวกของเราด้วยจิตเลื่อมใสแม้เพียงครู่หนึ่งก็ดี การถวายเพียงภิกษาทัพพีหนึ่งก็ดี มีผลมากกว่าทานที่ท่านให้แล้วอย่างนั้นตั้ง ๑๐๐ ปี" เมื่อจะทรงสรรเสริญการบูชาพระสาวก จึงได้ตรัสคาถานนี้ในสหัสสวรรคธรรมบทว่า

"ผู้ใด พึงบูชา (โลกิยมหาชน) ด้วยทรัพย์พันหนึ่งทุก ๆ เดือนตลอด ๑๐๐ ปี, ส่วนผู้ใด พึงบูชาท่านผู้มีตนอบรมแล้วผู้หนึ่ง แม้เพียงครู่เดียว, การบูชาของผู้นั้นนั่นแหละ ประเสริฐกว่าของผู้บูชา (โลกิยมหาชน) นั้น, การบูชาตั้ง ๑๐๐ ปี จะประเสริฐอะไร ?"

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สหสฺเสน** คือ ด้วยการบริจาคทรัพย์พันหนึ่ง. บทว่า **ยเชถ** ความว่า พึงให้ทานแก่โลกิยมหาชน.

บทว่า **สตํ** คือ ประมาณ ๑๐๐ ปี. บทว่า **สมํ** คือ กาลฝนหนึ่ง ได้แก่ ปีหนึ่ง. แท้จริง กาลฝน (ปี) เรียกกันว่า **สมา** เพราะวิเคราะห์ว่า ยังบุคคลให้คิด คือ ให้เป็นไปในเนื้อความแห่งบท.

บทว่า **เอกญฺจ** ได้แก่ โดยที่สุดพระโสดาบันบุคคลแม้ผู้เดียว.

บทว่า **ภาวิตตฺตานํ** ได้แก่ มีตนอันเจริญแล้ว คือ มีจิตอันพอกพูนแล้วด้วยอำนาจคุณ.

บทว่า **ปูชเย** ความว่า พึงบูชาด้วยอำนาจการให้ภิกษาทัพพีหนึ่ง หรืออาหารพอยังอัตภาพให้เป็นไป หรือว่า ผ้าสาฎกเนื้อหยาบ.

บทว่า **ปูชเย** ความว่า ประเสริฐกว่าการบูชาที่บุคคลนอกนี้บูชาตั้ง ๑๐๐ ปี, อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า **ยญฺเจ** เป็นนิบาต ลงในอรรถปฏิเสธ. อธิบายว่า การบูชาอันบุคคลนั้นบูชาตั้ง ๑๐๐ ปี ย่อมไม่เป็นของประเสริฐเลย.

ในเวลาจบคาถา พราหมณ์ได้เป็นโสดาบัน.

เรื่องพราหมณ์หลายของพระเถระก็ดี เรื่องพราหมณ์สหายของพระเถระก็ดี ก็พึงประมวลมา (สาธก) อย่างนั้นเหมือนกัน.

[๖๘] อามิสบูชายังมีผลมากอย่างนี้ก่อน, ก็จะกล่าวไปไยถึงปฏิบัติบูชาเล่า; เพราะกุลบุตรเหล่าใดบูชาพระผู้มีพระภาคด้วยคุณทั้งหลายของตน คือการถึงสรณะ รับสิกขาบท และสมาทานองค์

อุโบสถก็ดี คือปาริสุทธิศีล ๔ ก็คือ, ใครเล่าจักพรรณนาผลแห่งการบูชาของกุลบุตรเหล่านั้นได้. อันกุลบุตรเหล่านั้น ท่านกล่าวว่า "บูชาตถาคตด้วยบูชาอย่างยิ่ง."

ถามว่า "ใครกล่าว ?"

ตอบว่า "พระผู้มีพระภาค."

แท้จริง เมื่อคราวพระผู้มีพระภาคบรรทม ณ พระแท่นที่มหาปริ-นิพพาน, เทพดาในหมื่นจักรวาลประชุมพร้อมกันในจักรวาลนี้ บูชาพระผู้มีพระภาคด้วยสักการะทั้งหลายมีมาลาทิพย์เป็นต้นแล้ว.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคบรรทมแล้วนั่นแล ทอดพระเนตรเห็นมหาสักการะอันบริษัทผู้ประชุมกันแต่พื้นปฐพีกระทั่งขอบปากจักรวาลและตั้งแต่ขอบปากจักรวาลกระทั่งถึงพรหมโลก ทำแล้วด้วยอุตสาหะใหญ่ ทรงแสดงสักการะนั้นแก่พระอานนทเถระ โดยนัยที่ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร[๑]แล้ว เมื่อจะทรงแสดงความที่พระองค์ไม่เป็นอันบริษัทนั้นสักการะแล้วด้วยมหาสักการะแม้นั้นแล จึงตรัสว่า "อานนท์ ! ตถาคตเป็นผู้ชื่อว่า อันบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นบนอบแล้วด้วยสักการะเพียงเท่านั้นหามิได้เลย" ดังนี้. มีคำทีพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า "อานนท์ ! อภินิหาร[๒]อันเราผู้หมอบแทบบาทมูลของพระทีปังกรพุทธเจ้า ทำแล้วเพื่อต้องการมาลา[๓] ของหอม ดนตรี[๔]

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๖๐. ๒. การกรรมอันเป็นบารมี ที่ทรงบำเพ็ญเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ๓. มาลา คือดอกไม้ที่ทำเป็นปุปผวิกัติ. ๔. ดนตรี หรือ ดุริยะ มีองค์ ๕ คืออาตตะ ดนตรีหุ้มหน้าเดียว ๑. วิตตะ ดนตรีหุ้มหนัง ๒ หน้า ๑. อาตตะวิตตะ ดนตรีหุ้มหนังตลอด ๑. ฆณะ ดนตรีเคาะ ๑. สุสิระ ดนตรีกลวง มีปี่เป็นต้น ๑.

และสังคีต[๑] ก็หาไม่, บารมีทั้งหลายอันเราบำเพ็ญแล้วเพื่อต้องการมาลาเป็นต้นนั้น ก็หาไม่; เพราะฉะนั้น เราจึงไม่เป็นอันบริษัทบูชาแล้ว ด้วยการนั่นเลย."

ถามว่า "ก็ในบาลีประเทศอื่น พระผู้มีพระภาคทรงพรรณนาวิบากของบูชา ที่บุคคลถือสักการะแม้เพียงดอกสามหาวดอกเดียวระลึกถึงพระคุณทั้งหลาย (เป็นอารมณ์) ทำแล้ว (ว่า) เป็นวิบากแม้พระพุทธญาณก็ไม่ทรงกำหนดแล้ว เหตุไฉน ในบาลีประเทศนี้จึงทรงคัดค้านการบูชาใหญ่อย่างนี้เสีย ?"

แก้ว่า "เพราะทรงอนุเคราะห์บริษัทอย่างหนึ่ง เพราะพระองค์ทรงมีพระประสงค์ถึงการตั้งอยู่ยั่งยืนแห่งพระศาสนาอย่างหนึ่ง"

จริงอยู่ ผิว่าพระผู้มีพระภาคจะไม่พึงทรงคัดค้านไว้อย่างนั้นไซร้ ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายก็จักเป็นผู้ไม่ทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ และไม่ยังวิปัสสนาให้ถือซึ่งห้อง[๒] ได้แต่ชักชวนพวกอุปัฏฐากทำการบูชาเท่านั้น. ก็ชื่อว่า อามิสบูชานั่น ไม่อาจดำรงพระศาสนาไว้ได้ชั่วกาลแม้เพียงดื่มยาคูอีกหนึ่ง, ความจริง วิหารพันหนึ่งเช่น มหาวิหารก็ดี เจดีย์พันหนึ่ง เช่น มหาเจดีย์ก็ดี หาอาจดำรงพระศาสนาไว้ได้ไม่; ผู้ใดทำ, อานิสงส์ก็มีแก่ผู้นั้นเท่านั้น. ส่วนสัมมาปฏิบัติ เป็นบูชาสมควรไว้ด้วย. เพราะสัมมาปฏิบัตินั้น พระองค์โปรดด้วย อาจดำรงพระศาสนาไว้ด้วย. เพราะฉะนั้น ครั้งทรง

๑. สังคีต มีองค์ ๓ คือ คีต เพลง ๑. วาทย ดนตรี ๑. นจฺจ ฟ้องรำ ๑.
๒. คือให้ตั้งท้องเหมือนข้าวกล้าตั้งท้องมีหวังคลอดเป็นผล.

คัดค้านอามิสบูชาแล้ว จะทรงอนุญาตบูชานอกนี้ จึงตรัสว่า "อานนท์ ![๑] ผู้ใดแล เป็นภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม อุบาสกก็ตาม อุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง มีปกติประพฤติตามธรรมอยู่, ผู้นั้น ชื่อว่า สักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคต ด้วยบูชาอย่างยิ่ง; เพราะฉะนั้น อานนท์ ! (เธอทั้งหลาย) ในพระธรรมวินัยนี้ (พึงศึกษาว่า) เราทั้งหลายจักเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติของยิ่ง มีปกติประพฤติตามธรรมอยู่, อานนท์ ! เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล."

[๗๐] นัยอันมาในอรรถกถา[๒]มหาปรินิพพานสูตรว่า พึงทราบวินิจฉัยในพระพุทธพจน์นั้น บุรพภาคปฏิปทาอันเป็นธรรมสมควรแก่โลกุตรธรรม ๙ อย่าง ชื่อว่า ธัมมานุธัมมปฏิปทา. บุรพภาคปฏิปทานั้น โดยความ ก็ได้แก่พระบัญญัติทางมารยาท คือศีล และสมาทานธุดงค์ ได้แก่ สัมมาปฏิบัติ เพียงไร แต่โคตรภูญาณลงมานั่นเอง. บุรพภาคปฏิปทานั้นแล ตรัสว่าชอบยิ่ง เพราะเป็นข้อปฏิบัติสมควร. ผู้ใดปฏิบัติประพฤติบำเพ็ญบุรพภาคปฏิปทานั้น ผู้นั้น ตรัสว่า เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง มีปกติประพฤติตามธรรม. เพราะฉะนั้น บรรพชิตผู้ตั้งอยู่ในอคารวะ ๖ ละเมิดพระบัญญัติเลี้ยงชีวิตด้วยอเนสนา จึงไม่ชื่อว่า ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. บรรพชิตผู้ไม่ละเมิดสิกขาบทที่พระศาสดาทรงบัญญัติไว้แก่ตนทุกข้อนั้นแม้เพียงเล็กน้อย เลี้ยงชีพโดยธรรม จึงชื่อว่า เป็นผู้

๑. ที. มหา. ๑๐/๑๖๐. ๒. สุ. วิ. ๒/๑๓๖.

ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้ทำเวร ๕ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ไม่ชื่อว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. แต่ผู้ใด เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสรณะและศีล รักษาอุโบสถเดือนละ ๘ ครั้ง ให้ทาน ทำการบูชาด้วยของหอมและการบูชาด้วยมาลา บำรุงมารดาบิดาและสมรณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม ผู้นี้จึงเป็นผู้ชื่อว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. ก็พระผู้มีพระภาคนั้น เมื่อตรัสคำว่า "ด้วยบูชาอย่างยิ่ง" ก็ชื่อว่าทรงแสดงอรรถาธิบายนี้ว่า "ธรรมดาว่านิรามิสบูชา ย่อมอาจดำรงศาสนาของเราไว้ได้ เพราะว่าบริษัท ๔ นี้ ยังจักบูชาเราด้วยปฏิบัติบูชานี้ตราบใด ศาสนาของเราก็จักรุ่งเรือง ดังพระจันทร์เพ็ญแจ่มอยู่กลางฟ้าตราบนั้น"

แม้ในกาลก่อนแต่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงสรรเสริญปฏิบัติบูชาเหมือนกัน. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์):-

[เรื่องพระติสสเถระ]

[๗๑] เมื่อคราวพระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ! แต่นี้โดยล่วงไป ๔ เดือน เราจักปรินิพพาน." พวกภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ไม่อาจกลั้นน้ำตาไว้ได้. ภิกษุเหล่านั้น (ประชุมกัน) เป็นพวก ๆ ปรึกษากันว่า "พวกเราจะทำอะไรหนอ ?" พากันอยู่ในสำนักพระศาสดา.

ครั้งนั้น พระเถระรูปหนึ่งชื่อ ติสสะ คิดว่า "ข่าวว่า โดยล่วงไป ๔ เดือน พระศาสดาจักปรินิพพาน, ก็เรายังเป็นผู้มีราคะยังไม่

ปราศแล้ว, เรายึดเอาพระอรหัตไว้เสียให้ได้ ในเมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นั่นแล จึงควร" ดังนี้แล้ว ไม่ไปสำนักของภิกษุเหล่านั้น และไม่ทำการสนทนาปราศรัยกับใคร ๆ อยู่คนเดียวเท่านั้นในอิริยาบถ ๔. พวกภิกษุทูลกิริยาของท่านแด่พระศาสดา.

พระศาสดา รับสั่งให้หาท่านมาตรัสถาม ทรงสดับความนั้นแล้ว ประทานสาธุการแก่ท่านแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ! ผู้ใดมีความรักในเรา, ผู้นั้นพึงเป็นเช่นติสสเถระนี่แหละ; เพราะชนทั้งหลายแม้ทำการบูชาด้วยของหอมและมาลาเป็นต้น หาชื่อว่าบูชาเราแท้จริงไม่, ส่วนหมู่ชนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั่นแล ชื่อว่าบูชาเรา" ดังนี้แล้ว ตรัสคาถานี้ในสุขวรรคธรรมบทว่า*

"พระขีณาสพดื่มรสวิเวกและรสแห่งความสุข
ดื่มรสคือปีติในธรรมอยู่ ย่อมเป็นผู้หมดความ
กระวนกระวาย ไม่มีบาป."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปวิเวกรสํ** คือ รสอันเกิดแต่ความสงัดเงียบ, อธิบายว่า สุขอันเกิดแต่ความเป็นผู้ผู้เดียว.

บทว่า **ปิตฺวา** ความว่า พระขีณาสพผู้ทำกิจมีการกำหนดรู้ทุกข์เป็นต้นอยู่ ดื่ม (รสวิเวก) แล้ว ด้วยสามารถทำให้แจ้งโดยอารมณ์.

บทว่า **อุปสมสฺส** ได้แก่ พระนิพพานอันเป็นที่ระงับกิเลส.

* ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

บทว่า **นิทฺทโร** ความว่า ชื่อว่า เป็นผู้หมดความกระวนกระวาย เพราะความไม่มีเครื่องกรวะวนกระวายคือราคะเป็นต้นภายใน และชื่อว่าไม่มีบาป เพราะไม่มีบาปคือราคะเป็นต้น เหตุดื่มรสทั้ง ๒ นั้น.

บทว่า **ธมฺมปีติรสํ** ได้แก่ รสกล่าวคือความเอิบอิ่มอันเกิดขึ้นด้วยสามารถโลกุตรธรรม ๙ อย่าง. บทว่า **ปิวํ** แปลว่า ดื่มอยู่.

ในเวลาจบคาถา พระติสสเถระ บรรลุพระอรหัตแล.

เรื่องพระติสสเถระ จบ.

[เรื่องพระอัตตทัตถเถระ]

[๗๒] แม้พระอัตตทัตถเถระ ก็คิดอย่างนั้นเหมือนกัน ไม่ไปสำนักของภิกษุทั้งหลายเลย อยู่คนเดียวเท่านั้น ปฏิบัติเพื่อพระอรหัตจริง ๆ. พวกภิกษุก็ทูลเรื่องนั้นแด่พระศาสดา.

พระศาสดา ประทานสาธุการแม้แก่ท่าน แล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใด มีความรักในเรา, ผู้นั้น พึงเป็นเหมือนอัตตทัตถเถระเถิด; ชนทั้งหลายถึงบูชา (เรา) อยู่ด้วยของหอมเป็นต้น ก็ไม่ชื่อว่า บูชา, ส่วนเหล่าชนผู้บูชาอยู่ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมชื่อว่า บูชาเรา ดังนี้แล้ว ตรัสคาถานี้ในอัตตวรรคธรรมบทว่า*

"บุคคลไม่พึงพร่าประโยชน์ของตน เพราะ
ประโยชน์ของผู้อื่นแม้มาก รู้จักประโยชน์
ของตนแล้ว พึงเป็นผู้ขวนขวายในประโยชน์
ของตน."

* ขุ. ธ. ๒๕/๓๗.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺตทตฺถํ** คือ ประโยชน์ของตนแม้ประมาณกากณิกหนึ่ง

สองบทว่า **ปรตฺเถน พหุนาปิ** คือ เพราะประโยชน์ของผู้อื่นแม้ประมาณพันหนึ่ง.

บทว่า **น หาเปเย** ความว่า บุคคลไม่ควรพร่าทีเดียว, สำหรับคฤหัสถ์ก่อน ประโยชน์ของตนแม้ประมาณกากณิกหนึ่ง ก็ย่อมทำของควรเคี้ยวหรือควรบริโภคให้สำเร็จได้, ประโยชน์ของผู้อื่นหาทำให้สำเร็จได้ไม่. ก็คำว่า ประโยชน์ของตนนี้ พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสด้วยทรงประสงค์อย่างนี้ ตรัสด้วย (มุ่ง) กัมมัฏฐานเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น ภิกษุไม่ควรพร่ากิจมีการซ่อมแซมเจดีย์เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นแก่สงฆ์ หรือวัตรมีอุปัชฌายวัตรเป็นต้น ด้วยคิดเสียว่า "เราจะไม่พร่าประโยชน์ของตน." ด้วยว่า ภิกษุผู้ทำอภิสมาจาริกวัตรให้บริบูรณ์เท่านั้น จึงทำให้แจ้งซึ่งอริยผลเป็นต้นได้; เพราะฉะนั้น แม้ธรรมนี้ ชื่อว่าประโยชน์ของตนแท้. อันภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนาอย่างยวดยิ่ง เที่ยวปรารถนาการแทงตลอดอยู่ว่า "วันนี้ ๆ แหละ" ควรพร่าแม้วัตรมีอุปัชฌายวัตรเป็นต้นแล้ว ทำกิจของตนแท้.

บาทคาถาว่า **อตฺตทตฺถมภิญฺญาย** คือ กำหนดประโยชน์ของตนเช่นนี้ว่า "นี้เป็นประโยชน์สำหรับตัวของเรา."

บาทคาถาว่า **สทตฺถปฺปสุโต สิยา** ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ขวนขวายขะมักเขม้นในประโยชน์อันเป็นของตนนั้น.

ในเวลาจบคาถา แม้พระอัตตทัตถเถระ ก็บรรลุพระอรหัตแล.

เรื่องพระอัตตทัตถเถระ จบ.

แม้เรื่องพระธัมมารามเถระ ในภิกขุวรรคธรรมบท ก็ควรประมวลมา (สาธก).

[๗๓] ปฏิบัติบูชาเท่านั้น พึงเห็นว่าเป็นการบูชาอันพระศาสดาทรงสรรเสริญ และเป็นบูชาอันสูงสุด ดังพรรณนามาฉะนี้.

เหมือนอย่างว่า บรรพชิตผู้บูชาด้วยอามิส ไม่ชื่อว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมฉันใด, คฤหัสถ์จะเป็นฉันนั้นหามิได้. ด้วยว่าด้วยเหตุนั้น ในอธิการแห่งธัมมานุธัมมปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ ในอรรถกถา*มหาปรินิพพานสูตร ท่านจึงกล่าวว่า "ให้ทาน, ทำการบูชาด้วยของหอม และบูชาด้วยมาลา" ดังนี้. ก็คฤหัสถ์ผู้บูชาด้วยอามิส ชื่อว่า ทำ(ตาม) โอวาทที่พระศาสดาประทานไว้แก่ตน และผู้ทำตามโอวาท ชื่อว่าบูชา; เพราะฉะนั้น คฤหัสถ์นั้น ชื่อว่าบูชาพระศาสดาด้วยคุณของตน คือการทำอามิสบูชาที่ทำให้สมควรแก่โอวาทของพระศาสดาแล.

[บูชาคนดีเป็นศรีแก่ตัว บูชาคนชั่วพาตัวจัญไร]

[๗๔] ผู้ใด บูชาสักการะสรรเสริญสัตบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้สูงสุด เข้าถึงความเป็นผู้ควรบูชาตามลำดับ ด้วยการไม่เสพ

* สุ. วิ. ๒/๑๓๖

คนพาลและด้วยการเสพบัณฑิต ตามที่กล่าวมา, ผู้นั้นย่อมประสบประโยชน์สุข ดังพรรณนามาฉะนี้;

ผู้ใด บูชาเหล่าอสัตบุรุษซึ่งตรงกันข้ามกับสัตบุรุษนั้น, ผู้นั้นย่อมประสบทุกข์. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์):-

[พระเจ้าอชาตศัตรูบูชาพระเทวทัต]

[๓๕] ดังได้สดับมา ครั้งหนึ่ง พระเทวทัตอยู่ในที่ลับ คิดว่า "ภิกษุเหล่านี้อย่างนี้ คือ บริษัทของพระสารีบุตร บริษัทของพระโมคคัลลานะ ได้เป็นผู้มีธุระคนละแผนก ๆ, แม้เราก็จะนำธุระของคณะสักอย่างหนึ่ง, แต่เว้นลาภเสียไม่อาจให้บริษัทเกิดขึ้นได้เอาเถิด เราจะร่วมมือกับพระเจ้าอชาตศัตรู ยังลาภให้บังเกิด" ดังนี้แล้ว ให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเลื่อมใสด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ โดยนัยอันมาแล้วในสังฆเภทขันธกะ.*

พระเจ้าอชาตศัตรูนั้น ก็ทรงเสื่อมใสพระเทวทัตนั้น ทรงยกย่องเธอ ซึ่งเป็นอสัตบุรุษ มีพระประสงค์จะทำสักการะแก่เธอ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ให้สร้างวิหารที่คยาสีสประเทศ ได้พระราชทานสำรับอาหาร ๕๐๐ สำรับทุก ๆ วัน และได้เสด็จไปสู่ที่บำรุงพระเทวทัตทั้งเย็นทั้งเช้า. ท้าวเธอทรงเชื่อคำของพระเทวทัต ปลงพระชนม์พระราชบิดา ตัดอุปนิสัยแห่งปฐมมรรคของพระองค์เสีย ทรงประสบทุกข์ โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง.

* วิ. จุล. ๗/๖๑๓.

[เรื่องสัญชีวมาณพ]

[๓๖] พระเจ้าอชาตศัตรูนั้นแล ในอดีตกาล ได้เป็นมาณพชื่อว่า สัญชีวะ (นับเข้า) ภายในมาณพ ๕๐๐ คน ซึ่งเป็นอันเตวาสิกของอาจารย์ทิสาปาโมกข์ ในกรุงพาราณสี.

สัญชีวมาณพนั้น ได้เรียนมนต์สำหรับปลุกผ้าที่ตายให้กลับลุกขึ้นอย่างเดียว ในสำนักอาจารย์ ไม่ได้เรียนมนต์สำหรับแก้.

วันหนึ่ง เขาไปป่าเพื่อต้องการฟืนพร้อมกับพวกมาณพ พบเสือโคร่งตาย จึงพูดว่า "ท่าน ผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าจักปลุกเสือนี้ให้ลุกขึ้น." มาณพเหล่านั้น พูดว่า "ถ้าท่านอาจ, ก็จงปลุกมันให้ลุกขึ้นเถิด" แล้วก็พากันขึ้นต้นไม้เสีย. เขาจึงร่ายมนต์เอาก้อนกรวดซัดเสือโคร่งนั้น. เสือโคร่งลุกขึ้น (วิ่ง) ไปโดยเร็ว กัดสัญชีวมาณพเข้าที่ก้านคอ ให้ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว (มัน) ก็ล้มลงในที่นั้นมั่นเอง. แม้สัญชีวมาณพก็ล้มลงในที่นั้นเหมือนกัน. คนและเสือทั้ง ๒ นอนตายอยู่ในที่เดียวกันนั่นแล.

มาณพ มาบอกแก่อาจารย์. ท่านกล่าวว่า "พ่อทั้งหลาย ! ขึ้นชื่อว่าผู้ทำการยกย่องอสัตบุรุษ ทำสักการะและนับถือในฐานะอันไม่ควรย่อมกลับได้ทุกข์เช่นนั้นแหละ" เมื่อจะแสดงธรรมจึงกล่าวคาถานี้ว่า

"ผู้ใด ยกย่องอสัตบุรุษ ส้องเสพอสัตบุรุษ
อสัตบุรุษกลับทำผู้นั้นนั่นแล ให้เป็นเหยื่อ
เหมือนเสือโคร่งกลับมีชีวิต ทำสัญชีวมาณพ
ให้เป็นเหยื่อ ฉะนั้น."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อสนฺตํ** ได้แก่ คนที่ประกอบด้วยทุจริต ๓ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันทราม. บทว่า **โย** คือ บรรดาบุคคลทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้น คนใดคนหนึ่ง.

บทว่า **ปคฺคณฺหาติ** ความว่า ยกย่อง คือ ทำสักการะและความนับถือบรรพชิต ด้วยการมอบถวายปัจจัยมีจีวรเป็นต้น หรือคฤหัสถ์ด้วยการมอบตำแหน่งมีตำแหน่งอุปราชและเสนาบดีเป็นต้น.

บทว่า **อุปเสวติ** ได้แก่ คบ.

สองบทว่า **ตเมว ฆาสํ** ความว่า คนทุศีล ย่อมทำผู้ที่ยกย่องตนนั้นนั่นเอง ให้เป็นของเคี้ยว. อธิบายว่า ย่อมกิน คือเคี้ยวผู้นั้นเสีย ได้แก่ ให้ถึงความพินาศ.

ถามว่า "เหมือนอะไร ?"

แก้ว่า "เหมือนเสือโคร่งที่ตาย อันสัญชีวมาณพร่ายมนต์ยกย่องด้วยการมอบให้ชีวิต คงคืนชีวิต กลับปลิดสัญชีวมาณพผู้ให้ชีวิตตนนั่นเองเสียจากชีวิต ให้ถึงความวอดวายไปฉะนั้น."

แม้ผู้อื่นก็อย่างนั้น ผู้ใดยกย่องอสัตบุรุษใด อสัตบุรุษนั้นทุศีลย่อมทำผู้นั้นซึ่งยกย่องตนนั่นแล ให้ฉิบหาย; อธิบายว่า ชนทั้งหลายผู้ที่ยกย่องอสัตบุรุษ ย่อมถึงความพินาศอย่างนั้น.

เรื่องสัญชีวมาณพ มาในสัญชีวชาดกเอกนิบาต*.

* ขุ. ชา. ๒๗/๔๘. ตทฏฺฐกถา. ๒/๔๑๐.

[เรื่องปริพาชกผู้ยกย่องแพะ]

[๓๗] ในอดีตกาล ได้มีปริพาชกคนหนึ่ง ชื่อจัมมสาฎกในกรุงพราณสี. นัยว่าหนังเท่านั้น เป็นทั้งผ้านุ่งทั้งผ้าห่มของเขา.

วันหนึ่ง ปริพาชกนั้น เที่ยวไปเพื่อภิกษาอยู่ในกรุงพาราณสี ถึงสถานที่ชนแพะ. ขณะนั้น แพะตัวหนึ่งเห็นปริพกชกนั้นแล้ว ประสงค์จะขวิด จึงย่อตัวลง. ปริพาชกไม่ถอยออกไป ด้วยเข้าใจว่า "แพะนี่ทำความนอบน้อมเรา" แล้วคิดว่า "ในระหว่างมนุษย์เหล่านี้มีประมาณถึงเท่านี้ แพะนี้ตัวเดียวเท่านั้น รู้คุณเรา" ดังนี้แล้ว ได้ยืนประณมมือ (ตอบ) แก่แพะนั้น. พาณิชผู้ฉลาดนั่งอยู่ในตลาด เห็นเหตุนั้น จึงห้ามว่า "พราหมณ์ ! ท่านอย่าไว้วางใจแก่สัตว์ ๔ เท้าเพราะได้เห็นเพียงชั่วขณะหนึ่ง, เพราะมันต้องการจะขวิดให้เหมาะจึงย่อตัวลง."

ทันใดนั้นเอง แพะ (วิ่ง) มาโดยเร็ว ขวิดเข้าที่อก ทำให้ปริพาชกนั้นล้มลงในที่นั้นนั่นเอง. เขาประสบเวทนา นอนอยู่ ณ ที่นั้นนั่นแล คร่ำครวญว่า

"ผู้ใดสรรเสริญผู้ที่ไม่ควรบูชา, ผู้นั้นก็กลับถูก
ผู้ไม่ควรบูชาฆ่านอนอยู่ เหมือนเราผู้โฉดเขลา
ถูกแพะขวิด จะตายในวันนี้ฉะนั้น"

แล้วได้ทำกาละ.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น หลายบทว่า **โส นิหโต เสติ** ความว่า ผู้นั้น

คือ ผู้ยกย่องคนที่ไม่ควรบูชา ถูกคนที่ไม่ควรบูชานั้นให้ตายนอนอยู่.

บทว่า **อปูชํ** คือ บุคคลผู้ซึ่งใคร ๆ ไม่ควรบูชา. คำว่า **ยถาหํ-มชฺช** ความว่า เหมือนเราทำความยกย่องอสัตบุรุษยืนอยู่ในวันนี้

บทว่า **ปหโต** คือ ถูกแพะขวิดด้วยการขวิดที่เหมาะ.

บทว่า **หโต** คือ ให้ตาย. บทว่า **ทุมฺมติ** ได้แก่ผู้ไร้ปัญญา. มีคำที่ปริพาชกกล่าวว่า "แม้บุคคลอื่นใด จักทำความยกย่อง อสัตบุรุษ บุคคลแม้นั้น ก็จักเสวยทุกข์เหมือนเรา."

ปริพาชกนั้นแล ได้มาเป็นปริพาชกผู้มีชื่ออย่างนี้ ในกรุงสาวัตถี ในพุทธุปบาทกาลนี้ ปฏิบัติอยู่เช่นนั้น ได้ถูกแพะขวิดแล้วแล.

เรื่องปริพาชก มาในจัมมสาฎกชาดกจตุกกนิบาต.*

กถาว่าด้วยการบูชาผู้ควรบูชาอย่างสูงสุด จบ.

[๗๘] อีกนัยหนึ่ง ในบทว่า **ปูชเนยฺยานํ** นี้ พึงทราบปูชเนยยบุคคลทั้งหลายอย่างนี้ คือ "บรรดาบรรพชิต อาจารย์และอุปัชฌายะ เป็นปูชเนยยบุคคลของพวกอันเตวาสิกเป็นต้น, ภิกษุผู้แก่กว่าเป็นปูชเนยยบุคคลของภิกษุผู้ใหม่, บรรพชิตทั้งหมด เป็นปูชเนยยบุคคลของพวกคฤหัสถ์. ส่วนบรรดาคฤหัสถ์ พี่ชายหญิง เป็นปูชเนยยบุคคลของน้องชายน้องหญิง, มารดาบิดา เป็นปูชเนยยบุคคลของบุตรทั้งหลาย, สามีและพ่อผัวแม่ผัว เป็นปูชเนยยบุคคลของบุตรในสกุล."

ก็การบูชาปูชาเนยยบุคคลแม้เหล่านั้น จัดเป็นมงคลทั้งนั้น เพราะ

* ขุ. ชา. ๒๗/๑๔๔. ตทฏฺฐกถา. ๔/๓๒๙.

เป็นการสมาทานกุศลธรรม และเพราะเป็นเหตุแห่งความเจริญด้วยธรรมมีอายุเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น ในจักกวัตติสูตร* พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "มนุษย์เหล่านั้นจักเป็นผู้เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพราหมณ์ มีอันอ่อนน้อมต่อผู้เป็นใหญ่ในสกุลเป็นปกติ, จักสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้, มนุษย์เหล่านั้น จักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง เพราะเหตุสมาทานธรรมอันเป็นกุศลทั้งหลาย" ดังนี้.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เต** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ! มนุษย์เหล่าใด เป็นบุตรของมารดาบิดาซึ่งมีอายุประมาณสองหมื่นปี จักเป็นมนุษย์มีอายุสี่หมื่นปี, มนุษย์ผู้เกิดมาเป็นบุตรเหล่านั้น.

บทว่า **มตฺเตยฺยา** ได้แก่ เกื้อกูลแก่มารดา คือ ปฏิบัติชอบในมารดา. บทว่า **เปตฺเตยฺยา** ได้แก่ เกื้อกูลแก่บิดา.

บทว่า **สามญฺญา** ได้แก่ เกื้อกุลแก่สมณะ. บทว่า **พฺรหฺมญฺญา** ได้แก่ เกื้อกูลแก่พราหมณ์.

บทว่า **กุเล เชฏฺฐาปจายิโน** ความว่า มีปกติอ่อนน้อม คือประพฤติถ่อมตนแก่ชนทั้งหลายผู้เป็นใหญ่ คือ ผู้เจริญ มีลุง อา และพี่ชายเป็นต้น ในสกุลของตน.

บทว่า **กุสลานํ** ได้แก่ ที่มีลักษณะอันหาโทษมิได้.

* ที. ปา. ๑๑/๘๑.

บทว่า **สมาทานเหตุ** คือ เพราะเหตุแห่งการสมาทานประพฤติ.

กถาว่าด้วยการบูชาผู้ควรบูชา จบ.

[สรุปความแห่งคาถาที่ ๑]

[๗៩] พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล ๓ ประการมีอันไม่เสพคนพาลเป็นต้นด้วยคาถานี้, มงคล ๓ ประการทั้งหมดนั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุเจริญด้วยสมบัติมีความสรรเสริญในโลกนี้เป็นอาทิ โดยนัยดังพรรณนามาฉะนี้.

ส่วนในอรรถกา* ท่านกล่าวว่า "การไม่เสพคนพาล ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูลในโลกทั้ง ๒ ด้วยอันป้องกันเสียซึ่งเหตุแห่งทุกข์มีภัยเป็นต้น ที่มีการเสพคนพาลเป็นปัจจัย, การเสพบัณฑิตและการบูชาผู้ควรบูชา ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งพระนิพพานและสุคติ" ดังนี้. แม้คำเป็นคาถานี้ ก็เป็นปัฐยาวัตรแล.

กถาพรรณนาความแห่งคาถาที่ ๑ จบ.

* ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๔๔.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๒*

[๘๐] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒: การอยู่ในประเทศอันสมควร ชื่อว่า "**ปฏิรูปเทสวาส**." ก็โอกาสเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์แห่งใดแห่งหนึ่ง มีคาม นคร และชนบทเป็นต้น ชื่อว่า "**ประเทศ**."

บทว่า **ปุพเพ** แปลว่า ในก่อน อธิบายว่า ในชาติที่ล่วงแล้ว.

ความเป็นผู้มีกุศลอันสั่งสมไว้แล้ว ชื่อว่า **ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว.**

การตั้งความปรารถนาไว้ ความดำรงไว้ การประกอบไว้ซึ่งตนโดยชอบ ชื่อว่า **อตฺตสมฺมาปณิธิ**.

บทว่า **เอตํ** ความว่า "เทพดา ! ท่านจงถือว่า การอยู่ในประเทศอันสมควร ๑ ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้ในก่อน ๑ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ กรรม ๓ อย่างแม้นี้ เป็นมงคลอันสูงสุด" ความสังเขปในคาถาที่ ๒ นี้เท่านี้. ส่วนความพิสดารในคาถาที่ ๒ นี้ ดังต่อไปนี้:-

* สมเด็จพระวันรัต (จับ ป. ๘) วัดโสมนัสวิหาร แปลครั้งเป็นเปรียญ.

กถาว่าด้วยการอยู่ในประเทศอันสมควร

[๘๑] บริษัท ๔ ย่อมเที่ยวไป บุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้น ย่อมเป็นไป คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ ย่อมรุ่งเรืองในประเทศใด ประเทศนั้น ชื่อว่า ประเทศอันสมควร. การอาศัยอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เป็นมงคล" พระเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญแห่งสัตว์ทั้งหลาย. ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องชาวประมง]*

[๘๒] ดังได้สดับมา ชาวประมงคนหนึ่งชื่อ อริยะ อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี. วันหนึ่ง เขากำลังเอาเบ็ดตกปลา เห็นพระศาสดาเสด็จมาเที่ยวบิณฑบาตในบ้าน ใกล้ประตูด้านเหนือแห่งกรุงสาวัตถี มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม กำลังเสด็จมาจากบ้านนั้นแล จึงได้วางคันเบ็ดยืนอยู่.

พระศาสดา ประทับยืนใกล้เขาแล้ว ตรัสถามนามของพระสาวกทั้งหมด, ชะรอยจะตรัสถามนามของเราบ้าง." พระศาสดา ทรงทราบจิตของเขาแล้ว ตรัสถามว่า "อุบาสก ! ท่านชื่อไร ?"

ชาวประมง. ข้าพระองค์ชื่อ "อริยะ พระเจ้าข้า."

* เกวฏฺโฏ=เก=ในน้ำ วฏฺฏ=เป็นไป เกวฏฺโฏ=ผู้เป็นไปในน้ำ หมายความว่า ชาวประมง

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสกะเขาว่า "อุบาสก ! ผู้ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไปเช่นท่าน หาชื่อว่า อริยะไม่, ส่วนพระอริยะทั้งหลาย ตั้งอยู่ในภาวะ คือ การไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย" เมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงตรัสคาถานี้ ในธัมมัฏฐวรรคธรรมบท* ว่า

"บุคคล เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยเหตุใด
จะเป็นผู้ชื่อว่าอริยะ ด้วยเหตุนั้น หามิได้, เรา
เรียกว่า อริยะ เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เตน** แปลว่า ด้วยเหตุนั้น. บทว่า **หึสติ** แปลว่า เบียดเบียน.

บทว่า **อหึสา** ความว่า เพราะไม่เบียนเบียนสัตว์ทั้งปวง ด้วยเครื่องประหารมีฝ่ามือเป็นต้น.

บาทคาถาว่า **อริโยติ ปวุจฺจติ** ความว่า บุคคลผู้ตั้งอยู่ไกลจากการเบียดเบียนเท่านั้น เรียกว่า "อริยะ" เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในภาวนามีเมตตาเป็นต้น.

ในเวลาจบคาถา ชาวประมงได้เป็นโสดาบัน.

การอยู่ในประเทศอันสมควรของชาวประมงนั้น ชื่อว่า "เป็นมงคล" เพราะเป็นปัจจัยแห่งบุญกิริยาวัตถุ คือการฟัง (ธัมมัสสวนมัย).

เรื่องชาวประมง จบ.

* ขุ. ธ. ๒๕/๕๐-๕๑.

[๘๓] อีกอย่างหนึ่ง ประเทศเป็นที่ผ่องใสแห่งพระปัญญาเครื่องตรัสรู้แห่งพระศาสดา, ประเทศอันพระผู้มีพระภาคยังธรรมจักรให้เป็นไป, ประเทศ คือ โคนแห่งคัณฑามพฤกษ์ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ทำลายความเมาของเดียรถีย์ทั้งปวง ในท่ามกลางบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์, ประเทศเป็นที่เสด็จลงจากเทวโลก ก็หรือประเทศเป็นที่ประทับแห่งพระพุทธเจ้ามีกรุงสาวัตถี และกรุงราชคฤห์เป็นต้น แม้อื่นใด ประเทศนั้น ชื่อว่า ปฏิรูปเทส, การอยู่ในปฏิรูปเทสนั้น ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยให้ได้อนุตตริยะ ๖ แห่งสัตว์ทั้งหลาย.

[๘๔] ก็กิจมีการเห็นรูปเป็นต้น อันเว้นจากกิจอื่นที่ยิ่งกว่า คือไม่มีกิจอื่นยิ่งกว่า ชื่อว่า อนุตตริยะ.

[อนุตตริยสูตร]

อนุตตริยะเหล่านั้น พึงทราบโดยนัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอนุตตริยสูตร* ฉักกนิบาตอังคุตตรนิกายอย่างนี้ว่า

[ทัสสนานุตตริยะ]

"ภิกษุทั้งหลาย ! คนบางคนในโลกนี้ ไปเพื่อเห็นรัตนะ คือ ช้างบ้าง ไปเพื่อเห็นรัตนะ คือ ม้าบ้าง ไปเพื่อเห็นรัตนะ คือ มณีบ้าง ก็หรือไปเพื่อเห็นรัตนะสูงต่ำ ไปเพื่อเห็นสมณะหรือพราหมณ์ ผู้เห็นผิดปฏิบัติผิด, ภิกษุทั้งหลาย ความเห็นอยู่นั่น มีอยู่, เราไม่กล่าวว่าความเห็น

* องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๖๒.

นั่นไม่มี, ภิกษุทั้งหลาย ! ก็แต่ความเห็นนั้นนั่นแล ยังทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ย่อมไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธ เพื่ออุปสมะ เพื่ออภิญญา เพื่อสัมโพธะ เพื่อพระนิพพาน. ภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนชนใดแล มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น ถึง (พระรัตนตรัย) โดยส่วนเดียว เลื่อมใสยิ่งแล้ว ไปเพื่อเห็นตถาคตหรือสาวกของตถาคต, ภิกษุทั้งหลาย ! บรรดาการเห็นทั้งหลาย ! ข้อที่ชนมีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เลื่อมใสยิ่งแล้ว ไปเพื่อเห็นตถาคตหรือสาวกของตถาคตนั่น ชื่อว่าเป็นยอดเยี่ยม (ย่อมเป็นไป) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงซึ่งโสกะและปริเทวะ เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน, ภิกษุทั้งหลาย ! นี้เราเรียกว่า ทัสสนานุตตริยะ.

[สวนานุตตริยะ]

ภิกษุทั้งหลาย ! คนบางคนในโลกนี้ ไปเพื่อฟังเสียงกลองบ้าง, ไปเพื่อฟังเสียงพิณบ้าง, ไปเพื่อฟังเสียงเพลงขับบ้าง, ก็หรือไปเพื่อฟังเสียงสูงต่ำ, ไปเพื่อฟังธรรมของสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นผิด ปฏิบัติผิด; ภิกษุทั้งหลาย ! การฟังนั่นมีอยู่, เราไม่กล่าวว่า "การฟังนั่นไม่มี" ภิกษุทั้งหลาย ! ก็แต่การฟังนั้นนั่นแล ยังทราม เป็นของชาวบ้าน ฯลฯ เพื่อพระนิพพาน. ภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนชนใดแล มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น ถึง (พระรัตนตรัย) โดยส่วนเดียว เลื่อมใส

ยิ่งแล้ว ไปเพื่อฟังธรรมของตถาคตหรือสาวกของตถาคต, ภิกษุทั้งหลาย ! บรรดาการฟังทั้งหลาย ข้อที่ชนมีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เสื่อมใสยิ่งแล้ว ไปเพื่อฟังธรรมของตถาคตหรือสาวกของตถาคตนั่น ชื่อว่าเป็นยอดเยี่ยม (ย่อมเป็นไป) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน. ภิกษุทั้งหลาย ! นี้เราเรียกว่า สวนานุตตริยะ.

[ลาภานุตตริยะ]

ภิกษุทั้งหลาย ! คนบางคนในโลกนี้ ย่อมได้ลาภคือบุตรบ้าง, ได้ลาภคือภริยาบ้าง, ได้ลาภคือทรัพย์บ้าง, ก็หรือได้ลาภสูงต่ำ, ได้ศรัทธาในสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นผิด ปฏิบัติผิด; ภิกษุทั้งหลาย ! ลาภนั่นมีอยู่, เราไม่กล่าวว่า "ลาภนั่นไม่มี;" ภิกษุทั้งหลาย ! ก็แต่ลาภนั้นนั่นแล ยังทราม เป็นของชาวบ้าน ฯลฯ เพื่อพระนิพพาน. ภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนชนใดแล มีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เสื่อมใสยิ่งแล้ว ย่อมได้ศรัทธาในตถาคตหรือสาวกของตถาคต, ภิกษุทั้งหลาย ! บรรดาลาภทั้งหลายข้อที่ชนมีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เสื่อมใสยิ่งแล้วได้ ศรัทธาในตถาคต หรือสาวกของตถาคตนั่น ชื่อว่าเป็นยอดเยี่ยม (ย่อมเป็นไป) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน, ภิกษุทั้งหลาย ! นี้เราเรียกว่า ลาภานุตตริยะ.

[สิกขานุตตริยะ]

ภิกษุทั้งหลาย ! คนบางคนในโลกนี้ ย่อมศึกษาในเพราะ (เรื่อง)

ช้างบ้าง, ศึกษาในเพราะ (เรื่อง) ม้าบ้าง, ศึกษาในเพราะ (เรื่อง) รถบ้าง, ศึกษาในเพราะ (เรื่อง) อาวุธบ้าง, ก็หรือศึกษาศิลปะสูงต่ำ, ศึกษาต่อสมณะหรือพราหมณ์ ผู้เห็นผิด ปฏิบัติผิด; ภิกษุทั้งหลาย ! การศึกษานั่นมีอยู่, เราไม่กล่าวว่า "การศึกษานั่นไม่มี," ภิกษุทั้งหลาย ! ก็แต่การศึกษานั้นนั่นแล ยังทราม เป็นของชาวบ้าน ฯลฯ เพื่อพระนิพพาน. ภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนชนใดแล มีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เลื่อมใสยิ่งแล้ว ย่อมศึกษาอธิสีลสิกขาบ้าง ศึกษาอธิจิตตสิกขาบ้าง ศึกษาอธิปัญญาสิกขาบ้าง ในธรรมวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว, ภิกษุทั้งหลาย ! บรรดาการศึกษาทั้งหลาย ข้อที่ชนมีศรัทธาตั้งนั่น ฯลฯ เลื่อมใสยิ่งแล้ว ศึกษาอธิสิลสิกขาบ้าง ฯลฯ ในธรรมวินัยอันตถาคตประกาศแล้วนั่น ชื่อว่าเป็นยอดเยี่ยม (ย่อมเป็นไป) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน, ภิกษุทั้งหลาย ! นี้เราเรียกว่า สิกขานุตตริยะ.

[ปาริจริยานุตตริยะ]

ภิกษุทั้งหลาย ! คนบางคนในโลกนี้ ย่อมปรนนิบัติกษัตริย์บ้าง, ปรนนิบัติพราหมณ์บ้าง, ปรนนิบัติคฤหบดีบ้าง, ก็หรือปรนนิบัติชนสูงต่ำ, ปรนนิบัติสมณะหรือพราหมณ์ ผู้เห็นผิด ปฏิบัติผิด; ภิกษุทั้งหลาย ! การปรนนิบัตินั่นอยู่ เราไม่กล่าวว่า "การปรนนิบัตินั่นไม่มี," ภิกษุทั้งหลาย ! ก็แต่การปรนนิบัตินั้นนั่นแล ยังทราม เป็นของชาวบ้าน ฯลฯ เพื่อพระนิพพาน. ภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนชนใดแล

มีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เสื่อมใสยิ่งแล้ว ย่อมปรนนิบัติตถาคตหรือสาวกของตถาคต, ภิกษุทั้งหลาย ! บรรดาการปรนนิบัติทั้งหลาย ข้อที่ชนมีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เสื่อมใสยิ่งแล้ว ปรนนิบัติตถาคตหรือสาวกของตถาคตนั่น ชื่อว่าเป็นยอดเยี่ยม (ย่อมเป็นไป) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน, ภิกษุทั้งหลาย ! นี้เราเรียกว่า ปาริจริยานุตตริยะ.

[อนุสสตานุตตริยะ]

ภิกษุทั้งหลาย! คนบางคนในโลกนี้ ย่อมระลึกถึง[๑]บุตรบ้าง, ระลึกถึงภริยาบ้าง, ระลึกถึงทรัพย์บ้าง, ก็หรือระลึกถึง[๒]ทรัพย์สูงต่ำ, ระลึกถึงสมณะหรือพราหมณ์ ผู้เห็นผิด ปฏิบัติผิด; ภิกษุทั้งหลาย ! ความระลึกนั่นมีอยู่, เราไม่กล่าวว่า "ความระลึกนั่นไม่มี" ก็แต่ความระลึกนั้นนั่นแล ยังทราม เป็นของชาวบ้าน ฯลฯ เพื่อพระนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย ส่วนชนใดแล มีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เสื่อมใสยิ่งแล้ว ระลึกถึงตถาคตหรือสาวกของตถาคต. ภิกษุทั้งหลาย ! บรรดาความระลึกทั้งหลาย ข้อที่ชนมีศรัทธาตั้งมั่น ฯลฯ เสื่อมใสยิ่งแล้ว ระลึกถึงตถาคตหรือสาวกของตถาคตนั่น ชื่อว่าเป็นยอดเยี่ยม (ย่อมเป็นไป) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน, ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า อนุสสตานุตตริยะ" ดังนี้

๑. ในบาลี. องฺ. ฉกฺก. ว่าระลึกลาภคือบุตรบ้าง. ลาภคือภริยาบ้าง. ลาภคือทรัพย์บ้าง.
๒. บาลีในพระสูตร ไม่มี

[๘๕] นัยอันมาในอรรถกถาอนุตตริยสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุจฺจาวจํ** ได้แก่ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ใหญ่เล็กหรือสูงต่ำ. บทว่า **หีนํ** คือทราม.

บทว่า **คมฺมํ** คือ เป็นของมีอยู่แห่งชาวบ้าน.

บทว่า **โปถุชฺชนิกํ** คือ เป็นของมีอยู่แห่งปุถุชน.

บทว่า **อนริยํ** คือ ไม่ประเสริฐ ไม่สูงสุด ไม่บริสุทธิ์.

บทว่า **อนตฺถสญฺหิตํ** คือ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.

บทว่า **นิพฺพิทาย** ได้แก่ เพื่อเบื่อหน่ายในวัฏฏะ.

บทว่า **วิราคาย** ได้แก่ เพื่อคลายแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น.

บทว่า **นิโรธาย** ได้แก่ เพื่อดับโดยไม่เป็นไปแห่งกิเลสเหล่านั้น.

บทว่า **อุปสมาย** ได้แก่ เพื่อระงับแห่งกิเลสเหล่านั้น.

บทว่า **อภิญฺญาย** คือ เพื่อรู้ยิ่ง. บทว่า **สมฺโพธาย** ได้แก่ เพื่อแทงตลอดซึ่งมรรคญาณ ๔ กล่าวคือปัญญาเครื่องตรัสรู้.

บทว่า **นิพฺพานาย** คือ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน.

บทว่า **นิวิฏฺฐสทฺโธ** คือ มีศรัทธาตั้งลงแล้ว. แม้ในบทที่ ๒ ก็นัยนั้น. บทว่า **เอกนฺตคโต** ได้แก่ ถึงแล้วโดยส่วนเดียว. อธิบายว่า มีศรัทธาไม่หวั่นไหว.

บทว่า **อภิปฺปสนฺโน** ได้แก่ เลื่อมใสยิ่ง.

บทว่า **เอตทานุตฺตริยํ** ตัดบทเป็น **เอตํ อนุตฺตริยํ**.

บทว่า **วิสุทฺธิยา** ได้แก่ เพื่อถึงความบริสุทธิ์.

* มโน. ปู. ๓/๑๒๗.

บทว่า **โสกปริเทวานํ** ได้แก่ ซึ่งโสกะและปริเทวะ.

บทว่า **อตฺถงฺคมาย** ได้แก่ เพื่อถึงความไม่ตั้งอยู่.

บทว่า **ญายสฺส** ได้แก่ เพื่อมรรคที่ประกอบด้วยวิปัสสนา.

บทว่า **นิพฺพานสฺส** ได้แก่ นิพพานที่ไม่ปัจจัย (หรืออันกองกิเลสและกองทุกข์ไม่ก่อ).

บทว่า **ปุตฺตลาภํ** ได้แก่ ลาภกล่าวคือบุตร.

บทว่า **หตฺถิสฺมึ** ความว่า ย่อมศึกษาศิลปะมีช้างเป็นนิมิตที่ควรศึกษา ชื่อว่า ศึกษาในเพราะ (เรื่อง) ช้าง. ในบททั้งปวงก็นัยนั่น. ก็อาวุธทุกอย่าง ชื่อว่า **ถรุ** ในบทว่า **ถรุสฺมึ** นี้.

บทว่า **อุจฺจาวจํ** ได้แก่ ศิลปะใหญ่น้อย.

บรรดาการเห็นรูปทั้งหลาย การเห็นยอดเยี่ยม ชื่อว่า **ทัสสนานุตตริยะ** ในอนุตตริยะ ๖ เหล่านั้น. ในบททั้งปวง ก็นัยนั่น.

แท้จริง การเห็นพระศาสดา ภิกษุสงฆ์ หรือนิมิตมีอสุภนิมิตเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง แห่งผู้มีศรัทธาตั้งมั่นแล้ว ชื่อว่า **ทัสสนานุตตริยะ**, การเห็นรัตนะมีรัตนะคือช้างเป็นต้น ไม่ชื่อว่า **ทัสสนานุตตริยะ**.

การฟังกถาพรรณนาคุณพระรัตนตรัย และพุทธวจนะคือพระไตรปิฎก ชื่อว่า **สวนานุตตริยะ**, การฟังกถาพรรณนาคุณของกษัตริย์เป็นต้น ไม่ชื่อว่า **สวนานุตตริยะ**.

การได้อริยทรัพย์ ๗ อย่างเท่านั้น ชื่อว่า **ลาภานุตตริยะ**, การได้รัตนะคือมณีเป็นต้น ไม่ชื่อว่า **ลาภานุตตริยะ**.

การบำเพ็ญไตรสิกขาเท่านั้น ชื่อว่า **สิกขานุตตริยะ**, การศึกษาศิลปะในเพราะ (เรื่อง) ช้างเป็นต้น ไม่ชื่อว่า **สิกขานุตตริยะ**.

การปรนนิบัติพระรัตนตรัยเท่านั้น ชื่อว่า **ปาริจริยานุตตริยะ**, การปรนนิบัติกษัตริย์เป็นต้น ไม่ชื่อว่า **ปาริจริยานุตตริยะ**.

ความระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยเท่านั้น ชื่อว่า **อนุสสตานุตตริยะ**, ความระลึกถึงคุณของกษัตริย์เป็นต้น ไม่ชื่อว่า **อนุสสตานุตตริยะ**."

[อรรถกถา]

[๘๖] นัยอันมาในอรรถกถา*เอกนิบาตอังคุตตรนิกาย พร้อมทั้งฎีกาว่า "พระอานนทเถระ ได้เพื่อเห็นพระศาสดาด้วยจักขุวิญญาณในเวลาเย็นเช้า นี้ชื่อว่า ทัสสนานุตตริยะ. ท่านได้เพื่อสดับพระดำรัสของพระศาสดาเนือง ๆ นี้ชื่อว่า สวนานุตตริยะ ท่านได้ศรัทธาในพระศาสดาว่า "พระผู้มีพระภาคตรัสรู้เองโดยชอบ" เป็นต้น นี้ชื่อว่า **ลาภานุตตริยะ**. ท่านศึกษาไตรสิกขาในศาสนาของพระศาสดา นี้ชื่อว่า **สิกขานุตตริยะ**. ท่านปรนนิบัติ คือทำอุปัฏฐากพระศาสดาเนือง ๆ นี้ชื่อว่า **ปาริจริยานุตตริยะ**. ท่านระลึกถึงพระคุณที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระของพระศาสดา นี้ชื่อว่า **อนุสสตานุตตริยะ**.

พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี แม้เหล่าอื่น

* มโน. ปู. ๑/๑๒๔

ก็เหมือนพระอานนทเถระ ได้การเห็นพระศาสดา และการฟังพระดำรัวของพระศาสดา, ได้ศรัทธาในพระศาสดา ศึกษาไตรสิกขาในศาสนาของพระศาสดา ปรนนิบัติพระศาสดา ระลึกถึงพระคุณของพระศาสดา แม้นี้ก็ชื่อว่า **ทัสสนานุตตริยะ**. ฯลฯ ชื่อว่า **อนุสสตานุตตริยะ**.

ส่วนกัลยาณปุถุชน ก็เหมือนพระอานนทเถระ ได้การเห็นพระศาสดา และการฟังพระดำรัสของพระศาสดา ได้ศรัทธาในพระศาสดา ศึกษาไตรสิกขาในศาสนาของพระศาสดา ปรนนิบัติพระศาสดา ระลึกถึงพระคุณของพระศาสดา เจริญวิปัสสนามีการเห็น การฟัง การได้ ไตรสิกขา การปรนนิบัติ และความระลึกถึงนั้น ๆ (เป็นอารมณ์) แล้วทำตนให้ถึงโสดาปัตติมรรค นี้ชื่อว่า **ทัสสนะ, สวนะ, ลาภะ, สิกขา, ปาริจริยา, อนุสสติ** แท้จริง. ส่วนทัสสนะอันเป็นเดิม ชื่อว่า ทัสสนานุตตริยะ. การฟัง, การได้, การศึกษา, การปรนนิบัติ, และความระลึกถึงที่เป็นเดิม ก็อย่างนั้น (คือ ชื่อว่า สวนานุตตริยะ ฯลฯ อนุสสตานุตตริยะ).

(ฎีกา)

[๘๗] นัยอันมาในอรรถกถา เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย พร้อมทั้งฎีกาว่า ก็ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค ไม่ทรงประสงค์เพียงการเห็นพระรูปของพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม ว่าเป็นทัสสนานุตตริยะ, ที่แท้ทรงประสงค์การเห็นหยั่งลงในพระพุทธคุณ ด้วยความเลื่อมใสอันหนัก

แน่น มีการเห็นพระรูปของพระองค์เป็นประมุข (ว่าทัสสนานุตตริยะ). ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **"อานนฺทตฺเถโร"** ดังนี้. รูปกายของพระศาสดา ชื่อว่า **ทัสสนะ** ในบทว่า **ทสฺสนานุตฺตริยํ** นั้น เพราะเป็นพระรูปที่บุคคลพึงเห็น. แม้ในบทว่า ทสฺสนานุตฺตริยํ นั้น อายตนะคือรูป ก็ชื่อว่า **ทัสสนะ** โดยไม่แปลกกัน. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **"จกฺขุวิญฺญาเณน ทฏฺฐุํ"** ดังนี้. ทัสสนะอื่นเยี่ยมกว่านี้ ไม่มี เหตุนั้น ทัสสนะนี้ ชื่อว่า อนุตตระ. อนุตตระนั้นแล ชื่อว่า อนุตตริยะ. ทัสสนะนั้นด้วย ไม่มีทัสนะอื่นเยี่ยมกว่าด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า **ทัสสนานุตตริยะ** แม้ในอนุตตริยะที่เหลือ ก็นัยนี้เหมือนกัน, ส่วนความแปลกกันดังนี้: -

ที่ชื่อว่า สวนะ เพราะอรรถว่า อันเขาฟัง คือพระดำรัสของพระศาสดา. ที่ชื่อว่า ลาภะ เพราะอรรถว่า อันเขาได้ คือศรัทธาในพระศาสดา. ที่ชื่อว่า สิกขา เพราะอรรถว่า อันเขาศึกษา คือศีล สมาธิ และ ปัญญา. การปรนนิบัติ ชื่อว่าปาริยา คือ การบำรุง. ความระลึกถึง ชื่อ อนุสสติ ได้แก่ ระลึกถึงคุณของพระศาสดา.

คำว่า **อิทมฺปิ** นี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ เพราะไม่แปลกจากคำที่ท่านกล่าวไว้ก่อน.

สองบทว่า **สตฺถุ ทสฺสนํ** ความว่า เหมือนพระอานนทเถระได้การเห็นพระศาสดา อันมีความเสื่อมใส ความภักดีและความสนิทสนมเป็นเบื้องต้น.

บทว่า **สิกฺขาตฺตยํ** ความว่า ศึกษาไตรสิกขาอันเป็นบุรพภาค.

สองบทว่า **ตํ ทสฺสนํ** ความว่า เจริญวิปัสสนาอันเป็นไปโดยมุขคือทัสสนะ.

แท้จริง กัลยาณปุถุชน เจริญวาระแห่งวิปัสสนา กระทั่งอนุโลมญาณ โดยมุขคือทัสสนะ ก้าวลงสู่ภูมิแห่งอริยะที่ ๘ ในลำดับอนุโลมญาณนั้น ได้ทัสสนะแล้ว ชื่อว่า ทำตนให้ถึงมรรค.

ทัสสนะที่เป็นไปเบื้องหน้าแต่นี้ ชื่อว่า ทัสสนะแท้จริง. ทัสสนะอันเป็นเดิม ชื่อว่า ทัสสนานุตตริยะ เพราะเป็นเหตุแม้แห่งการเห็นสัจจะ, แม้ในอนุตตริยะที่เหลือ ก็นัยนั่น.

กัลยาณปุถุชน ทำญาณอันมีอนุสสติเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้นด้วยสามารถระลึกถึงพระพุทธคุณ โดยนัยเป็นต้นว่า **"อิติปิ โส ภควา"** ดังนี้แล้ว ทำญาณนั้นให้เป็นปทัฏฐาน เจริญวิปัสสนาอยู่ พระอรรถกถาจารย์ ก็กล่าวว่า "เจริญวิปัสสนามีความระลึกถึง (เป็นอารมณ์) ดังนี้.

[เรื่องวักกลิพราหมณ์]

[๘๘] ดังได้สดับมา พราหมณ์คนหนึ่งชื่อ วักกลิ อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี. วันหนึ่ง เขาเห็นพระศาสดาเสด็จเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ไม่อิ่มด้วยการดูพระรูปของพระศาสดา ไปพระเชตวันกับพระศาสดานั่นแล สดับเทศนาของพระศาสดา ได้ศรัทธาแล้วบรรพชาในสำนักพระศาสดา ด้วยหมายใจว่า "จักได้เห็นพระศาสดาเป็นนิตย์ ด้วยอุบายอย่างนี้" ในเวลาอื่นจากเวลาฉันอาหาร ยืนอยู่

ในที่ ๆ ยืนอยู่แล้วจะเห็นพระศาสดาได้ ทอดทิ้งกิจมีการสาธยายและมนสิการกัมมัฏฐานเป็นต้นเสีย (เฝ้า) ดูพระศาสดาอยู่แล้ว. พระศาสดาทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของเธออยู่ ไม่ได้ตรัสอะไรเป็นเวลาช้านาน เมื่อเธอมีญาณแก่กล้าแล้ว ตรัสว่า "วักกลิ ประโยชน์อะไรของเธอด้วยกายอันเน่า ที่เธอเห็นอยู่นี้, วักกลิ ผู้ใดและ เห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม. วักกลิ ก็ผู้เห็นธรรม ชื่อว่า เห็นเรา, ผู้เห็นเรา ชื่อว่า เห็นธรรม" ดังนี้แล้ว เมื่อใกล้วันเข้าพรรษา เสด็จไปกรุงราชคฤห์ ในวันเข้าพรรษา จึงทรงประณามเธอว่า "วักกลิ จงหลีกไปเสีย."

[พระวักกลิเสียใจจะฆ่าตัวตาย]

เธอไม่อาจดำรงอยู่ คิดว่า "จะมีประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของเราผู้ไม่ได้เห็นพระศาสดา" จึงขึ้นภูเขาคิชฌกูฏ เพื่อจะทำตนให้ตกจากภูเขา.

พระศาสดา ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ทรงดำริว่า "วักกลินี้ เมื่อไม่ได้ความปลอบโยนจากสำนักเรา จะพึงอุปนิสัยแห่งมรรคผลให้ฉิบหายเสีย" ดังนี้แล้ว ประทับนั่งในพระเวฬุวันนั่นเอง ทรงเปล่งพระโอภาสแสดงพระองค์ ทำปีติมีกำลังให้เกิดขึ้นแก่เธอ ตรัสคาถานี้ในภิกขุวรรคธรรมบทว่า

"ภิกษุเลื่อมใสในพุทธศาสนา มากด้วยความ
ปราโมทย์ พึงบรรลุบทอันสงบ เป็นที่ระงับ
สังขาร เป็นสุข."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาโมชฺชพหุโล** ความว่า ผู้มากด้วยปราโมทย์แม้โดยปกติ.

บทว่า **ปสนฺโน** ได้แก่ ผู้ปลูกความเลื่อมใส.

บาทคาถาว่า **อธิคจฺเฉ ปทํ สนฺตํ** ความว่า พึงบรรลุส่วนอันสงบ กล่าวคือพระนิพพาน.

บาทคาถาว่า **สงฺขารูปสมํ สุขํ** ความว่า เป็นธรรมที่สงบแห่งสังขารทั้งหมด เป็นสุขอย่างยิ่ง.

[พระวักกลิบรรลุพระอรหัต]

ก็แลครั้นพระศาสดาตรัสฉะนี้แล้ว จึงทรงเหยียดพระหัตถ์ออกตรัสว่า "มาเถิด วักกลิ อย่ากลัวเลย." เธอคิดว่า "เราเห็นพระศาสดาแล้ว แม้พระดำรัสว่า 'มาเถิด' เราก็ได้แล้ว" ทำปีติมีกำลังให้เกิดขึ้นแล้ว ไม่ทันรู้สึกถึงตน (ลอย) ไปว่า "จะไปข้างไหน" เพาะไปในอากาศเฉพาะพระพักตร์พระศาสดา ยืนอยู่บนภูเขาด้วยเท้าแรก ระลึกถึงคาถาที่พระศาสดาตรัสแล้ว ข่มปีติไว้ได้ในอากาศนั่นแล บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ถวายบังคมพระศาสดาอยู่ ลงมาแล้ว.

เรื่องพระวักกลิเถระ มาในอรรถกถาธรรมบทเป็นต้น.

[๘๙] การอยู่ในประเทศเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ของพระวักกลินั้น ย่อมเป็นปัจจัยแห่งการได้อนุตตริยะ ๖ คือการเห็น

พระรูปของพระศาสดา เป็นทัสสนานุตตริยะ การฟังเทศนาของพระศาสดา เป็นสวนานุตตริยะ การได้ศรัทธาในพระศาสดา เป็นลาภานุตตริย การบำเพ็ญไตรสิกขา เป็นสิกขานุตตริยะ การปรนนิบัติพระศาสดา เป็นปาริจริยานุตตริยะ ความระลึกถึงพระคุณของพระศาสดา เป็นอนุสสตานุตตริยะ ดังพรรณนามาฉะนี้.

[มัชฌิมประเทศเป็นปฏิรูปเทส]

[๙๐] อีกอย่างหนึ่ง ชนบทที่มีชื่อว่า มัชฌิมประเทศ ที่ท่านกำหนดไว้ในจัมมขันธกะ[๑]อย่างนี้

ในทิศบูรพา มีนิคนชื่อกชังคละ ต่อจากนั้น มีนครชื่อมหาศาล ต่อจากมหาสาลนครนั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมชนบท.

ในทิศอาคเนย์ มีแม่น้ำชื่อสัลลวดี ต่อจากแม่น้ำสัลลวดีนั้นไป เป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมชนบท.

ในทิศทักษิณ มีนิคมชื่อเสตกัณณิกะ ต่อจากเสตกัณณิกนิคมนั้นไป เป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมชนบท.

ในทิศปัศจิม มีบ้านพราหมณ์ชื่อ ถูนะ ต่อจากบ้านพราหมณ์นั้นไป เป็นปัจจันตชนบท ร่วมพราหมณ์ชนบท.

ในทิศอุดร มีภูเขาชื่ออุสีรธชะ ต่อจากภูเขานั้นไป เป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมชนบท ชื่อว่า ปฏิรูปเทส.

แม้ในอรรถกถาเอกนบาต[๒]อังคุตตรนิกาย ท่านครั้งแสดงบาลี

๑. มหาวคฺค. วิ. ทุติย. ๕/๓๕

๒. มโน. ปู. ๑/๕๓๒.

ในธันธกะอย่างนั้นเหมือนกันแล้ว กล่าวว่า ก็ชนบทนี้ มีสัณฐาน ดังคะโพน (วัด) โดยตรง บางแห่งได้ ๘๐ โยชน์ (๘๐๐ ไมล์) บางแห่งได้ ๑๐๐ โยชน์ (๑,๐๐๐ ไมล์) บางแห่งได้ ๒๐๐ โยชน์ (๒,๐๐๐ ไมล์) แต่ศูนย์ ๓๐๐ โยชน์ (๓,๐๐๐ ไมล์) (วัด) โดยรอบได้ ๙๐๐ โยชน์ (๙,๐๐๐ ไมล์)

[คนดีเกิดในปฏิรูปเทส]

พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวกมีพระสารีบุตร พระโมคคลัลลานะเป็นต้น พุทธอุปัฏฐาก พระพุทธมารดา พระพุทธบิดา และพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมเกิดขึ้นไปมัชฌิมประเทศนั้น.

บรรดาสุตบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น สัตว์ทั้งหลายรับโอวาท ของพระเจ้าจักรพรรดิ ตั้งอยู่ในศีล ๕ ย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องอยู่ในโอวาท ของพระพุทธเจ้าและพระสาวกของพุทธเจ้าก็อย่างนั้น. แต่เมื่อตั้งอยู่ในโอวาท ของพระพุทธเจ้าและพระสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมมีพระนิพพาน และสุคติเป็นเบื้องหน้า. เพราะฉะนั้น การอยู่ในปฏิรูปเทสนั้น จึงตรัส ว่า "เป็นมงคล" เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติเหล่านี้.

[ปฏิรูปเทสอีกนัยหนึ่ง]

[๙๑] ส่วนในอรรถกถา*เอกนิบาตอังคุตตรนิกาย ท่านกล่าว ว่า "อีกนัยหนึ่ง แม้เพราะเทียบเคียง ก็ได้มัชฌิมประเทศ (อีก) แท้จริง ชมพูทวีปทั้งสิ้น ชื่อว่า มัชฌิมประเทศ ทวีปนอกนั้น เป็น ปัจจันตชนบท. อนุราธบุรี ในตัมพปัณณิทวีป (สีหล=ลังกาทวีป=

* มโน. ปู. ๑/๕๓๒.

Cylon) ชื่อว่า มัชฌิมประเทศ นอกนั้นเป็นปัจจันตประเทศ ดังนี้. แม้คำนั้นก็ถูก.

[ลำดับวงศ์กษัตริย์ในอนุราธบุรี]

ด้วยว่า ในอนุราธบุรี พระราชโอรสองค์องค์ที่ ๒ ของพระเจ้ามุฏสีวะ พระนามว่า เทวานัมปัยติสสะ ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาหินทเถระ ทรงทำบุญมากหลาย ครองราชย์อยู่ได้ ๔๐ ปีแล้วสวรรคต บังเกิดในดาวดึงสเทวโลก. แต่นั้น พระราชโอรสองค์ที่ ๔ ของพระเจ้ามุฏสีวะพระนามว่า อุตติยะ ครองราชย์อยู่ ๑๐ ปี. พระราชโอรสองค์ที่ ๕ พระนามว่า มหาสีวะ พระราชโอรสองค์ที่ ๗ พระนามว่า สูรติสสะ ของพระเจ้ามุฏสีวะนั่นเอง ก็อย่างนั้น (คือครองราชย์อยู่องค์ละ ๑๐ ปี).

ครั้งนั้น ราชบุตรของพระราชาทมิฬ ๒ องค์ คือ เสนะ ๑ คุตตะ ๑ ถอดพระเจ้าสูรติสสะเสีย แล้วครองราชย์ในอนุราธบุรีได้ ๑๒ ปี.

ครั้งนั้น พระราชโอรสองค์ที่ ๘ ของพระเจ้ามุฏสีวะ พระนามว่า อเสละ ถอดพระเจ้าเสนะและคุตตะเสีย ครองราชย์อยู่ได้ ๑๐ ปี.

ครั้งนั้น พะราชทมิฬ พระนามว่า เอฬาระ ถอดพระเจ้าอเสละเสีย แล้วครองราชย์ ๔๔ ปี.

ครั้งนั้น พระราชโอรสของพระเจ้ากากวัณณติสสะ พระราช-นัดดาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ พระนามว่า ทุฏฐคามณีอภัย ปลง

พระราชชนม์พระเจ้าเอฬาระเสียแล้ว ได้เป็นเอกราชบุรี ในลังกาทวีป.

พระเจ้าทุฏฐคามณีอภัยนั้น ได้ครองราชย์อยู่ในที่สุด ๕๖ ปี หลังจากปีสวรรคตของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น เทวานัมปิยติสสเทพบุตร เห็นความที่สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง จุติจากภพดาวดึงส์ด้วยอธิมุตตกาลกิริยา* บังเกิดในสกุลเศรษฐี ในลังกาทวีป ในเวลาอายุได้ ๗ ขวบ บรรพชาแล้วได้เป็นพระอรหันต์. แม้ชนเหล่าอื่น ผู้อยู่ในลังกาทวีปนั้น บรรลุมรรคผล เหลือที่จะนับแล.

กถาว่าด้วยการอยู่ในประเทศอันสมควร จบ.

* โดยพยัญชนะ แปลว่า การทำกาละด้วยน้อมใจไป (ด้วยอัธยาศัย) โดยอรรถ หมายว่า กลั้นใจจุติ.

กถาว่าด้วยความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้ในก่อน

[๙๒] ผู้มีกุศลอันสั่งสม คือ มีอธิการอันทำไว้ปรารภพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระขีณาพส ในชาติที่ล่วงมาแล้ว ชื่อว่า ผู้มีบุญอันทำไว้ในก่อน. แท้จริง บุคคลเห็นปานนี้ มีกุศลมูลอันหนาขึ้นแล้ว สดับเทศนาของพระเจ้า หรือพระสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมบรรลุพระอรหัตด้วยกุศลมูลนั้นนั่นแล เหมือนพระเจ้ามหากัปปินะเป็นต้น. เพราะฉะนั้น ความที่บุคคลเห็นปานนี้มีบุญอันทำไว้ในก่อน จึงตรัสว่า "เป็นมงคล." ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์): -

[เรื่องพระมหากัปปินเถระ]

[๙๓] ในอดีตกาล ได้มีช่างทอหูกประมาณพันคน อยู่อาศัยในบ้านตำบลหนึ่งใกล้กรุงพาราณสี. ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าประมาณพันองค์ อยู่ในหิมวันตประเทศ ๘ เดือน มีประสงค์จะอยู่ในชนบท ๔ เดือนฤดูฝน ลงที่ใกล้พระนครแล้ว ส่งพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ไปขอหัตถกรรมเพื่อทำเสนาสนะ.

ครั้งนั้น ภริยาของหัวหน้าช่างทอหูก เดินไปพระนครด้วยกิจบางอย่าง พบพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ถามแล้ว ฟังเรื่องนั้น กล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า พวกดิฉันอยู่ในบ้านตำบลนี้ประมาณพันคน ในพวกดิฉัน คนหนึ่ง ๆ จักถวายภิกษาได้องค์หนึ่ง ๆ, พรุ่งนี้ ของท่านทั้งหลายโปรดรับภิกษาของพวกดิฉัน พวกดิฉันจักทำแม้เสนาสนะแก่

ท่านทั้งหลาย" ดังนี้แล้ว เข้าไปบ้าน บอกแก่มนุษย์ทั้งหลาย.

วันรุ่งขึ้น แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เข้าไปยังบ้านตำบลนั้น. มนุษย์ทั้งหลาย มีฉันทะเป็นอันเดียวกัน ถวายภิกษาแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ในที่สุดภัตกิจ ได้ (ช่วยกัน) ทำบรรณศาลาพันกลังถวายแก่ท่าน. พวกเขาบำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายผู้จำพรรษา ในบรรณศาลาของตนโดยเคารพแล้ว ได้ถวายจีวรแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นผู้ออกพรรษาแล้ว. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายอนุโมทนาแล้วหลีกไป.

ช่างทอหูกเหล่านั้น จุติจากภพนั้นแล้ว (บังเกิด) ชื่อว่า คณเทพบุตร ในหมู่เทพดาชั้นดาวดึงส์ เสวยทิพยสมบัติในที่นั้น จุติจากภพนั้นแล้ว บังเกิดในสกุลกุฎุมพี กรุงพาราณสี ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป. บรรดาช่างทอหูกเหล่านั้น หัวหน้าช่างทอหูกเป็นบุตรของหัวหน้ากุฎุมพี. แม้ภริยาของเขา ก็เป็นธิดาของหัวหน้ากุฎุมพีเหมือนกัน. ช่างทอหูกนอกจากนั้น เป็นบุตรธิดาของกุฎุมพีนอกจากนั้น.

คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด เจริญวัยแล้ว เป็นภริยาสามีกันและกัน รวบรวมทรัพย์ได้แล้ว ให้ (ช่วยกัน) ทำบริเวณ ประดับด้วยห้องพันห้อง เมื่อทำการฉลองบริเวณ ถวายมหาทานสัปดาห์ ๑ แก่ภิกษุสองหมื่นรูปมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข วันสุดท้าย ได้ถวายจีวร.

ฝ่ายภริยาของหัวหน้ากุฎุมพี ต้องการจะทำให้อดิเรก (มโหฬาร) บูชาพระศาสดาด้วยผ้าสาฎกสีดอกอังกาบ มีค่าพันหนึ่ง และ

ด้วยดอกอังกาบทั้งหลาย ปรารถนาว่า "พระเจ้าข้า ขอข้าพระองค์จงมีนามว่า อโนชา (อังกาบ) มีสรีระ มีวรรณะดังสีดอกอังกาบในสถานที่ข้าพระองค์บังเกิดแล้ว ๆ."

พระศาสดา ทรงอนุโมทนาว่า "ขอความปรารถนาอย่างนั้นจงสำเร็จ" ดังนี้. คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ท่องเที่ยวไปในเทพดาและมนุษย์พุทธันดร๑ จุติจากเทวโลก ก่อนหน้าพระศาสดาของเราบังเกิด.

บรรดาเหล่านั้น หัวหน้ากุฎุมพี บังเกิดในราชสกุล ในกรุงกุกกุฏวดี ได้เป็นพระราชาพระนามว่า มหากัปปินะ. แม้บุรุษนอกจากนั้น บังเกิดในสกุลอมาตย์ ในกรุงกุกกุฏวดีนั้นนั่นเอง. ส่วนภริยาของหัวหน้ากุฎุมพี เป็นพระราชธิดาในกรุงสาคละ แคว้นมัททะ ได้มีพระนามว่า อโนชา เพราะมีพระสรีระ มีวรรณะดังสีดอกอังกาบแม้สตรีนอกจากนั้น เป็นธิดาอมาตย์กรุงสาคละนั้นเหมือนกัน. คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด เจริญวัย (บรรลุนิติภาวะ) แล้วได้เป็นภรรยาสามีกันและกัน. เมื่อคนเหล่านั้น อยู่ร่วมกันด้วยความสมัครอย่างนั้นพระศาสดาของเราบังเกิดในโลก ประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี.

ภายหลังวันหนึ่ง พระเจ้ามหากัปปินะ ทรงสดับจากสำนักพาณิชผู้มาจากกรุงสาวัตถีว่า "พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว พระธรรมเกิดขึ้นแล้ว พระสงฆ์เกิดขึ้นแล้ว" ทรงเกิดปีติและโสมนัส ทรงบูชาคำของพาณิชเหล่านั้นด้วยทรัพย์สามแสน ตรัสว่า "พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงไปสำนักของพระราชเทวี รับทรัพย์สามแสน" ทรงพร้อมด้วยอมาตย์

พันหนึ่ง เสด็จออก (อภิเนษกรมณ์) ด้วยยานเทียมม้า อุทิศพระ-ศาสดา.

วันนั้น แม้พระศาสดา ทรงตรวจดูโลกในเวลาใกล้รุ่ง ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งพระอรหัตของพระราชาพร้อมทั้งราชบริพาร เมื่อจะเสด็จไปต้อนรับท้าวเธอ ทรงถือบาตรและจีวรเองทีเดียว เสด็จไปจากกรุงสาวัตถี ๑๒๐ โยชน์ ประทับนั่ง ทรงเปล่าพระฉัตรพัณณรังสี ณ ควงต้นนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทรภาคา.

ก็ในทางที่พระราชาเสด็จไป ได้มีแม่น้ำ ๓ สาย คือ แม่น้ำสายที่ ๑ ชื่อคงคา, สายที่ ๒ ชื่อนีลพาหา เป็นมหาทานทีสายหนึ่ง ซึ่งกว้างถึงครึ่งโยชน์, สายที่ ๓ ชื่อจันทรภาคา. พระราชาทานพร้อมทั้งราชบริพารเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำเหล่านั้นโดยลำดับ ตรัสว่า "ชื่อว่า พระคุณของพระศาสดาพระองค์นี้ แผ่ไปภายใต้แต่เวจี เบื้องบนกระทั่งภวัคค-พรหม ถ้าพระศาสดาพระองค์นี้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไซร้ ขอหลังกีบม้าเหล่านี้ จงอย่าเปียก" ทรงทำสัจจกิริยาแล้ว ทรงขับม้าไปบนหลังน้ำ. เพียงหลังกีบแม้ของม้าตัวหนึ่งก็ไม่เปียก. พระราชาพร้อมทั้งรบริพาร ทรงข้ามแม่น้ำสายที่ ๓ ด้วยอาการอย่างนั้น ทอดพระเนตรเห็นพระฉัพพัณณรังสี เสด็จลงจากหลังม้า น้อมพระองค์เสด็จเข้าไปยังสำนักพระศาสดา ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ทรงสดับอนุบุพพีกถา เป็นพระโสดาบัน ทรงผนวชโดยความเป็นเอหิภิกขุ ได้เป็นดังพระเถระมีพรรษา ๑๐๐ ทรงบริขาร ๘.

แม้พระนางอโนชาราชเทวี ทรงสดับการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้า

เป็นต้น ทรงบูชาคำของพาณิชด้วยทรัพย์เก้าแสน ทรงส่งพาณิชเหล่านั้นไปด้วยพระราชเสาวนีย์ว่า "ไปเถิด พ่อทั้งหลาย" อันเหล่าภริยาของพวกอำมาตย์ผู้โดยเสด็จกับพระราชาแวดล้อมแล้ว เสด็จออก (อภิเนษกรมณ์) ด้วยยานคือรถ อุทิศพระศาสดา เสด็จข้ามแม่น้ำเหล่านั้นโดยนัยก่อนนั่นแล.

พระศาสดา ทรงดำริว่า "เมื่อสตรีเหล่านี้เห็นสามีของตน ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ จะพึงเกิดขึ้นทำอันตรายแห่งมรรค, ฉันทราคะนั้นจักไม่อาจทำได้อย่างนี้" ได้ทรงทำโดยประการที่ชนเหล่านั้นจะไม่เห็นกันและกันได้.

สตรีเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ข้ามแม่น้ำสายที่ ๓ แล้ว ไปสำนักพระศาสดา ถวายบังคมแล้วนั่งสดับอนุบุพพีกถา เป็นพระโสดาบัน. ภิกษุแม้เหล่านั้น สดับธรรมที่ทรงแสดงแก่สตรีเหล่านั้น บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา.

พระศาสดา ทรงคลายฤทธาภิสังขาร. ลำดับนั้น สตรีเหล่านั้นเห็นสามีเหล่านั้นบวชแล้ว ทูลขอบรรพชากะพระศาสดา.

พระศาสดา ทรงดำริว่า "อุบลวรรณาจงมา." พระเถรี มาให้สตรีเหล่านั้นบรรพชาแล้ว พาไปที่พำนักภิกษุณีในกรุงสาวัตถี. สตรีแม้เหล่านั้นทั้งหมด บรรลุพระอรหัตแล้ว. แม้พระศาสดาก็ได้ทรงพาภิกษุพันรูปเสด็จไปพระเชตวันทางอากาศแล.

เรื่องพระมหากัปปินเถระมาในอรรถกถา*เอกนิบาตอังคุตตรนิกาย

*มโน. ปู. ๑/๓๔๔

เป็นต้น.

[สิริย่อมอยู่กับผู้มีบุญ]

[๘๔] อีกอย่างหนึ่ง แม้เพราะเหตุที่ผู้มีบุญอันแม้ได้ทำไว้ เมื่อได้พัสดุที่ถึงพร้อมด้วยอานุภาพ ย่อมประสบทุกข์, (ส่วน) ผู้มีบุญอันได้ทำไว้ (ได้พัสดุเช่นนั้น) ย่อมประสบสุข. อนึ่ง เพราะเหตุที่ผู้มีบุญอันมิได้ทำไว้ ย่อมไม่อาจรับสิริที่คนเหล่าอื่นแม้ให้ไว้ได้ สิรินั้นย่อมเข้าหาผู้มีบุญเท่านั้น จึงควรเห็นว่า ความเป็นผู้มีบุญอันได้ทำไว้ในก่อนเป็นมงคล. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์):-

[เรื่องบุรุษผู้มีวาสนา]

[๘๕] ในอดีตกาล พราหมณ์พี่น้อง ๔ คน ในกรุงพาราณสี บวชเป็นฤษี สร้างบรรณศาลาตามลำดับกัน อยู่ในหิมวันตประเทศ

บรรดาดาบสพี่น้องเหล่านั้น ดาบสพี่ชายใหญ่ ทำกาละแล้ว บังเกิดเป็นท้าวสักกะ. ท้าวเธอทรงทราบเหตุนั้นแล้ว วันหนึ่ง เสด็จเข้าไปหาดาบสหัวหน้า ทรงไหว้แล้วตรัสถามว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านต้องการอะไร ?"

ก็ดาบสนั้น เป็นโรคผอมเหลือง เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่า "อาตมภาพต้องการไฟ."

ท้าวสักกะ ตรัสว่า "ท่านผู้เจริญ ผิว่าท่านต้องการไฟ, ขอท่านพึงเอามือเคาะพร้าโต้เล่มนี้ แล้วกล่าวว่า 'เจ้าจงนำฟืนมาก่อไฟ,' พร้าโต้เล่มนี้ จักทำอย่างนั้น" ได้ประทานพร้าโต้แก่ดาบสนั้นแล้ว.

มีดก็ดี ขวานก็ดี ชื่อว่า วาสีผรสุกะ ด้วยสามารถสอดเข้าไปในด้าม.

ท้าวสักกะ เสด็จเข้าไปหาดาบสรูปที่ ๒ ตรัสถามอย่างนั้นเหมือนกัน. ทางช้างมีอยู่ใกล้บรรณศาลาของดาบสนั้น. ดาบสนั้นถูกช้างทั้งหลายรบกวน จึงกล่าวว่า "ทุกข์เกิดขึ้นแก่อาตมภาพด้วยอำนาจแห่งช้างทั้งหลาย, ขอจงโปรดทำช้างเหล่านั้นให้หนีไป."

ท้าวสักกะ จึงตรัสว่า "ท่านผู้เจริญ เมื่อท่านตีกลองหน้านี้ เหล่าปัจจามิตรของท่านจักหนีไป, เมื่อตีกลองหน้านี้ เสนามีองค์ ๔* จัก (กลับ) มีจิตเมตตาแล้วห้อมล้อม (รักษา)" ประทานกลองลูกหนึ่งแก่ดาบสนั้นแล้ว เสด็จเข้าไปหาแม้ดาบสรูปที่ ๓ ตรัสถามอย่างนั้นเหมือนกัน.

แม้ดาบสนั้น ก็เป็นโรคผอมเหลือง เพราะฉะนั้น จึงกล่าว "อาตมภาพต้องการนมส้ม."

ท้าวสักกะ ประทานหม้อนมส้มหม้อหนึ่งแก่ดาบสนั้นแล้ว ตรัสว่า "ถ้าท่านปรารถนา พึงคร่ำหม้อนมส้มนี้ลง, นมส้มจักกลายเป็นแม่น้ำใหญ่ ทำห้วงน้ำใหญ่ให้หลากไปแล้ว อาจยึดเอาราชสมบัติให้แก่ท่านได้" แล้วเสด็จหลีกไป.

ตั้งแต่นั้น พร้าโต้ก็ก่อไฟแก่ดาบสหัวหน้า. เมื่อดาบสรูปที่ ๒

๑. หัตถานิก หมวดช้าง ๑. อัสสานิก หมวดม้า ๑. รถานิก หมวดรถ ๑. ปัตตานิก หมวดราบ ๑. กำหนดอย่างต่ำ; ช้าง ๓ เชือก คน ๑๒ คน เรียก หัตถานิก. ม้า ๓ ตัว คน ๓ คน เรียก อัสสานิก. รถ ๓ คัน มีคนคันละ ๔ คน เรียก รถานิก. คน ๔ คน, มีศัสตราวุธครบ เรียกปัตตานิก. กำหนดอย่างสูง: หัตถานิกหนึ่งมีช้าง ๓ เชือก คน ๓๖ คน, อัสสานิกหนึ่งมีม้า ๓ ตัว คน ๘ คน, รถานิกนึ่ง มีรถ ๓ คัน คน ๑๒ คน.

ตีหน้ากลอง ช้างทั้งหลายก็หนีไป. ดาบสรูปที่ ๓ ก็ฉันนมส้ม.

ครั้งนั้น สุกรตัวหนึ่ง เที่ยวไปในที่บ้านเก่า เห็นดวงมณีอันถึงพร้อมด้วยอานุภาพ จึงเอาปากคาบ แล้วเหาะขึ้นสู่อากาศด้วยอานุภาพของดวงมณีนั้น พบเกาะแห่งหนึ่งในท่ามกลางสมุทรจึงลงอยู่ภายใต้ต้นมะเดื่อต้นหนึ่ง.

วันหนึ่ง สุกรหนึ่ง วางดวงมณีไว้ข้างหน้า แล้วม่อยหลับไปที่โคนต้นไม้. ทีนั้น บุรุษชาวแคว้นกาสีคนหนึ่ง ถูกมารดาบิดาขับออกจากเรือน เป็นกรรมการ (กลาสี) ของนายเรือทั้งหลายขึ้นสู่เรือแล้ว เมื่อเรืออับปางในท่านกลางสมุทร นอนบนแผ่นกระดาน (ลอยไป) ถึงเกาะนั้นแสวงหาผลาผลอยู่ เหลือบเห็นสุกรนั้นกำลังหลับ จึงค่อย ๆ เดินไปฉวยได้ดวงมณี เหาะขึ้นสู่อากาศด้วยอานุภาพแห่งดวงมณีนั้น นั่งบนกิ่งมะเดื่อ คิดว่า "สุกรตัวนี้ ชะรอยจะเที่ยวไปสู่อากาศด้วยอานุภาพแห่งดวงมณี จึงอยู่ที่นี่, เราฆ่าสุกรตัวนี้ กินเนื้อแล้วจึงไป น่าจะเหมาะ" จึงหักไม้ท่อนหนึ่งโยนลงบนศีรษะสุกรนั้น. สุกรผวาตื่น ไม่เห็นดวงมณี จึงอยู่ที่นี่, เราฆ่าสุกรตัวนี้ กินบุรุษนั้นหัวเราะ สุกรแหงนหน้าดูข้างบน เห็นบุรุษนั้น จึงเอาศีรษะชนต้นไม้นั้นตายในที่นั้นนั่นเอง.

บุรุษนั้น ลง (จากต้นไม้) ก่อไฟปิ้งเนื้อสุกานั้นกินแล้ว เหาะขึ้นสู่อากาศ ไปทางที่สุดหิมวันตประเทศ เห็นอารมบท (พัก) อยู่ในอาศรมของฤษีหัวหน้า ๒-๓ วัน เห็นอานุภาพแห่งพร้าโต้ จึงบอกอานุภาพแห่งดวงมณีของตน แล้วกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ขอท่าน

จงรับดวงมณีนี้แล้วให้พร้าโต้แก่ข้าพเจ้าเถิด."

ฤษีปรารถนาจะเที่ยวไปในอากาศ จึงรับดวงมณีแล้ว ได้ให้พร้าโต้นอกนี้แก่เขา. เขาถือเอาพร้าโต้นั้น ไปได้หน่อยหนึ่ง เคาะพร้าโต้แล้วกล่าวว่า "เจ้าจงตัดศีรษะของฤษีนี้ แล้วนำดวงมณีมา." พร้าโต้ได้ทำอย่างนั้น. เขาซ่อนพร้าโต้ไว้ในที่กำบัง เข้าไปหาฤษีรูปที่ ๒ (พัก) อยู่ชั่ววันเล็กน้อย เห็นอานุภาพแห่งกลอง จึงให้ดวงมณีแล้วถือเอากลอง ให้พร้าโต้ตัดศีรษะแม้ของดาบสรูปที่ ๒ นั้นโดยนัยก่อนนั่นแล เข้าไปหาดาบสรูปที่ ๓ เห็นอานุภาพแห่งหม้อนมส้ม จึงให้ดวงมณีแล้วถือเอาหม้อนมส้ม ให้พร้าโต้ตัดศีรษะแม้ของดาบสรูปที่ ๓ นั้นอย่างนั้นเหมือนกัน แล้วถือเอาสิ่งทั้งหมด เหาะขึ้นสู่อากาศ ลงในที่ไม่ไกลกรุงพาราณสี ส่งหนังสือไปในมือของบุรุษผู้หนึ่งถึงพระเจ้ากรุงพาราณสีว่า "พระเจ้ากรุงพาราณสีจะรบหรือให้ราชสมบัติแก่เรา."

พระราชา ทรงสดับสาส์น เสด็จออกด้วยหมายพระราชหฤทัยว่า "จับจักโจร" บุรุษนั้นตีกลองแล้ว เสนามีองค์ ๔ แวดล้อมบุรุษนั้นแล้ว. เขาทราบว่าพระราชายกพลมา จึงเทหม้อนมส้ม. แม่น้ำใหญ่ไหลหลากไปแล้ว. มหาชน จมลงในนมส้ม ไม่อาจจะข้ามขึ้นได้. เขาเคาะพร้าโต้พลางกล่าวว่า "เจ้าจงนำพระเศียรของพระราชามา." พร้าโต้นั้นไปนำเอาพระเศียรมาวางไว้ที่แทบเท้าแล้ว. แม้คน ๆ หนึ่งก็ไม่อาจยกอาวุธนี้ขึ้นได้.

บุรุษนั้น อันพลหมู่ใหญ่ห้อมล้อม เข้าไปสู่พระนคร ให้ทำการ

อภิเษก ได้เป็นพระราชาพระนามว่า ทธิวาหนะ แล้วแล.

เรื่องสุกรได้มณี มาในทธิวาหนชาดก* ทุกนิบาต.

[เรื่องพราหมณ์ผู้ลักสิริ]

[๙๖] ดังได้สดับมา พราหมณ์ (ผู้รู้) ลักขณะสิริคนหนึ่ง อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี. วันหนึ่ง เขาคิดว่า "อนาถบิณฑิกเศรษฐีนี้เป็นทุคตะ แล้วกลับเป็นอิสระแล้วอีก, ทำไฉน เราจะพึงลักสิริของเศรษฐีนั้นมาได้" ได้ไปเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐี.

ก็เศรษฐีมีไก่ขาวปลอดเปรียบด้วยสังข์ขัด ขังไว้ในกรงทอง, สิรินั้นตั้งอยู่ที่หงอนของมัน. พราหมณ์ไปในเรือนของเศรษฐีนั้น อันเศรษฐีทำสักการะและสัมมานะแล้ว ถามว่า "ท่านมาเพื่อประสงค์อะไร ?" ตรวจดูว่า "สิริตั้งอยู่ที่ไหนหนอ ?" ทราบว่า "ที่หงอนไก่" จึงกล่าวว่า "ท่านมหาเศรษฐี ข้าพเจ้าบอกมนต์กะมาณพ ๕๐๐ คน, มาณพและข้าพเจ้าอาศัยไก่ตัวหนึ่ง ซึ่งขันไม่เป็นเวลา ก็ลำบาก ทราบว่า ไก่ตัวนี้ขันเป็นเวลา, ข้าพเจ้ามาเพื่อต้องการไก่ตัวนี้; ขอโปรดให้ไก่ตัวนี้แล้วข้าพเจ้าเถิด."

เศรษฐี กล่าวว่า "จงจับเอาไปเถิด พราหมณ์ ข้าพเจ้าให้ไก่แก่ท่าน."

ในขณะที่เศรษฐีกล่าวว่า "ให้" เท่านั้น สิริหายไปจากหงอนไก่นั้น ตั้งอยู่ที่มณีอันเศรษฐีวางไว้เหนือศีรษะ. พราหมณ์รู้เรื่องนั้นจึงขอแม้ซึ่งมณี. ในขณะที่เศรษฐีกล่าวว่า "ให้มณี" เท่านั้น สิริ

*ชาตกฏฺฐกถา. ๓/๑๓๔.

หายไปจากมณีนั้น ตั้งอยู่ที่ไม้ตระเหว็ด อันเศรษฐีวางไว้เหนือศรีษะ. พราหมณ์นั้นรู้เรื่องนั้น จึงขอไม้ตระเหว็ดนั้น ตั้งอยู่ที่ศีรษะ ว่า "ให้" เท่านั้น สิริหายไปจากไม้ตระเหว็ดนั้น ตั้งอยู่ที่ศีรษะ แห่งอัครมเหสีของเศรษฐี นามว่า บุญลักษณเทวี.

พราหมณ์รู้เรื่องนั้น คิดว่า "ภัณฑะนั่น (คือภริยา) เศรษฐี ไม่ยอมสละ, เราไม่อาจแม้จะขอได้" จึงบอกแก่เศรษฐีตามความ เป็นจริง กล่าวว่า "ข้าพเจ้าไม่อาจจะลักสิริของท่านได้, ของ ๆ ท่าน จงเป็นของท่านผู้เดียวเถิด" แล้วหลีกไป.

ความเป็นอิสระ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาในเทวตา-สังยุตว่า[๑] **"สิริ เป็นที่นอนแห่งโภคะทั้งหลาย"** ดังนี้ว่า **สิริ**.

ในอรรถกถา[๒]เทวตาสังยุตนั้น ท่านกล่าวว่า "ความเป็น อิสระ ชื่อว่า **สิริ**. บทว่า **อาสโย** ได้แก่เป็นสถานที่อยู่. แท้จริง เมื่อ ความเป็นอิสระมีอยู่ตรงหน้า โภคะทั้งหลาย ย่อมมาทางบกบ้าง ทางน้ำบ้างทีเดียว. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสคำนั่น. เพราะฉะนั้น สิรินั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยอานุภาพแห่งบุญ. สิริแม้นั้น โดยความ ก็คือ สมบัติแห่งบุญ กำลังแห่งบุญนั่นเอง; เพราะฉะนั้น ผู้มีบุญน้อย จึงไม่อาจรับเอาสิริแม้ที่คนเหล่าอื่นให้แล้วได้เลยแล.

เรื่องพราหมณ์ผู้ลักสิริ จบ.

[๙๓][๓] ก็เมื่อพราหมณ์นั้นหลีกไปแล้ว เศรษฐีไปยังพระเชตวัน

๑. สํ. ส. ๒๕/๖๑. ๒. สา. ป. ๑/๑๒๑.

๓. พระมหาฉาย สุวฑฺฒโน ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

กราบทูลเรื่องทั้งหมดแด่ศาสดา.

พระศาสดา ตรัสว่า "คฤหบดี สิริของชนเหล่าอื่น ย่อมไปในที่อื่นในบัดนี้เท่านั้น ก็หาไม่ แม้ในกาลก่อน สิริที่พวกคนมีบุญน้อยทำให้เกิดขึ้นแล้ว ก็ไปแทบเท้าของเหล่าชนผู้มีบุญเท่านั้น." อันเศรษฐีนั้นทูลอ้อนวอนแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา :-

[เรื่องบุรุษหาฟืน]

ในอดีตกาล ได้มีบุรุษหาฟืนคนหนึ่ง ในกรุงพาราณสี. วันหนึ่งเขาขนฟืนมาจากป่า ไม่อาจ (จะไปให้) ทันประตูเมืองในเวลาได้ (ไปไม่ทันเวลาปิดประตูเมือง) จึงนอนที่ศาลเทพารักษ์แห่งหนึ่งในเวลาเย็น. ฝูงไก่เป็นอันมากแม้ที่ถูกปล่อยไว้ใกล้ศาลเทพรักษ์ (เทวสถาน ?) นอนอยู่บนต้นไม้ต้นหนึ่ง ไม่ไกลศาลเทพารักษ์นั้น.

บรรดาไก่เหล่านั้น ไก่ตัวที่นอนอยู่ข้างบนตัวหนึ่ง เวลาใกล้รุ่ง ถ่ายอุจจาระรดลงบนตัวไก่ตัวที่นอนอยู่ข้างใต้ เมื่อไก่ตัวใต้กล่าวว่า "ใครถ่ายอุจจาระรดลงบนตัวเรา ?" กล่าวว่า "เราไม่ทันพิจารณา ถ่ายลงไป" ดังนี้แล้วกลับถ่ายซ้ำลงไปอีก.

ทีนั้น ไก่ทั้ง ๒ ตัวนั้น ได้ทำการทะเลาะกันว่า "อะไร เป็นกำลังของเจ้า ๆ ?" ทีนั้น ไก่ตัวใต้พูด (อวด) ว่า "ใครฆ่าเราแล้วปิ้งที่ถ่านไฟ กินเนื้อที่สุกแล้ว จะได้ทรัพย์พันกหาปณะแต่เช้าตรู่." ส่วนไก่ตัวบน ก็พูด (อวดบ้าง) ว่า "พ่อคุณ ! เจ้าคุยโวด้วยกำลังมีประมาณเท่านี้ ใครกินเนื้อล่ำของเรานั้น ก็จะเป็นพระราชา; คนกินเนื้อข้างนอก, ถ้าเป็นบุรุษ ก็จะได้ตำแหน่งเสนาบดี, ถ้าเป็นสตรี

จะได้ตำแหน่งอัครเมหสี; ส่วนคนกินเนื้อติดกระดูก, ถ้าเป็นคฤหัสถ์ จะได้ตำแหน่งขุนคลัง, ถ้าเป็นบรรพชิต จะได้เป็นราชกุลุปกะ (ผู้เข้าถึงราชสกุล)."

บุรุษหาฟืน ได้ยินคำของไก่นั้น ๒ ตัวนั้นแล้ว ค่อยย่องขึ้นไปจับเอาไก่ตัวบนฆ่าเสีย หมายใจว่า "จักเป็นพระราชา" จึงไปเรือนได้ให้แก่ภรรยา ด้วยสั่งว่า "เธอจงปรุงเนื้อไก่นี้ให้ได้." นางทำตามคำสั่งนั้นแล้ว กล่าวว่า "นาย เชิญบริโภคเถิด" ดังนี้แล้วน้อมเข้าไป.

เขากล่าวว่า "นางผู้เจริญ เนื้อนี้มีอานุภาพมาก, ฉันกินมันแล้ว จัดได้เป็นพระราชา, เธอก็จักเป็นอัครเมสี, เธอจงถือเอาข้าวและเนื้อมา, เราจักอาบน้ำในแม่น้ำคงคา แล้วจึงบริโภคด้วยกัน."

ภริยาและสามีทั้ง ๒ นั้น พากันไปแล้ว วางภาชนะใส่ข้าวไว้ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา ลงไป (ยังท่าน้ำ) เพื่ออาบน้ำ.

ขณะนั้น น้ำถูกลมให้ปั่นป่วน ได้พัดเอาภาชนะใส่ข้าวไปแล้ว. ทีนั้น มหาอมาตย์ควาญช้างผู้หนึ่ง ให้ช้างอาบน้ำอยู่ในแม่น้ำด้านใต้ เห็นภาชนะใส่ข้าวนั้นถูกกระแสน้ำพัดมา จึงให้คนยกขึ้นเห็นอาหารนั้นทั้งหมด สั่งให้ปิดภาชนะใส่ข้าวนั้นแล้วส่งไปแก่ภริยา. ฝ่ายบุรุษหาฟืนนั้นแล มีท้องอืดขึ้นเพราะน้ำปนทรายไหลเข้าไปในปากหนีไปแล้ว.

ทีนั้น ดาบสจักษุทิพย์กุลุปกะของมหาอมาตย์ความช้างรูปหนึ่ง

(พัก) อยู่ในพระราชอุทยาน พิจารณาด้วยจักษุทิพย์ว่า "อุปัฏฐาก ของเราไม่สละตำแหน่งควาญช้าง, เมื่อไรหนอ จึงจักถึงสมบัติ ?" ทราบเหตุนั้นแล้ว จึงไปนั่งอยู่บนเรือนของครวญช้างก่อน. แม้ควาญช้าง ก็มาแล้ว สั่งให้คนนำภาชนะใส่ข้าวนั้นมา ได้ถวายแก่ดาบส. ดาบสให้แบ่งเนื้อล่ำเป็นต้น ออกเป็นส่วนหนึ่ง ๆ ให้ให้เนื้อล่ำแก่ควาญช้าง เนื้อข้างนอกแก่ภริยาของเขา ตนเองฉันเนื้อติดกระดูกแล้ว กล่าวว่า "ในวันนี้ ๓ แต่วันนี้ไป ท่านจักเป็นพระราชา, จงเป็นผู้ไม่ประ-มาท" ดังนี้แล้ว หลีกไป.

ก็ในวันที่ ๓ พระเจ้าสามนต์องค์หนึ่ง เสด็จมาล้อมกรุงพาราณสี. ทีนั้น พระราชา ให้มหาอมาตย์ควาญช้างถือเพศ เสด็จตรวจกองทัพ ถูกลูกศรอันรวดเร็วลูกหนึ่งแทง (ยิง) สวรรคตในที่นั้นนั่นเอง.

คราญช้าง ทราบความที่พระราชานั้นสวรรคตแล้ว จึงให้นำกหาปณะเป็นอันมากออก ให้คนตีกลอง*เที่ยว (ป่าวประกาศ) ว่า "ชนทั้งหลายผู้ต้องการทรัพย์ จงรบ." พลนิกาย (ช่วยกัน) ทำพระราชาข้าศึกให้ถึงชีพิตักษัยโดยครู่เดียวเท่านั้น.

พวกอมาตย์ ทำการถวายพระเพลิงพระศพพระราชาของตนแล้ว ปรึกษากันว่า "พระราชา เมื่อยังทรงพระชนม์อยู่ ได้พระราชทานเพศ

* คำเช่นนี้ ท่านเรียกว่า สหวิจรนัย, ถ้าเป็นทรงเดินเรียกว่า เภจิจรณ มคฺคเภรี หมายความเที่ยวตีกลอง, ใช้เป็นสำนวนของภาษาเช่นนี้เอง, ในเวลาแปลโดยพยัญชนะ ใส่ อิติ ณาปนเหตุกํ หรือ อิติ ณาปกเหตุกํ.

ของพระองค์แก่ควาญช้างนี้, ควาญช้างนี้แท้ ๆ ทำการบูชารบกู้ราชสมบัติไว้ได้, พวกเราจักให้ราชสมบัติแก่ควาญช้างนี้แหละ" ดังนี้แล้ว จึงอภิเษกควาญช้างไว้ในราชสมบัติ และได้แต่งตั้งภริยาของเขาให้เป็นอัครมเหสี, ฝ่ายพระดาบส ก็ได้เป็นราชกุลุปกะ.

เรื่องบุรุษหาฟืน จบ.

[๙๘] พระศาสดา ครั้งทรงนำอดีตนิทานนี้มาแล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่อนาถบิณฑิตเศรษฐีนั้น ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ในสิริโจรชาดก[๑] ติกนิบาตว่า

"คนไม่มีบุญ มีศิลปะก็ตาม ไม่มีศิลปะก็ตาม
มีความขวนขวาย รวบรวมทรัพย์ใดไว้เป็นอัน
มาก, คนมีบุญเท่านั้น ย่อมบริโภคทรัพย์เหล่า
นั้น: โภคะเป็นอันมาก ล่วงสัตว์เหล่าอื่นเสีย
เกิดขึ้นแก่คนผู้ทำบุญไว้ ในที่ทุกสถานที่เดียว.
อนึ่ง โภคะเป็นอันมาก ย่อมเกิดขึ้นในที่แม้มิใช่
บ่อเกิดทั้งหลาย."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยํ** แปลว่า ทรัพย์ใด. ปาฐะว่า **เย** ก็มี. ความว่า บุรุษเหล่าใด.

บทว่า **อุสฺสุกฺกา** ความว่า ผู้ถึงความขวนขวาย คือ เกิดความพอใจในอันรวบรวมทรัพย์. คนไม่มีบุญ ชื่อว่า **อลกฺขิกา**.

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๔/๑๖๘.

คนไม่มีบุญเหล่านั้น มีศิลปะก็ตาม ไม่มีศิลปะก็ตาม ด้วยความสามารถศิลปะมีศิลปะในเพราะช้างเป็นต้น โดยที่สุดทำแม้การงานด้วยค่าจ้างรวบรวม คือประมวลทรัพย์เป็นอันมากไว้โดยลำบาก.

บทว่า **ลภฺขิว** ความว่า บุรุษอื่นผู้มีบุญเท่านั้น แม้ไม่ทำการงานอะไร ๆ ก็ย่อมบริโภคทรัพย์เหล่านั้น คือ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ทรัพย์เป็นอันมาก" ด้วยผลบุญของตน.

บทว่า **อติจฺจ** แปลว่า ก้าวล่วงแล้ว. **เอว** ศัพท์ ในคำว่า **อญฺเญว** พึงประกอบเข้าด้วยบทว่า "**สพฺพตฺถ**" นัยว่า "โภคะเป็นอันมากก้าวล่วงสัตว์เหล่าอื่นผู้มิได้ทำบุญไว้เสีย ย่อมเกิดขึ้นแก่คนผู้ได้ทำบุญไว้แล้วในที่ทุกสถานเท่านั้น."

บาทคาถาว่า **อปิ นายเตเนสุปิ** ความว่า อนึ่ง โภคะเป็นอันมาก ทั้งที่ไม่มีวิญญาณ ทั้งที่มีวิญญาณ ย่อมเกิดขึ้นแม้ในที่มิใช่บ่อเกิด คือรัตนะทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นในที่มิใช่บ่อเกิดรัตนะ, ทองเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นในที่มิใช่บ่อเกิดทองเป็นต้น, สัตว์ทั้งหลายมีช้างเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นในที่มิใช่บ่อเกิดช้างเป็นต้น. บรรดาโภคะที่ไม่มีวิญญาณ และวิญญาณเหล่านั้น ในการเกิดในที่มิใช่บ่อเกิดแห่งโภคะที่ไม่มีวิญญาณมีมุกดาและมณีเป็นต้น พึงกล่าวเรื่องพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย.

[เรื่องพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย]

[๘๘] ดังได้สดับมา ได้มีพระราชบุตรของพระราชาพระนามว่า กากวรรณติสสะ ผู้ครองราชย์ในมหาคามในโรหณชนบท พระ

นามว่า ทุฏฐคามณีอภัย. โดยการที่พระราชาบิดาเสด็จล่วงลับไป พระองค์ครองราชย์ในมหาคามนั้นแล เสด็จมาจากมหาคามนั้นแล้ว ทรงปลงพระชนม์พระเจ้าทมิฬพระนามว่า เอฬาระ และได้เป็นเอกราช ในกรุงอนุราธบุรี ในลังกาทวีป.

ในปีที่ ๗๒ นับแต่ปีพระศาสดาปรินิพานได้ ๓๐๐ ปี รัตนะทั้งหลายมีแร่ทองเป็นต้น เกิดขึ้นรอยอนุราธบุรี ด้วยบุญญานุภาพของพระองค์. เป็นความจริง แร่ทองมากมายประมาณคืบหนึ่งบ้าง ประมาณนิ้วหนึ่งบ้าง งอกขึ้นเหนือพื้นดินประมาณถึง ๑๖ กรีส* ในอาวรวิวฏิคาม ไกลออกไป ๓ โยชน์ในทิศอีสานแต่กรุง.

ในทิศปราจีน แต่กรุงนั้นไกลออกไป ๗ โยชน์ แร่ทองแดง งอกขึ้นในชนบทอันชื่อว่า ตัมพปิฏฐิ ณ ฝั่งนอกแห่งแม่น้ำคงคา.

อนึ่ง ในทิศอาคเนย์ แต่กรุงนั้นไกลออกไป ๔ โยชน์ มณีทั้งหลายผุดขึ้นในวาปิคาม.

ในทิศทักษิณ แต่กรุงนั้นไกลออกไป ๘ โยชน์ เงินเกิดขึ้นในถ้ำแห่งหนึ่งในอัมพัฏฐโกลชนบท.

ในทิศปัศจิม แต่กรุงนั้นไกลออกไป ๕ โยชน์ มุกดาทั้งหลาย โดยสัณฐานประมาณเท่าผลมะขามป้อมขนาดใหญ่ บรรทุกเกวียนได้ ๖๐ เล่ม พร้อมกับแก้วประพาฬทั้งหลายขึ้นสู่บกที่ท่าชื่ออุรุเวล.

ในทิศอุดร แต่กรุงนั้นไกลออกไป ๗ โยชน์ มณี ๔ ชนิด อย่าง

* เป็นมาตรา: ๑ กรีส = ๒ เส้น หรือ = ๒๔ ศอก หรือ = ๔ อัมพณะ คือ ๔๔ ทะนาน โดยเทียบเครื่องตวง ที่ใช้ทั่วไป เป็นชื่อของอุจจาระ เพราะอรรถว่า บุคคลพึงเกลียด.

ดีเยี่ยมมีสีเสมอด้วยสีดอกสามหาว โดยยาวประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว โดยกลมประมาณเท่าลูกหินบด ผุดขึ้นบนหลังหาดทราย ใกล้ลำธารอันไหลไปสู่บึงแห่งเปฬิวาปิกคาม.

มนุษย์ทั้งหลาย พบแร่ทองเป็นต้นเหล่านั้นแล้ว กราบทูลแด่พระราชา. พระราชา ให้ขนแร่ทั้งหมดนั้นมาแล้ว.

เรื่องพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย มาในปริเฉทที่ ๒๘ ในคัมภีร์มหาวงศ์

[นิธิกัณฑสุตตคาถา]

[๑๐๐] ก็พระศาสดา ครั้นตรัส ๒ คาถานี้แล้ว ตรัสว่า "คฤหบดี ชื่อว่าบ่อเกิดอื่นเช่นกับบุญของสัตว์เหล่านี้ ไม่มี, ด้วยว่า รัตนะทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นแม้ในที่มิใช่บ่อเกิดแก่คนมีบุญเท่านั้น" ดังนี้แล้ว เมื่อทรงแสดงธรรมโดยนัยที่ตรัสไว้ในนิธิกัณฑ์* จึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

"(บุญ) นิธินั่นให้สมบัติน่าใคร่ทุกอย่างแก่ทวยเทพและมนุษย์: ทวยเทพและมนุษย์ปรารถนาผลใด ๆ, ผลนั้น ๆ ทั้งปวง ย่อมได้ด้วยบุญนิธินั่น.

ความเป็นผู้มีวรรณะงาม ความเป็นผู้มีเสียงไพเราะ ความมีทรวดทรงสมส่วน ความเป็นผู้มีรูปสวย ความเป็นใหญ่ยิ่ง ความมีบริวาร, ผลทั้งปวง ย่อมได้ด้วยบุญนิธินั่น.

* ขุ. ธ. ๒๕/๑๑.

ความเป็นพระราชาในประเทศ ความมี
อิสระ ความสุขแห่งพระเจ้าจักรพรรดิที่รัก
ความเป็นพระราชาในเทพดา ทั้งความเป็น
เทพดาผู้พระราชาในหมู่ทิพย์, ผลทั้งปวง ย่อมได้
ด้วยบุญนิธินั่น.

สมบัติของมนุษย์ สุขสมบัติเป็นเหตุยินดี
ในเทวโลก และสมบัติคือพระนิพพาน, ผลทั้ง
ปวง ย่อมได้ด้วยบุญนิธินั่น.

ความเป็นผู้อาศัยมัตตสัมปทา หากประกอบ
อยู่โดยปัญญา เป็นผู้ชำนาญในวิชชาและวิมุตติ,
ผลทั้งปวง ย่อมได้ด้วยบุญนิธินั่น.

ปฏิสัมภิทา วิโมกข์ สาวกบารมี ปัจเจก-
โพธิ และพุทธภูมิ, ผลทั้งปวง ย่อมได้ด้วยบุญ-
นิธินั่น.

บุญสัมปทามีประโยชน์มากอย่างนี้, เพราะ
ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายผู้มีปัญญา จึงสรรเสริญ
ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว."

[แก้อรรถ]

นัยอันมาในอรรถกถา*นิธิกัณฑ์ว่า "ในคาถานั้น ขุมทรัพย์ คือบุญ ชื่อว่า **นิธิ**. ที่จริง บุญนั่นเอง ชื่อว่า **นิธิ** เพราะอรรถว่า ควร

* ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๒๕๑.

ฝังไว้. พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงผลที่บุญนิธินั้น ให้แก่ทวยเทพและมนุษย์เหล่านั้นโดยสังเขปว่า "(บุญ) นิธินั่น ให้สมบัติน่าใคร่ทุกอย่างแก่ทวยและมนุษย์" ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความปรารถนานั้นว่า เป็นเหตุในความที่บุญนิธินั้นให้สมบัติน่าใคร่ทุกอย่าง เพราะบุญนิธินั้นจะให้สมบัติที่น่าใคร่ทุกอย่างได้ก็ด้วยความปรารถนา เว้นความปรารถนาเสีย หาให้ได้ไม่ จึงตรัสกึ่งคาถาว่า **"ยํ ยํ"** เป็นอาทิ.

พึงทราบวินิจฉันในกึ่งคาถาว่า **ยํ ยํ** เป็นต้นนั้น: คำว่า **ยํ ยํ** แปลว่า ผลใด ๆ. คำว่า **เทวา** หมายทั้งเทพดาทั้งมนุษย์. (ผลนั้นทั้งปวง ย่อมได้) ด้วยบุญนิธินั่น.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงผลทุกอย่าง ที่ได้ด้วยบุญนิธินั่นโดยเฉพาะอย่าง ๆ จึงได้ตรัส ๕ คาถาว่า **"สุวณฺณตา สุสรตา"** เป็นอาทิ.

[๑๐๑] ใน ๕ คาถานั้น พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑ (ก่อน) ความเป็นผู้มีผิวพรรณงดงาม ความเป็นผู้มีหนังเปล่าปลั่งดังทอง ชื่อว่า ความเป็นผู้มีวรรณะงาม. ความเป็นผู้มีเสียงดังเสียงพรหม ความเป็นผู้มีปกติเจรจาดังนกการะเวก ชื่อว่า ความเป็นผู้มีเสียงไพเราะ. ความเป็นผู้มีอวัยวะตั้งอยู่ด้วยดี, มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า 'ความตั้งอยู่พร้อมแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ ในที่ที่ควรเสมอ เต็ม และกลม โดยความเป็นอวัยวะเสมอ เต็ม และกลม' ชื่อว่า ความมีทรวดทรงสมส่วน. ความที่รูปกล่าวคือสรีระทั้งสิ้นงาม, มีคำที่

ท่านกล่าวไว้ว่า 'ความเป็นผู้ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก และไม่ขาวนัก' ชื่อว่า ความเป็นผู้มีรูปสวย. ความเป็นอธิบดี, อธิบายว่า 'ความเป็นใหญ่โดยเป็นขัตติยมหาศาลเป็นต้น' ชื่อว่า ความเป็นใหญ่ยิ่ง. ความเป็นผู้มีบริวาร ชื่อว่า ความมีบริวาร.

บทว่า **สพฺพํ** คือผล ๖ หมวดมีความเป็นผู้มีวรรณะงามเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยเจาะจง ชื่อว่า ผลทั้งปวง.

[๑๐๒] พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงสมบัติในเทพดาและมนุษย์อันต่ำกว่ารัชสมบัติอันจะพึงได้ด้วยบุญญานุภาพ ด้วยคาถานี้ ดังพรรณนามาฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงรัชสมบัติทั้ง ๒ นั้น จึงตรัสคาถาที่ ๒.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ นั้น:

ความเป็นพระราชาในประเทศหนึ่ง ๆ แห่งแผ่นดิน ไม่ถึงแม้ทวีปหนึ่งทั้งสิ้น ชื่อว่า ความเป็นพระราชาในประเทศ. ความเป็นใหญ่ ชื่อว่า ความมีอิสระ. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเฉพาะทวีปด้วยบทนี้. สุขของพระเจ้าจักรพรรดิ ชื่อว่า จักกวิตติสุข.

บทว่า **ปิยํ** ได้แก่ น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ. ทรงแสดงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นอิสระในปฐพี มีสมุทรสาครทั้ง ๔ เป็นที่สุด ด้วยบทนี้. ความเป็นพระราชาในเทพดาทั้งหลาย ชื่อว่า **เทวรัชชะ**. ทรงแสดงความเป็นพระราชาในเทพดาแม้ของ

มนุษย์ทั้งหลายมีพระเจ้ามันธาตุ* เป็นต้น ด้วยบทนี้.

คำว่า **อปิ ทิพฺเพสุ** ได้แก่ ความเป็นเทพดาผู้พระราชาแม้ในหมู่ทิพย์. ด้วยบทนี้ ทรงแสดงความเป็นเทพดาผู้พระราชาแม้แห่งเทพทั้งหลายผู้เกิดขึ้นในหมู่ที่เรียกว่า "ทิพย์" เพราะมีในโลกทิพย์. ผลเป็นต้นว่าความเป็นพระราชาในประเทศ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยเจาะจง ชื่อว่า ผลทั้งปวง.

[๑๐๓] ครั้นทรงแสดงรัชสมบัติในเทพดาและมนุษย์อันจะพึงได้ด้วยบุญญานุภาพด้วยคาถานี้ ดังพรรณนามาฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงรวบรวมสมบัติที่ตรัสไว้ด้วย ๒ คาถาแต่โดยย่อ แสดงสมบัติคือพระนิพพาน จึงตรัสคาถาที่ ๓.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ นั้น:

สมบัตินี้ ของมนุษย์ทั้งหลาย เหตุนั้น ชื่อว่า มานุสี, มานุสีนั่นแหละ ชื่อว่ามานุสิกา. ความถึงพร้อม ชื่อว่า สมบัติ. ทวยเทพและมนุษย์ย่อมยินดีสมบัตินั่น ที่เกิดขึ้นภายในก็ตาม ที่เป็นอุปกรณ์ในภายนอกก็ตาม เหตุนั้น สมบัตินั้น ชื่อว่า รติ (เป็นเครื่องยินดีแห่งทวนเทพและมนุษย์) ได้แก่ ความสุขและสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความสุข. พระนิพพานนั่นแล ชื่อว่า นิพพานสมบัติ. ผลเป็นต้นว่าสมบัติของมนุษย์ ที่ตรัสไว้โดยเจาะจง ชื่อว่า ผลทั้งปวง.

[๑๐๔] ครั้นทรงแสดงแม้นิพพานสมบัติที่พึงบรรลุด้วยสามารถ

* มํ+ธาต=มนฺธาต ผู้ทรงไว้ซึ่งสิริ.

ความเป็นพระอริยบุคคลผู้สัทธานุสารี[๑]เป็นต้น ซึ่งพึงได้ด้วยบุญญานุภาพ ด้วยคาถานี้ ดังพรรณนามาฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงพระนิพพานนั้นนั่นแล อันจะพึงบรรลุแม้ด้วยความเป็นพระอริยบุคคลผู้เตวิชชะและอุภโตภาควิมุตต์[๒] และอุบายแห่งพระนิพพานนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๔.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕ นั้น;

บุคคลย่อมถึงพร้อม คือบรรลุความเจริญแห่งคุณด้วยสมบัตินั่น เหตุนั้น สมบัตินั่น ชื่อว่า สัมปทา. สัมปทาคือมิตร ชื่อว่า มิตตสัมปทา. ซึ่งสัมปทาคือมิตรนั้น.

บทว่า **อาคมฺม** ความว่า อาศัยพระศาสดาหรือสพรหมจารีผู้ควรซึ่งฐานะควรเคารพรูปใดรูปหนึ่ง รับโอวาทานุสาสนีจากพระศาสดาหรือสพรหมจารีผู้ควรซึ่งฐานะควรเคารพนั้น.

บทว่า **โยนิโส** คือ โดยอุบาย. **ปยุญฺชโต** คือ ทำความหมั่นเป็นเหตุพยายาม. ความเป็นผู้ชื่อว่าเชี่ยวชาญ เพราะอรรถว่า ไม่ชักช้าด้วยประการนั้น ๆ ในวิชชา ๓ มีปุพเพนิวาสญาณเป็นต้น และในวิมุตติ์อันต่างโดยสมาบัติ ๘ และพระนิพพาน ชื่อว่าความเป็นผู้ชำนาญในวิชชาและวิมุตติ์. ความเป็นผู้ชำนาญที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยเจาะจง ชื่อว่า ผลทั้งปวง.

๑. มาใน องฺ. สตฺตก ๒๓/๑๐ โดยพยัญชนะ แปลว่า แล่นไปสู่ศรัทธา. มโน. ป. อธิบายว่า โดยอรรถ หมายถึงท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค.
๒. มาใน องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐ โดยพยัญชนะ แปลว่า ผู้พ้นจากส่วนทั้ง ๒ ด้วยส่วนทั้ง ๒ มโน. ปู. อธิบายว่า พ้นจากรูปกาย ด้วยอรูปสมาบัติ พ้นจากนามกาย ด้วยมรรค. โดยมรรค หมายถึงพระอนาคามี ๕.

[๑๐๕] ครั้นทรงแสดงนิพพานสมบัติที่พึงบรรลุแม้ด้วยสามารถความเป็นพระอริยบุคคลผู้เตวิชชะเป็นต้น อันจะพึงได้ด้วยบุญญานุภาพอันเป็นส่วนแห่งความเป็นผู้ชำนาญในวิชชาและวิมุตต์ที่ทำไว้ในก่อน ด้วยคาถานี้ ดังพรรณนามาฉะนี้แล้ว เพราะเหตุใด พระอริยบุคคลทั้งหมด ผู้บรรลุความเป็นผู้ชำนาญในวิชชาและวิมุตติ์นั้น แม้เป็นพระอริยบุคคลผู้เตวิชชะและอุภโตภาควิมุตต์ ย่อมได้ความเจริญแห่งคุณมีปฏิสัมภิทาเป็นต้น, และได้แม้ความเจริญแห่งคุณมีปฏิสัมภิทาเป็นต้นนั้น ด้วยบุญสัมปทานี้ ที่ตนทำไว้โดยประการนั้น ๆ ด้วยสามารถเป็นปทัฏฐานแห่งความเจริญนั้น; เพราะเหตุนั้นบัดนี้เมื่อจะทรงแสดงแม้ความเจริญแห่งคุณนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๕.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕ นั้น:

ปัญญาที่ถึงความแตกฉานในธรรม อรรถ นิรุกติ และปฏิภาณ ชื่อว่า ปฏิสัมภิทา. วิโมกข์อันเป็นโลกิยะ ๘ ประการ ชื่อว่า วิโมกข์. บารมีที่ยังสาวกสมบัติให้สำเร็จ ชื่อว่า สาวกบารมี. บารมีที่ยังความเป็นพระสยัมภูให้สำเร็จ ชื่อว่า ปัจเจกโพธิ. บารมีความเป็นผู้สูงสุดแห่งสัตว์ทั้งปวงให้สำเร็จ ชื่อว่า พุทธภูมิ. ผลมีปฏิสัมภิทาเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยเจาะจง ชื่อว่า ผลทั้งปวง.

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงผลที่พระองค์ตรัสไว้ในกึ่งคาถาว่า "ทวยเทพและมนุษย์ปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทั้งปวง ย่อมได้ด้วยบุญนิธินั่น" โดยเฉพาะเจาะจงด้วย ๕ คาถานี้ ดังพรรณนา

มาฉะนั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงสรรเสริญบุญสัมปทาที่เข้าใจกันว่า ให้สมบัติน่าใคร่ทุกอย่างนั้นนั่นแล จึงตรัสคาถาที่สุด.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่สุดนั้น:

คำว่า **เอวํ** เป็นคำชี้แจงความที่ล่วงมาแล้ว. ประโยชน์มากมีอยู่แก่บุญสัมปทานั้น เหตุนั้น บุญสัมปทานั้น ชื่อว่า มีประโยชน์มาก. อธิบายว่า 'เป็นไปเพื่อประโยชน์ใหญ่.' ปาฐะว่า **มหิทฺธิยา** (มีฤทธิ์มาก) ก็มี. คำว่า **เอสา** นั้น เป็นคำอุเทส, พระองค์ทรงยกบุญสัมปทาที่ตรัสขึ้นไว้ด้วยบทนั้น.

ศัพท์ว่า **ยทิทํ** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า ทำให้ตรงกัน. ด้วยบทว่า **ยทิทํ** นั้น พระองค์ทรงทำให้ตรงกันว่า **ยา เอสา** ดังนี้ เพื่อจะทรงชี้แจงบทที่ทรงยกขึ้นว่า **เอสา**. ความถึงพร้อมแห่งบุญทั้งหลาย ชื่อว่า บุญสัมปทา.

บทว่า **ปสํสนฺติ** ความว่า ย่อมสรรเสริญ ด้วยพระดำรัสที่ตรัสไว้ในนิธิกัณฑ์ว่า

> **"ขุมทรัพย์ไม่ทั่วไปแก่ชนเหล่าอื่น[๑] โจรลักไป**
> **ไม่ได้, ผู้เป็นปัญญาควรทำบุญคือขุมทรัพย์ที่มี**
> **ปกติติดตาม (ตน) ไปได้"**

และด้วยพระดำรัสที่ตรัสไว้ ในสัตตกนิบาต[๒] อังคุตตรนิกายเป็นต้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกท่านอย่ากลัวบุญเลย; คำว่าบุญ ๆ นั้นเป็นชื่อว่าของความสุข."

๑. เวลาแปล ตัดบทเป็น อสาธารโณ- อญฺเญสํ. เอา โอ เป็น อ. ลง ม อาคม จึงเป็นอสาธารณ-มญฺเญสํ. ๒. องฺ สตฺตก. ๒๓/๙๐.

บทว่า **กตปุญฺญตํ** แปลว่า ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้วในปางก่อน ดังนี้.

ก็เพราะคาถาทั้ง ๗ นี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์ยกขึ้นสู่บาลีในนิธิกัณฑสูตร ขุททปาฐะ; ฉะนั้น จึงไม่ยกขึ้นสู่บาลีในสิริโจรชาดก ยกขึ้นสู่ปาฐะในอรรถกถาอย่างเดียวแล.

กถาว่าด้วยความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้ในก่อน จบ.

กถาว่าด้วยการตั้งตนไว้ชอบ*

[๑๐๖] จิต[๑] ชื่อว่า ตน, อีกนัยภาพทั้งหมด ชื่อว่า ตน. จริงอยู่ จิตและอัตภาพทั้ง ๒ นั้น เรียกว่า ตน เพราะอรรถว่าไป ได้แก่ แล่นไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ ถึง คือประสบทุกข์ในสงสารต่างโดยชาติและชราเป็นต้นติดต่อกัน. **อตฺต** ธาตุ เป็นไปในความไปโดยความติดต่อ, ความไปไม่ขาดระยะ ชื่อว่า ความไปโดยความติดต่อ.

อนึ่ง ด้วยสามารถความอื่น จิตและอัตภาพทั้ง ๒ นั้น เรียกว่าตน เพราะอรรถว่า มานะว่า เรา ตั้งลงแล้วในอัตภาพนี้ และเพราะอรรถว่า กิน ได้แก่ เสวยสุขและทุกข์.

จะกล่าวชื่อความตั้งตนไว้ชอบ. บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังตนผู้ทุศีลให้ตั้งอยู่ในศีล ยังตนผู้ไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ยังตนผู้ตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในความถึงพร้อมด้วยการบริจาค นี้เรียกว่า การตั้งตนไว้ชอบ.

[๑๐๗] บรรดาคำเหล่านั้น ในคำว่า "ยังคนผู้ทุศีลให้ตั้งอยู่ในศีล" นี้ จะกล่าวเรื่อง (ดังต่อไปนี้):-

[เรื่องโจร ๕๐๐ คน]

ในอดีตกาล ในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป โจร

* พระมหาทอง จารุวํโส ป. ๖ วัดบุปผาราม แปล.

๑. นี้ค้านบาลีในกายจิตตสูตรและอาทิตตปริยายสูตรเป็นต้น ผู้มุ่งวิจารณ์ธรรม ย่อมเชื่อและเห็นชอบด้วยบาลีที่มีเหตุผลและเป็นหลักฐานมากกว่าอธิบายอื่นใด.

มีจำนวน ๕๐๐ คน ทำกรรมมีการฆ่าชาวบ้านเป็นต้น เลี้ยงชีพด้วยโจรกรรม.

วันหนึ่ง โจรเหล่านั้น ถูกพวกชาวบ้านติดตาม หนีเข้าไปป่า พบภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรรูปหนึ่ง ณ ที่นั้น ไหว้แล้ว กล่าวว่า "ขอท่านจงเป็นที่พึงของพวกกระผมเถิด ขอรับ." ท่านกล่าวว่า "ชื่อว่าที่พึ่งเช่นกับศีลไม่มี, แม้พวกท่านทุกคน จงสมาทานเบญจศีล," แล้วให้ศีลแก่โจรเหล่านั้น กล่าวสอนโจรเหล่านั้นว่า "บัดนี้ พวกท่านเป็นผู้มีศีล, ไม่ควรล่วงศีลแม้เพราะเหตุมีชีวิตเลย, ไม่ควรทำความประทุษร้ายใจ."

โจรเหล่านั้น รับพร้อมกันว่า "ดีละ"

ทีนั้น พวกชาวบ้าน ถึงสถานที่นั้นแล้ว ฆ่าโจรเหล่านั้นทั้งหมด. โจรเหล่านั้น มีศีลไม่ขาด ทำกาละแล้ว บังเกิดในเทวโลก.

บรรดาโจรเหล่านั้น หัวหน้าโจร ได้เป็นหัวหน้าเทพบุตรแล้ว. เทพบุตรเหล่านั้น ท่องเที่ยวไปในเทวโลกนั้นแล้ว บังเกิดในบ้านชาวประมง ซึ่งมีอยู่ ๕๐๐ สกุล ใกล้ประตูกรุงสาวัตถี. บรรดาเทพบุตรเหล่านั้น หัวหน้าเทพบุตร บังเกิดในสกุลของหัวหน้าชาวประมง ได้เป็นกุลบุตรนามว่า ยโสชะ เป็นบุรุษเลิศกว่าบุรุษเหล่านั้น. พวกกุลบุตรนอกนี้ บังเกิดในสกุลนอกจากนี้.

วันหนึ่ง กุลบุตรเหล่านั้น ทอดแหในแม่น้ำอจิรวดี จำเพาะได้ปลาตัวหนึ่ง มีสีเหมือนทอง จึงปรึกษากันว่า "ปลาตัวนี้มีสีเหมือน

ทอง, พวกเราจะแสดงปลานั้นแด่พระราช" ใส่ปลานั้นลงในเรือ ยกเรือไปแสดงแด่พระเจ้าโกศล.

พระราชา ให้กุลบุตรเหล่านั้นนั่นเองนำปลาตัวนั้น เสด็จไปสู่พระเชตวัน ทรงแสดงแด่พระศาสดา.

พระศาสดา เมื่อทรงแสดงธรรมอันเหมาะแก่ขณะนั้น ทรงทำปลานั้นให้เป็นอุปัตติเหตุ (เหตุเกิด) ทรงแสดงกปิลสูตร[๑]ในสุตตนิบาตแล้ว ได้ตรัสคาถา ๔ คาถาในตัณหาวรรคธรรม[๒]บทอีกว่า **"มนุชสฺส ปมตฺตจาริโน"** เป็นต้น.

ในเวลาจบคาถา ชาวประมงเหล่านั้น ถึงความสลดใจ บวชในสำนักพระศาสดา ภายหลัง บรรลุพระอรหัต ตามนัยที่ตรัสไว้ในยโสชสูตร[๓]วรรคที่ ๓ แห่งอุทาน ได้เป็นผู้มีการบริโภคเป็นอันเดียวกันกับพระศาสดา ด้วยการบริโภคธรรมคือสมาบัติ เป็นธรรมเครื่องอยู่ไม่หวั่นไหว.

เรื่องโจร ๕๐๐ คน ในอรรถกถา[๔]กปิลสูตรเป็นต้น จบ.

พึงกล่าวแม้เรื่องโจรใน (เรื่อง) สังกิจจสามเณรและอธิมุตตกสามเณร ในอรรถกถาแห่งคาถาเป็นต้นว่า **"โย จ วสฺสสตํ ชีเว ทุสฺสีโล"** ในสหัสสวรรค.[๕]

[๑๐๘] ส่วนในคำว่า "ยังตนผู้ไม่มีศรัทธาให้ตั้งในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา" นี้ จะกล่าวเรื่อง (ดังต่อไปนี้):-

๑. ขุ. สุ. ๒๕/๓๗๕. ๒. ขุ. ธ. ๒๕/๖๐. ๓. ขุ. อุ. ๒๕/๑๐๗ ๔. ปรมัตถโชติกา สุตตนิปาตวัณณนา ๒/๑๓๓. ๕. ขุ. ธ. ๒๕/๑๙.

[เรื่องพระภารทวาชเถระ]

พราหมณ์ชื่อว่าภารทวาชโคตร เป็นมิจฉาทิฏฐิก์ อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์. เขาเป็นคนไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ใครกล่าวว่า **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ** ดังนี้ ย่อมปิดหูเสีย แข็งกระด้างเช่นกับตอตะเคียน แต่พราหมณีชื่อ ธนัญชานี (ภริยา) ของเขา เป็นโสดาบัน มีศรัทธาเสื่อมใส. ตามปกติ นางยืนอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี ไอก็ดี จามก็ดี ย่อมทำนมัสการว่า **นโม ตสฺส** เป็นต้น.

ภายหลังวันหนึ่ง พราหมณ์ปรารถนาจะให้ข้าวปายาสมีน้ำน้อยแก่พราหมณ์ ๕๐๐ คน จึงเชิญพวกพราหมณ์เพื่อบริโภคอาหารในวันพรุ่ง กล่าวกำชับพราหมณีว่า "นางผู้เจริญ พรุ่งนี้พราหมณ์ประมาณ ๕๐๐ คน จักบริโภคในเรืองของเรา; พรุ่งนี้ เธออย่าได้ทำนมัสการที่เธอทำแก่สมณะ (ศีรษะ) โล้นนั้น ชั่วเวลาวัน ๑ ด้วยว่าพวกพราหมณ์ได้ยินคำนั้น จะไม่พอใจ, เธออย่าทำลายฉันเสียจากพราหมณ์."

พราหมณี. "ท่านจะแตกจากพราหมณ์หรือเปล่าเทพดาก็ช่าง, ดิฉันระลึกถึงพระศาสดานั้น เมื่อไม่นมัสการ ไม่อาจจะดำรงอยู่ได้."

พราหมณ์ฉวยพระขรรค์ (ดาบ) ได้ กล่าวว่า "นางผู้เจริญพรุ่งนี้ ถ้าเธอนมัสการสมณะ (ศีรษะ) โล้นนั้น ในเมื่อพวกพราหมณ์นั่งแล้ว ฉันจักฟันเธอด้วยพระขรรค์เล่มนี้.

ธรรมดาพระอริยสาวก อันใคร ๆ ให้หวั่นไหวได้ยากดุจแผ่นดิน

และอันใคร ๆ ให้หันกลับได้ยากดุจภูเขาสิเนรุ เพราะฉะนั้นนางจึงกล่าวอย่างนี้ว่า

"พราหมณ์ ถ้าท่านจะฟันดิฉันเสียให้เป็นท่อน
เล็กท่อนน้อยจริง ๆ ไซร้, ดิฉันก็จะไม่เว้นจาก
คำสอนของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดเลย."

พราหมณ์นั้น เมื่อไม่อาจจะแตะต้องหรือประหารนางได้ จึงกล่าวว่า "เธอจงทำสิ่งที่เธอชอบใจเถิด" แล้วทิ้งพระขรรค์ไว้บนที่นอน.

วันรุ่งขึ้น พราหมณ์ได้ตระเตรียมข้าวปายาสเพื่อพวกพราหมณ์ให้บอกเวลา (บริโภค) แล้ว. พราหมณ์เหล่านั้นมานั่งแล้ว. แม้พราหมณ์ก็นั่งในแถวเดียวกันกับพราหมณ์เหล่านั้น.

ทีนั้น พราหมณี ถือทัพพีทอง เลี้ยงพวกพราหมณ์อยู่ในโรงภัต กำลังนำภัตมาเพื่อพราหมณ์ (สามี) นั้น ลื่นลงที่แผ่นกระดานที่เขาปูไว้ไม่ดี. ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแล้ว. ในทันใดนั้นเอง นางก็ระลึกถึงพระศาสดา ทำอัญชลีไว้เหนือเศียร ประณมอัญชลีไปโดยทิศาภาคพระเวฬุวันตั้งอยู่ อุทานขึ้น ๓ ครั้งว่า **นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส** ดังนี้.

ก็ขณะนั้น บรรดาพราหมณ์เหล่านั้น บางพวกบริโภคแล้ว บางพวกกำลังบริโภค บางพวกพอเริ่มลงมือ บางพวกเขาวางโภชนะไว้ข้างหน้า. พราหมณ์เหล่านั้น พอได้ยินเสียงนั้น เป็นดุจถูกค้อนขนาดเท่าภูเขาสิเนรุกระหน่ำลงบนศีรษะ เป็นดุจถูกหลาวแทงที่หูทั้ง ๒ ถึง

ความไม่สบายกายและเสียใจ โกรธว่า "พวกเราถูกคนที่นับถือลัทธิอื่นนี้ ให้เข้ามาสู่เรือนแล้ว" ทิ้งก้อนข้าวในมือ ถ่อก้อนข้าวที่อมไว้ ด่าพราหมณ์พลางหลีกไป.

แม้พราหมณ์ ก็ด่าพราหมณีโดยประการต่าง ๆ เมื่อไม่อาจจะทำอะไรได้ จึงกล่าวว่า "ก็อย่างนี้นี่เล่า อีถ่อยคนนี้ จึงสรรเสริญคุณของสมณะ (ศีรษะ) โล้นนั้นในที่ทุกแห่ง, อีถ่อย กูจักยกวาทะศาสดาของมึงนั้นในบัดเดี๋ยวนี้" เดือดดาลงุ่นง่านใจไปพระเวฬุวันไม่ถวายบังคมพระศาสดาเลยนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ทูลถามปัญหาว่า

"บุคคลฆ่าอะไรสิ ? จึงนอนเป็นสุข. บุคคลฆ่า
อะไรสิ ? จึงไม่เศร้าโศก. พระโคดม ท่าน
ชอบใจการฆ่าธรรมเอกอะไร ?."

ทีนั้น พระศาสดา เมื่อจะทรงพยากรณ์ปัญหาแก่พราหมณ์นั้นจึงตรัสว่า

"บุคคลฆ่าความโกรธได้ย่อมนอนเป็นสุข, ฆ่า
ความโกรธได้ ย่อมไม่เศร้าโศก, พราหมณ์
พระอริยะทั้งหลาย สรรเสริญการฆ่าความโกรธ
ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะว่า บุคคล
ฆ่าความโกรธนั้นได้แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฆตฺวา** แปลว่า ฆ่าแล้ว. แม้ในสัททนีติปกรณ์ ท่านก็กล่าวนัยไว้ว่า **หน** ธาตุ เป็นไปในความเบียด

เบียน รูปสำเร็จว่า **ฆตฺวา** แปลว่า ฆ่าแล้ว.

สองบทว่า **สุขํ เสติ** ความว่า บุคคลชื่อว่า นอนเป็นสุข เพราะเป็นผู้อันความเร่าร้อนคือความโกรธเผาไม่ได้, ชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศก เพราะเป็นผู้มีความโทมนัสอันสูญไปแล้ว เพราะความสูญไปแห่งความโกรธ.

บทว่า **วิสมูลสฺส** ได้แก่ มีทุกข์เป็นผล.

บทว่า **มธุรคฺคสฺส** ได้แก่ มีสุขเป็นเบื้องปลาย. จริงอยู่ ความสุข ย่อมเกิดขึ้นเพราะด่าตอบคนผู้ด่าแล้ว และเพราะประหารตอบคนผู้ประหารแล้ว; เพราะฉะนั้น คำว่า **มธุรํ** พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาความสุขนั้น. ก็ **อคฺค** ศัพท์ ในคำว่า **มธุรคฺคสฺส** นี้ เป็นศัพท์กล่าวที่สุด. บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า พระอริยะ.

พราหมณ์ฟังเทศนาของพระศาสดา กลับได้ศรัทธาได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระศาสดา ได้เป็นพระอรหันต์ต่อกาลไม่นานนักแล.

เรื่องพระภารทวาชเถระ มาในอรรถกถา[๑]พราหมณสังยุต.

ควรกล่าวแม้เรื่องกาฬกเศรษฐี ในอรรถกถากาฬการามสูตร[๒] ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

[๑๐๙] ก็ในคำว่า "ยังตนผู้ตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในความถึงพร้อมด้วยการบริจาค" นี้ จะกล่าวเรื่อง (ดังต่อไปนี้):-

๑. สา. ป. ๑/๒๖๓. ๒. มโน. ปู. ๒/๓๕๓.

[เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้ตระหนี่]

ในกรุงพาราณสี เศรษฐีคนหนึ่ง มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ ให้ทำโรงทาน ๖ แห่ง คือ ที่ประตูเมือง ๔ แห่ง ที่กลางพระนคร ๑ แห่ง ที่ประตูนิเวศน์ (ที่อยู่) ๑ แห่ง ได้สละทรัพย์ ๖ แสน ให้มหาทานทุก ๆ วัน. เขาให้ทาน พร่ำสอนบุตรว่า "เจ้าอย่าเข้าไปตัดวงศ์ทานนี้ของพ่อเสีย" ดังนี้ จนตลอดชีวิต ในที่สุดแห่งชีวิต บังเกิดเป็นท้าวสักกะ. แม้บุตรของเขา ก็ให้ทานอย่างนั้นเหมือนกัน บังเกิดเป็นพระจันทร์ บุตรของพระจันทร์นั้น บังเกิดเป็นพระอาทิตย์. บุตรของพระอาทิตย์นั้น บังเกิดเป็นพระมาตลี. บุตรของพระมาตลีนั้น บังเกิดเป็นปัญจสิขเทพบุตร. บุตรของปัญจสิขเทพบุตรนั้น ได้เป็นเศรษฐีนามว่า โกสิยะ มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิเหมือนกัน.

โกสิยเศรษฐีนั้น คิดว่า "บิดาและปู่ของเราโง่ ทิ้งทรัพย์ที่เกิดมีได้โดยความลำบากเสีย: เราจักรักษาทรัพย์นั้นไว้, จักไม่ให้ทรัพย์อะไร ๆ แก่ใคร ๆ" ดังนี้แล้วจึงให้รื้อโรงทาน เอาไฟเผา เป็นผู้ทั้งกระด้างทั้งตระหนี่ เก็บแต่ทรัพย์อย่างเดียว ไม่บริโภคด้วยตน (ทั้ง) ไม่ให้แก่ชนที่ควรให้มีบุตรและภริยาเป็นต้น.

ก็เศรษฐีนั้น บริโภคข้าวกับรำมีน้ำข้าวเป็นที่ ๒, นุ่งผ้าเนื้อหยาบ, กั้นร่มที่ทำด้วยใบไม้บนศีรษะ ไปด้วยรถเก่าซึ่งเทียมด้วยโคแก่. ทรัพย์มีจำนวนเท่านั้นของเศรษฐีผู้อสัตบุรุษนั้น กลายเป็นดังผลมะพร้าว (ทั้งเปลือก) ซึ่งสุนัขได้ ด้วยประการดังนี้.

วันหนึ่ง เศรษฐีนั้น เมื่อจะไปสู่ราชสำนัก จึงคิดว่า "เราจัก

พาอนุเศรษฐีไปด้วย" บัดนี้ ได้ไปเรือนของเศรษฐีนั้นแล้ว.

ในขณะนั้น อนุเศรษฐี กำลังบริโภคข้าวปายาสซึ่งปรุงด้วยเนยข้น เนยใส น้ำผึ้งสุก และน้ำตาลกรวดผง เห็นเศรษฐีนั้นเดินมา ลุกขึ้นจากที่นั่ง กล่าวว่า "ท่านมหาเศรษฐี เชิญท่านมานั่ง ณ ที่นี้ เราจักบริโภคข้าวปายาส (ร่วมกัน)" ดังนี้. เศรษฐีนั้น เห็นข้าวปายาสเท่านั้น ก็เกิดมีน้ำลายสอในปาก อยากจะบริโภคแท้จริง ถึงอย่างนั้น เขาคิดว่า "ถ้าเราจักบริโภค, ในเวลาที่อนุเศรษฐีนี้มาเรือนของเรา ก็จักต้องทำสักการะตอบแทน, เมื่อเป็นเช่นนี้ ทรัพย์ของเราก็จักหมดเปลืองไป" จึงเพียงแต่นั่งเท่านั้น ถึงถูกอนุเศรษฐีรบเร้าบ่อย ๆ ก็กล่าวว่า "เราบริโภคมาเดี๋ยวนี้ อิ่มเสียแล้ว" ดังนี้ หาบริโภคไม่. ในเวลาที่อนุเศรษฐีบริโภคเสร็จแล้ว มหาเศรษฐีนั้นจึงพาอนุเศรษฐีนั้นไปสู่ราชสำนักแล้ว กลับมายังเรือนของตนอีก แม้ถูกความยากข้าวปายาสบีบคั้น ก็ไม่บอกแก่ใคร ๆ เลย เพราะกลัวเสียทรัพย์ อดกลั้นความยากไว้ ได้เกิดเป็นคนเหลือขึ้น ๆ โดยลำดับ, แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาก็ไม่บอก เพราะกลัวเสียทรัพย์ ต่อมา เป็นคนอิดโรยนอนกกที่นอนแซ่ว ถูกภริยาถามรบเร้าบ่อยเข้า จึงบอกเหตุนั้น. นางฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า "ท่านเป็นคนยากจนหรือ ? ดิฉันจะหุงข้าวปายาสให้พอชาวกรุงพาราณสีทั้งหมด."

เศรษฐีนั้น โกรธเหมือนถูกเขาเอาไม้ฟาดที่ศีรษะ กล่าวว่า "ฉันรู้ดอกว่าหล่อนมีทรัพย์มาก, ถ้าทรัพย์ที่หล่อนนำมาจากเรือนของสกุลมี, หล่อนก็จงหุงข้าวปายาสให้แก่ชาวพระนครเถิด."

ภริยา. "ถ้าอย่างนั้น ดิฉันจักหุงข้าวปายาสให้พอแก่คนที่อยู่ในถนนเดียวกัน."

มหาเศรษฐี. "ประโยชน์อะไร ด้วยชนเหล่านั้น."

ภริยา. "ถ้าอย่างนั้น ดิฉันจักหุงให้พอแก่คนที่อยู่ในเรือนฟากละ ๗ ครอบครัวทั้งข้างนี้และข้างนั้น, ถ้าอย่างนั้น จักหุงให้พอแก่คนใกล้ชิดในเรือนนี้, ถ้าอย่างนั้น จักหุงให้พอแก่คนที่เป็นพวกพ้องเท่านั้น."

มหาเศรษฐี. "ประโยชน์อะไร ด้วยชนเหล่านั้นเล่า ?"

ภริยา. "ถ้าอย่างนั้น ดิฉันจักหุงให้แก่ท่านและดิฉัน."

มหาเศรษฐี. "หล่อนเป็นอะไร ? ข้าวปายาสย่อมไม่ควรแก่หล่อน-

ภริยา. "ถ้าอย่างนั้น ดิฉันจักหุงใช้พอแก่ท่านเท่านั้น.',

มหาเศรษฐี. "เออ ! ถึงเมื่อหล่อนจะหุงให้แก่ฉัน ก็อย่าหุงในที่นี้, คนเป็นอันมาก คอยปองตอบแทนอยู่, หล่อนจงให้ข้าวสารแล่ง ๑ นมสด ๔ ส่วน น้ำตาลกรวดประมาณฟายมือ ๑ เนยใสเต็มขวด ๑ น้ำผึ้งประมาณเท่านั้น และภาชนะสำหรับหุง ๑ ใบ, ฉันจักเข้าไปป่าแล้ว หุงบริโภคในที่นั้น." นางได้ทำอย่างนั้นแล้ว. มหาเศรษฐีนั้น ให้คนใช้ถือสิ่งของทั้งหมดนั้นไปป่า ให้ก่อเตาที่โคนกอไม้แห่งหนึ่งริมฝั่งแม่น้ำ ให้ขนฟืนและน้ำมาแล้ว ส่งคนใช้นั้นไปด้วยกำชับว่า "เจ้าจงไปยืนอยู่ที่ทางแห่งหนึ่ง พบใคร ๆ เข้า จงให้สัญญาแก่ข้า, ในเวลาที่ข้าร้องเรียก จึงค่อยมา" ดังนี้ ก่อไฟหุงข้าวปายาสอยู่คนเดียว.

ในขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงใคร่ครวญถึงวงศ์ทานของพระองค์ ทรงทราบเหตุนั้นทั้งหมด ทรงดำริว่า "มหาเศรษฐีนี้เป็นคนตระหนี่ ตัดวงศ์ของเราเสีย จักบังเกิดในนรก, เราจักให้โอวาทแก่เขา ทำให้เป็นคนควรที่จักบังเกิดในที่นี้." จึงตรัสเรียกพระจันทร์เป็นต้นมา ทรงเล่าเรื่องทั้งหมด แล้วตรัสว่า "เราจักไปก่อน, ในเวลาที่เราขอข้าวปายาสนั่งแล้ว พวกท่านพึงทะยอยกันมา ดังนี้ ทรงจำแลงเพศเป็นพราหมณ์เสด็จเข้าไปหามาเศรษฐีนั้น ตรัสถามว่า "ผู้เจริญ ทางไปกรุงพาราณสีทางไหน."

เศรษฐี กล่าวว่า "เจ้าเป็นบ้าหรือ ? ไม่รู้จักกระทั่งทางจะไปกรุงพาราณสี; อย่างทางนี้, จงไปทางโน้น."

ท้าวสักกะ ทำทีเหมือนไม่ทรงได้ยิน (แสร้ง) เสด็จเข้าไปหาเขา ถามว่า "พูดว่าอะไร ?"

เศรษฐีนั้น ร้องว่า เฮ้ย ! เจ้าพราหมณ์หนวก มาข้างนี้ทำไม ? จงไปข้างโน้น."

ท้าวสักกะ ตรัสถามว่า "ผู้เจริญ เหตุไฉนท่านจึงร้อง ? ควันและไฟยังปรากฏอยู่, ท่านกำลังหุงข้าวปายาส, ทีจะเป็นสถานที่เชื้อเชิญพราหมณ์, ในเวลาพวกพราหมณ์บริโภค ถึงเราก็จักได้หน่อยหนึ่ง."

มหาเศรษฐี. "ที่นี้ไม่มีการเชื้อเชิญพราหมณ์, จงไปทางอื่น."

ท้าวสักกะ. "ถ้าอย่างนั้น ในเวลาที่ท่านบริโภค เราจักได้หน่อยหนึ่ง."

มหาเศรษฐี. "แม้เม็ดหนึ่งเราก็จักไม่ให้ท่าน, ข้าวนี้นิดหน่อย พอยังอัตภาพของเรา (คนเดียว) ให้เป็นไปได้."

ท้าวสักกะ ทรงสดับคำนั้นแล้ว ได้ตรัสว่า

"บุคคลพึงให้ของน้อยแต่ของน้อย* พึงให้ของ
ท่ามกลางแต่ส่วนท่ามกลางอันน้อย พึงให้ของ
มากแต่ของมาก, การไม่ให้ไม่ควร. โกสิยะ
เหตุนั้น เราจะบอกท่าน ท่านจงให้ทาน จง
บริโภค และจงขึ้นสู่ทางของพระอริยะ. ผู้กิน
คนเดียว ย่อมไม่ได้สุข."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **อนุมชฺฌโต มชฺฌกํ** ความว่า พึงแบ่งแม้ของน้อยในท่ามกลาง ทำเป็น ๒ ส่วน ให้เสียส่วน ๑ จึงแบ่งในท่ามกลางแม้จากกึ่งหลัง ที่เหลือจากส่วนหนึ่งนั้นอีก แล้วให้ส่วนหนึ่งทีเดียว.

บาทคาถาว่า **อทานํ นุปปชฺชติ** ความว่า จะให้ของน้อยหรือมากก็ตามเถิด, ชื่อว่า การไม่ให้ไม่ชอบ; ทานแม้นั้นเท่านั้น มีผลมากโดยแท้.

บทว่า **ตํ** ความว่า เหตุนั้น เราจะพูดกะท่าน คือผู้เจริญ.

บทว่า **ภุญฺช จ** ความว่า ท่านจงให้ทานด้วย ตนเองก็บริโภค

* บุคคลพึงให้นิดหน่อยแต่ของน้อย พึงแบ่งแต่กึ่งหลังให้กึ่งหนึ่ง แต่ของมากก็พึง (แบ่ง) ให้มาก.

ด้วย. บทว่า **อริยมคฺคํ** ความว่า ท่านจงย่านขึ้นสู่ทางของพระอริยะทั้งหลาย ได้แก่สัตบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นค้น ผู้ยินดียิ่งในทาน.

บทว่า **เอกาสี** ความว่า ผู้บริโภคแต่คนเดียว.

บทว่า **ลภเต** แปลว่า ย่อมได้.

เศรษฐีฟังคำนั้นแล้ว กล่าวว่า "พราหมณ์ ท่านพูดถูกใจจักได้หน่อยหนึ่ง, เชิญท่านนั่งลงเถิด ดังนี้. ท้าวสักกะประทับนั่งแล้ว. ต่อจากนั้น พระจันทร์ก็มาโดยนัยนั้นเหมือนกัน ได้กล่าวคาถาว่า

"ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้ว บริโภคโภชนะคน
เดียว การบูชาของผู้นั้นย่อมไร้ผล ทั้งความ
เพียรที่ตั้งไว้ก็ไร้ผล. โกสิยะ เหตุนั้น เราจะ
บอกท่าน ฯลฯ ผู้กินคนเดียว ย่อมไม่ได้สุข."

[แก้อรรถ]

การทำพลีกรรมในชลาลัยและแม่น้ำเป็นต้น เพื่อให้เกิดทรัพย์ ชื่อว่าการบูชา ในคาถานั้น. ความเพียรที่ตั้งไว้ด้วยสามารถให้เกิดทรัพย์ ชื่อว่าความเพียรที่ตั้งไว้.

มหาเศรษฐี กล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้น เชิญนั่งเถิด, จักได้หน่อยหนึ่ง ดังนี้. แม้พระจันทร์นั้นก็นั่งแล้ว.

ต่อจากนั้น พระอาทิตย์ก็มาโดยนัยนั้นเหมือนกัน ได้กล่าวคาถาว่า

"ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้ว ไม่บริโภคโภชนะคน

เดียว การบูชาของผู้นั้นย่อมมีผลจริง ทั้งความ
เพียงที่เขาตั้งไว้ก็มีผลจริง. โกสิยะ เหตุนั้น
เราจะบอกท่าน ฯลฯ ผู้กินคนเดียว ย่อมไม่
ได้สุข."

คำที่เหลือ เหมือนกับคำก่อน. ต่อจากนั้น พระมาตลีมา กล่าวว่า

"ผู้ใด เข้าไปใกล้สระทุกแห่งย่อมบูชาในที่มี
น้ำมากและที่มีน้ำพอประมาณ ในท่าชื่อโทณะ
ในท่าชื่อติมพรุ และห้วงน้ำใหญ่ ซึ่งมีกระแส
เชี่ยว ถ้าการบูชาในชลาลัยนั้นของผู้นั้นมีผล
และความเพียรที่ผู้นั้นตั้งไว้ในชลาลัยนั้น มี
ผลไซร้, ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้ว ไม่บริโภค
โภชนะคนเดียว คำ (หรือผล) ที่จะพึงกล่าว
ในผู้นั้นแล ย่อมไม่มี; โกสิยะ เหตุนั้น เรา
จะบอกท่าน ฯลฯ ผู้กินคนเดียว ย่อมไม่ได้
สุข."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **สรํ สพฺพํ** ความว่า บุรุษผู้ใด เมื่อทำพลีกรรมแก่อมนุษย์มีนาคและยักษ์เป็นต้น เข้าไปในชลาลัย มีสมุทร สะพัง และสระโบกขรณีเป็นต้น สระแห่งใดแห่งหนึ่ง แล้ว บูชา คือทำพลีกรรมในที่นั้น.

บทว่า **พหุกาย** ได้แก่ ในแม่น้ำ.

บทว่า **คยาย** ได้แก่ ในสระโบกขรณี.

บทว่า **โทเณ** คือ ในท่าชื่อว่าโทณะ.

บทว่า **ติมฺพรุติตฺถสฺมึ** ความว่า และในท่าชื่อติมพรุ.

บทว่า **มหาวเห** ความว่า ในห้วงแม่น้ำใหญ่ ซึ่งมีกระแสเชี่ยว. บทว่า **อตฺเร** ความว่า ในชลาลัยทั้งหลายมีสระเป็นต้นเหล่านั้น. ศัพท์ว่า **เจ** แปลว่า ถ้าว่า.

บทว่า **อสฺส** ความว่า การบูชาและความเพียรที่ตั้งไว้ของบุรุษนั้น ย่อมมี คือ ย่อมมีผล มีสุขเป็นกำไร ย่อมสำเร็จ. คำที่จะพึงกล่าวในบุรุษผู้ไม่บริโภคโภชนะคนเดียว ในเมื่อแขกคืออาคันตุกะนั่งแล้ว ย่อมไม่มี.

คำที่เหลือ ก็เหมือนกับคำก่อน. ต่อจากนั้นปัญจสิขเทพบุตรมา กล่าวว่า

"ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้ว บริโภคโภชนะคนเดียว ผู้นั้น ชื่อว่า กลืนกินเบ็ด ที่มีสายยาว มีที่เกี่ยว. โกสิยะ เหตุนั้น เราจะบอกท่าน ฯลฯ ผู้กินคนเดียว ย่อมไม่ได้สุข."

เศรษฐี ฟังคำนั้นแล้ว ถอนใจอยู่ด้วยความประจวบด้วยทุกข์ กล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้น เชิญนั่ง, จักได้หน่อยหนึ่ง" ดังนี้. แม้ปัญจสิขเทพบุตรนั้นก็นั่งแล้ว. เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๕ นั้นนั่งลงแล้วอย่าง

นี้ เศรษฐีก็หุงข้าวปายาสเสร็จ. เศรษฐีปลงจากเตาแล้ว กล่าวว่า "พวกท่านจงนำใบไม้มา."

พราหมณ์เหล่านั้น นั่งอยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง เหยียดมือนำเอาใบย่างทรายจากหิมวันตประเทศมา.

เศรษฐี กล่าวว่า "ข้าวปายาสที่เราพึงใส่บนใบไม้เหล่านั้นไม่มี จงนำใบตะเคียนมาเถิด." พราหมณ์เหล่านั้นนำใบตะเคียนเหล่านั้นมาแล้ว. ในใบตะเคียนเหล่านั้น ใบหนึ่ง ๆ ได้มีขนาดเท่าโล่ห์ของทหารแล้ว. เศรษฐีนั้นได้เอาทัพพีตักข้าวปายาสให้แก่พราหมณ์ทุกคน. ในเวลาที่ให้แก่พราหมณ์คนสุดท้าย ความพร่องในหม้อไม่ปรากฏเลย. เศรษฐีนั้น ครั้นให้ข้าวปายาสแก่พราหมณ์เหล่านั้นแล้วก็นั่งถือหม้อแล้ว.

ขณะนั้น ปัญจสิกขเทพบุตร จำแลงเป็นสุนัข เดินถ่ายปัสสาวะไปข้างหน้าของพราหมณ์เหล่านั้น. พราหมณ์ทั้งหลายเอามือปิดข้าวปายาสของตน. แม้เศรษฐีก็ปิดอย่างนั้น. ก็หยดปัสสาวะตกลงบนหลังมือของเศรษฐีนั้น. เศรษฐีนั้นต้องการจะล้างมือ กล่าวว่า "พวกท่านจงดูหม้อข้าวของเราด้วยนะ" จึงลงไปยังแม่น้ำ. ขณะนั้นนั่นเอง สุนัขได้ถ่ายปัสสาวะลงในหม้อข้าว. เศรษฐีนั้นเห็นสุนัขกำลังถ่ายปัสสาวะ ฉวยได้ไม้ท่อนใหญ่ ตวาดพลางแล้ว. สุนัขกลายเป็นสัตว์ขนาดเท่าม้าอาชาไนย ไล่ตามเศรษฐีซึ่งวิ่งไปในที่นั้น ๆ. เศรษฐีนั้นกลัวแต่มรณภัย จึงเข้าไปหาพวกพราหมณ์. พราหมณ์เหล่านั้นได้พากันเหาะขึ้นไปลอยอยู่บนอากาศ. เศรษฐีนั้น เห็นฤทธิ์

ของพราหมณ์เหล่านั้น ถามว่า "พวกท่านเป็นใคร ?"

ลำดับนั้น ท้าวสักกะ ตรัสว่า "ผู้นี้เป็นพระจันทร์ ผู้นี้เป็นพระอาทิตย์ ผู้นี้เป็นพระมาตลี เราคือท้าวสักกะ สุนัขตัวนี้เป็นปัญจสิขเทพบุตร ดังนี้ จึงตรัส (อีก) ว่า "พวกเราไม่ใช่มาเพื่อต้องการข้าวปายาสของท่าน แต่ท่านเป็นญาติของพวกเรา, บัดนี้ท่านกลายเป็นคนตระหนี่ไปเสียแล้ว, ก็ธรรมดาว่าคนตระหนี่ทั้งหลายย่อมบังเกิดในนรก คนไม่ตระหนี่ย่อมบังเกิดในสวรรค์; เพราะฉะนั้นพวกเราก็มาเพราะความกรุณาต่อท่านเท่านั้น."

เศรษฐีนั้น ฟังคำนั้นแล้ว มีจิตยินดีว่า "ได้ยินว่า เทพเจ้าเหล่านี้หวังประโยชน์ต่อเรา ต้องการจะยกเราให้ขึ้นจากนรก ให้ตั้งอยู่ในสวรรค์ ดังนี้แล้ว กล่าวว่า "ตั้งแต่วันนี้ไปของแม้ครึ่งหนึ่ง ๆ จากคำข้าวของเรา ชื่อว่าเราไม่ควรให้ ไม่มี, อนึ่ง เราได้น้ำแม้ประมาณซองมือ ไม่ให้ (แก่ใคร ๆ) แล้ว จักไม่ดื่ม (ก่อน) ดังนี้ ได้รับพรในสำนักของท้าวสักกะ.

ท้าวสักกะทรงทรมานเศรษฐีนั้นให้รู้ผลของทาน ประทานศีล ๕ แล้ว เสด็จไปสู่เทวโลก พร้อมด้วยเทพดามีพระจันทร์เป็นต้น.

แม้เศรษฐีนั้น เข้าไปพระนครแล้วทูลขอพระบรมราชานุญาตแล้ว เป่าประกาศว่า "ขอชนทั้งหลาย จงบรรจุภาชนะที่ตนถือมา ๆ ให้เต็มแล้วเอาไปเถิด ดังนี้ ให้ทรัพย์แก่พวกยาจกแล้ว ออกไปขณะนั้นนั่นเอง สร้างบรรณศาลาในระหว่างแม่น้ำคงคาและสระเกิดเองแห่งหนึ่ง ในด้านทิศทักษิณแต่หิมวันตประเทศ บวชแล้วอยู่ในที่นั้นช้านาน

ทำกาละแล้วเป็นอุปปาติกเทพบุตร ขึ้นรถไพชยนต์ที่ท้าวสักกะทรงส่งไป (รับ) ได้ไปยังสำนักท้าวสักกะ พร้อมกับพระมาตลีสารถี.

ท้าวสักกะทรงเห็นเทพบุตรนั้น ทรงพอพระหฤทัย ได้ประทานธิดานามว่า หิริเทวี แก่เทพบุตรนั้น. อิสริยยศอันหาประมาณมิได้เกิดแก่เทพบุตรนั้นแล้ว. ในพุทธุปบาทกาลนี้ เทพบุตรนั้นเป็นกุลบุตรในกรุงสาวัตถี ฟังเทศนาของพระศาสดา บวชแล้ว มีปกติทำให้บริบูรณ์ในศีล ถึงพร้อมด้วยคุณคือธุดงค์ มีอัธยาศัยในทาน ยินดียิ่งในทาน บำเพ็ญสาราณียธรรม เมื่อปฏิคาหกทั้งหลายมีอยู่ แม้จะเป็นผู้อดอาหาร ก็ยังให้ของที่ตนได้แล้วจนได้.

พระศาสดา ทรงทำความยินดียิ่งในทานนั้นของเธอให้เป็นอัตถุปปัตติ (เหตุเกิด) จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนี้ ครั้งก่อนไม่ให้ (ทาน) เป็นปกติ ตระหนี้ ไม่ให้กระทั่งหยาดน้ำมันด้วยปลายหญ้า เมื่อเช่นนั้น เราจึงทรมานเธอ พรรณนาผลทาน ให้ประดิษฐานอยู่ในทานแล้ว; เธอทำในใจว่า 'เราได้น้ำแม้ประมาณซองมือหนึ่งแล้ว ยังไม่ให้ (แก่ใคร ๆ) แล้วจักไม่ดื่ม (ก่อน)' ดังนี้ ได้รับพรในสำนักของเราแล้ว เพราะผลแห่งทานนั้นเธอจึงเป็นคนมีอัธยาศัยในทาน ยินดียิ่งในทาน" ดังนี้แล้ว จึงตรัสสุธาโภชนชาดก* ในอสีตินิบาต ฉะนี้แล.

เรื่องมัจฉริโกสิยเศรษฐี มาในอรรถกถา*สุธาโภชนชาดก.

[๑๑๐] เรื่องของอิลลีสเศรษฐี ผู้ดื่มสุราที่พุ่มไม้แห่งหนึ่ง

* ขุ. ชา. ๒๗/๘๘. ตทฏฺฐกถา. ๘/๒๘๔.

อันท้าวสักกะจอมเทพทรงทรมานแล้ว มารู้ผลทานทำบุญแล้ว ไป
บังเกิดในสวรรค์ ในอรรถกถาอิลลีชาดกว่า[๑] **"อุโภ ขญฺชา อุโภ กุณี"** ดังนี้เป็นต้น ในวรรคที่ ๘ แห่งเอกนิบาตก็ดี เรื่องเศรษฐีผู้ตระหนี่ ที่พระมหาโมคคัลลานเถระรู้ว่า เศรษฐีนั้น นั่งอยู่ ณ ที่ชั้นบนแห่งปราสาท ๗ ชั้น เพื่อจะกินขนมเบื้อง ไป ณ ที่นั้นทรมานแล้ว ถวายขนม ภายหลังไปพระเชตวัน ฟังเทศนาของพระศาสดา บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ในอรรถกถาแห่งคาถาในบุปผวรรค[๒]ธรรมบทว่า **"ยถาปิ ภมโร ปุปฺผํ"** เป็นต้นก็ดี ควรกล่าว (ด้วย).

ชนเหล่านั้นทั้งหมด ตั้งตนผู้ทุศีล ไม่มีศรัทธา ตระหนี่ ไว้ในคุณมีศีลเป็นต้นแล้ว บรรลุอานิสงส์ต่าง ๆ กัน ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เวรใด มีทุศีลเป็นต้นเป็นเหตุ อันชนเหล่านั้นควรได้ในทิฏฐธรรมและสัมปรายภพ, เวรนั้น พวกเขาย่อมละเสียได้ภายหลังแต่เวลาที่ตนตั้งอยู่ในคุณมีศีลเป็นต้น; เพราะฉะนั้น การตั้งตนไว้โดยชอบ พึงเห็นว่า "เป็นมงคล." ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า "การตั้งตนไว้โดยชอบแม้นั้น เป็นมงคล." เพราะเหตุไร ? เพราะเป็นเหตุละเวร อันเป็นไปในทิฏฐธรรมและสัมปรายภพ และบรรลุอานิสงส์ต่างๆ ดังนี้.

[๑๑๑] แท้จริง จิตที่บุคคลตั้งไว้ชอบ อาจอำนวยสมบัติได้ทุกอย่าง. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ปิยชนมีมารดาเป็นต้น ย่อมไม่อาจให้สมบัติใด ๆ ได้เลย จิตที่บุคคลตั้งไว้ชอบ ซึ่งเป็นไป

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๕. ตทฏฺฐกถา. ๒/๑๖๓. ๒. ขุ. ธ. ๒๕/๒๑.

ณ ภายในของสัตว์เหล่านี้เท่านั้น ย่อมให้สมบัตินั้นได้" ดังนี้ จึงตรัสคาถานี้ในจิตตวรรค*ธรรมบทว่า:

"มารดาบิดา ก็หรือญาติเหล่าอื่น พึงทำเหตุ
นั้นให้ไม่ได้ จิตที่บุคคลตั้งไว้ชอบ พึงทำผู้
นั้นให้ประเสริฐกว่าเหตุนั้นได้."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น ตํ** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย มารดาพึงทำเหตุนั้นไม่ได้, บิดาก็ไม่ได้. ญาติเหล่าอื่นก็ไม่ได้.

บทว่า **สมฺมาปณิหิตํ** ความว่า อันบุคคลตั้งไว้ในกุศลธรรมบถ ๑๐ ประการ.

บาทคาถาว่า **เสยฺยโส นํ ตโต กเร** ความว่า ย่อมทำบุคคลให้ประเสริฐกว่า คือ ให้ยวดยิ่งกว่าเหตุนั้น. จริงอยู่ มารดาบิดาเมื่อให้ทรัพย์แก่บุตรทั้งหลาย ย่อมอาจให้บุตรไม่ต้องทำการงานเลี้ยงชีวิตโดยสะดวกได้ในอัตภาพเดียวเท่านั้น, แต่ชื่อว่ามารดาบิดาผู้สามารถให้สิริ คือ จักรพรรดิแก่บุตรทั้งหลาย ไม่มีเลย, จะป่วยกล่าวไปไย ถึงมารดาและบิดาจะสามารถให้ทิพยสมบัติหรือสมบัติมีปฐมฌานเป็นต้นได้เล่า ไม่จำต้องกล่าวในการให้โลกุตรสมบัติก็ได้. ส่วนจิตที่บุคคลตั้งไว้ชอบ ย่อมอาจให้สมบัตินั้นได้แม้ทุกอย่าง ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำนั้นไว้แล.

* ขุ. ธ. ๒๕/๓๐.

เพราะฉะนั้น จิตแม้ใคร ๆ ควรตั้งไว้โดยชอบ จึงจะอำนวยสุขทุกอย่างให้.

[๑๑๒] จริงอยู่ จิตที่บุคคลตั้งไว้ผิด ย่อมอำนวยทุกข์ทุกอย่าง ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "พวกโจร พวกคนมีเวร ย่อมไม่อาจทำความพินาศใดให้ได้, จิตที่บุคคลตั้งไว้ผิด ณ ภายในของสัตว์เหล่านี้อย่างเดียว ย่อมทำความพินาศนั้นได้" ดังนี้แล้ว ตรัสคาถานี้ในจิตตวรรค ธรรมบทนั้นนั่งเองว่า[1]

"โจรเห็นโจรหรือคนมีเวรเห็นคนมีเวร พึงทำ
ความวอดวายนั้นใด จิตที่บุคคลตั้งไว้ผิด พึง
ทำบุคคลนั้น ให้เลวกว่าความวอดวายนั้น."

[แก้อรรถ]

โจร ชื่อว่า **ทิโส**[2] ในคาถานั้น. บทว่า **ทิสํ** แปลว่า ซึ่งโจร. พึงเพิ่มบาลีที่เหลือว่า ทิสฺวา (แปลว่า เห็น).

สองบทว่า **ยนฺตํ กยิรา** ความว่า พึงทำความวอดวายนั้นใด แก่โจรผู้ที่ตนเห็นแล้วนั้น ด้วยสามารถเบียดเบียนบุตรภรรยา ยังอสังหาริมทรัพย์มีนาเป็นต้นให้ฉิบหาย และปลงเสียจากชีวิต.

ผู้ที่ผูกเวรได้ด้วยเหตุบางอย่างเท่านั้น ชื่อว่า **เวรี**.

บทว่า **เวรินํ** ความว่า เห็นผู้มีเวรเห็นปานนั้น. บทว่า **มิจฺฉาปณิหิตํ** ความว่า อันบุคคลตั้งไว้ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๑๙.
๒. ทิโส แปลกันมาว่าโจร ตามอรรถกถา แต่ที่จริง แปว่า คนเกลียดกัน-สูตรฯ

บทว่า **ปาปิโย** แปลว่า ให้ลามกที่สุดกว่า.

บทว่า **นํ** ได้แก่ บุคคลผู้ที่ตั้งจิตไว้ผิด.

บทว่า **ตโต** ความว่า กว่าบุคคลผู้เป็นโจรและผู้มีเวร อันโจรและคนมีเวรทั้งหลายเห็นแล้วนั้น, อีกอย่างหนึ่ง กว่าความวอดวายนั้น. บทว่า **กเร** แปลว่า พึงทำ. มีคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า "โจรหรือคนมีเวร เมื่อประพฤติผิดในบุตร ภริยา นา สวน โค และกระบือ เป็นต้น, ตนประพฤติผิดต่อโจรหรือผู้มีเวรใด เห็นโจรหรือผู้มีเวรแม้นั้น ผู้ประพฤติผิดต่อโจรอย่างนั้นเหมือนกัน ย่อมทำความวอดวายอันใด แก่โจรหรือผู้มีเวรนั้น; จิตที่บุคคลตั้งไว้ผิด พึงทำบุคคลนั้น ให้ลามกที่สุดกว่าบุคคลผู้เป็นโจรและผู้มีเวรพึงทำต่อกันหรือกว่าคนความวอดวายนั้น. แท้จริง โจรและคนมีเวรทั้งหลาย จะพึงทำทุกข์ให้เกิดขึ้น หรือพึงทำความสิ้นชีวิตในอัตภาพนี้เท่านั้น, ส่วนจิตที่บุคคลตั้งไว้ผิด ให้ถึงความวอดวายในทิฏฐธรรมแล้ว ยังซัดไปในอบาย ๔ ไม่ให้เพื่อจะยกศีรษะขึ้นได้ แม้ตั้งแสนอัตภาพ เพราะฉะนั้น จิตแม้อันใคร ๆ ไม่ควรตั้งไว้ผิดทีเดียว.

[๑๑๓] ก็ผู้ใด ตั้งจิตอันดำเนินไปผิดในกาลก่อน โดยชอบได้ในภายหลัง, ผู้นั้น ท่านเรียกว่า ผู้มีตนอันฝึกแล้ว, ก็ธรรมดาผู้มีตนอันฝึกแล้ว ย่อมไปสู่ทิศที่ตนไม่เคยไป, ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงสอนภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเคยเป็นควาญช้าง จึงตรัสคาถานี้ในนาควรรค*ธรรมบทว่า

* ขุ. ธ. ๒๕/๕๗.

"บุคคลผู้ฝึกแล้ว มีตนทรมานแล้ว ฝึกฝนดี
แล้ว ย่อมไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปได้ ฉันใด บุคคล
(สามัญ) พึงไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปด้วยยานเหล่านั้น
ฉันนั้น ไม่ได้เลย."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อคตํ** ความว่า ที่ไม่เคยไปแม้ด้วยความฝัน. บทว่า **ทิสํ** ได้แก่ พระนิพพาน.

บทว่า **อตฺตนา** ได้แก่ จิต. บทว่า **สุทนฺเตน** ความว่าอันฝึกแล้วด้วยดี ด้วยภาวนาอันสัมปยุตด้วยอริยมรรค.

บทว่า **ทนฺโต** ความว่า ผู้มีความเสพผิดออกแล้ว.

บทว่า **ทนฺเตน** ความว่า ทรมานแล้ว ด้วยการทรมานอินทรีย์. มีคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า "บุคคลผู้มีปัญญาฝึกฝนแล้ว มีตนอันทรมานแล้วในเบื้องต้น ในส่วนภายหลัง ฝึกฝนดีแล้ว ย่อมไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป คือถึงภูมิที่ฝึกฝนแล้ว ฉันใด บุคคลบางคนพึงไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปด้วยยานทั้งหลาย มียานอันเทียมช้างเป็นต้นเหล่านั้น ฉันนั้น ไม่ได้; ภิกษุ เพราะฉะนั้น การฝึกตนเท่านั้นประเสริฐสำหรับเธอ.

กถาว่าด้วยการตั้งตนไว้ชอบ จบ.

[๑๑๔] มงคล ๓ ประกร คือ การอยู่ในประเทศอันสมควร ๑ ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้ในก่อน ๑ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยคาถาแม้นี้ ดังพรรณนามาฉะนั้น . บาทที่ ๑ ในคาถา